

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

CXIV - 1977

Uitgegeven met steun van het Rijk,
de Provincie West-Vlaanderen en de stad Brugge

BRUGGE 1977

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redaktie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat
14, 8000 Brugge.

Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge
000-0107939-75

Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 300 F.

**INHOUD
BIJDRAGEN**

- D. Dalle, *Pater Jacobus Clou en de stichting van de sodaliteit van de gekruisigde zalig-maker, de kruisweg en de boeteprocessie te Veurne.* 1-113
- P. Lefèvre, *Une nouvelle orientation du parti libéral brugeois : les élections législatives de 1912.* 115-141

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- J. Monballyu, *De strafrechterlijke bevoegdheid van het leenhof van leper tijdens de 14de eeuw* 143-153
- A. Schouteet, *Documenten betreffende Brugse drukkers. Pieter Zoetaert (°15.. ± 1610)* 155-161
- A. Schouteet, *De betekenis van de plaatsnaam Dyver te Brugge* 163-168
- VLAAMSE BIOGRAFICA
BOEKBESPREKINGEN**
- VLAAMSE BIOGRAFICA 169-180

- J. De Grauwe, *Prosopographia Cartusiana Belgica (1314-1796)* (P. Declerck) 181-182
- J. De Brouwer, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795* (P. Declerck) 182-187
- M. Cloet, *Itinerarium visitationum Antonii Triesti Episcopi Gandavensis (1623-1654)* (P. Declerck) 187-190
- C. Vandenbroeke, *Agriculture et alimentation* (J. Mertens) 190-192
- J. Geldhof, *Pelgrims, dulle lieden en vondelingen te Brugge, 1275-1975* (G. Maréchal) 192-198
- F. Dewitte, *500 jaar vrije archiers van myn-heer sint sebastiaen te Sint-Kruis-Brugge* (W. Vanderpijpen) 198-199

KRONIEK 201-210

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

ANNALES

DE LA

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE

POUR L'ÉTUDE

DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS

DE LA FLANDRE

CXIV - 1977

BRUGES 1977

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

CXIV - 1977

BRUGGE 1977

HANDELLINGEN
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS
SOCIÉTÉ D'EMULATION

BESTUUR : A. Viaene (voorzitter), L. Devliegher (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), B. Janssens de Bisthoven (penningmeester), D. Dalle, P. Declerck, J. De Cuyper, N. Huyghebaert, A. Janssens de Bisthoven, J. Maréchal, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.

Pater Jacobus Clou en de
stichting van de sodaliteit van
de gekruisigde zaligmaker,
de kruisweg en de
boeteprocessie te Veurne

DE SODALITEIT.

Op 29 november 1637 stichtte E.H. Jacobus Clou, monnik van de premonstratenzerabdij St.-Niklaas te Veurne en Witte Kanunnik van het kapittel van St.-Walburga, met het doel «de statiën ons Heeren Jesu Christi» in stand te houden¹, de «sodaliteit van den ghecrusten salichmaecker ende van Maria sijne bedructe moeder staende bij hem onder het cruce opden berch van Calvariën». Deze sodaliteit bestaat nog altijd en organiseert jaarlijks twee godsdienstige manifestaties n.l. de kruisweg in de vasten en de boeteprocessie op de laatste zondag van juli.

In een brief aan bisschop Judocus Boeckeaert² die o.i. kort voor 1646 moet gedateerd worden, deelt pater Clou de omstandigheden mee die er hem toe brachten bedoelde kruisweg te Veurne op te richten : «sieck liggende in het huus vanden voorschepen menheere van Hauwergem, broeder vanden eerweerdighen heere bisschop Triest, van een continueelen kors ende bin thien daeghen van zijn bedde niet gheweest nocte gheëten hebbende» is Clou in weerwil van zijn ziekte opgestaan en «meer gheslipt dan gheleet» door zijn medebroeder Jan Waterleet, heeft hij samen met Mevrouw van Hauwergem de

---

1. A(rchief) Sod(aliteit) V(eurne), Boek Sodaliteit, f. 1. Cf. A. Sod. V., Ord. en reglement sodaliteit 2de cap., «de statiën zijn het fundament ende de oorspronck van dese sodaliteit».

2. A. Sod. V., Boek Sod., f. 9-10, vertaling van de aan de bisschop gerichte brief.

kruisweg van Akkergem gebeden. Na deze zware oefening voelde Clou zich «volmacktelick van sijn ghedurighen kors (dewelcke naer het jugement van de docteur medicijn stont noch langhe te ghedeuren) verlost ende ghenesen». Ten bewijze van zijn genezing en tot «noch meerder versterkinghe van dit mirakel» heeft Clou die na tien dagen vasten wel honger had, in het huis van de nonnetjes van Deinze te Akkergem, twee grote sneden bruin brood met een stevige pot («vroom») bier naar binnen gewerkt. 's Middags heeft hij in het klooster van Drongen nog «gheëten ende ghedroncken bier ende wijn alsof hij van te voorent niet sieck gheweest en hadde». Uit dankbaarheid beloofde hij te Veurne een kruisweg op te richten naar het model van die van St.-Maarten te Akkergem binnen Gent. Laatstgenoemde kruisweg werd in 1621 door Jacobus Boonen, toenmalig bisschop van Gent ingesteld³. De door Clou verhaalde gebeurtenis speelde zich ongetwijfeld in, of kort voor 1625 af⁴.

De plannen van Clou leidden spoedig tot moeilijkheden die na de stichting van de sodaliteit in 1637, een hoogtepunt zouden bereiken. Alhoewel Clou betrekkelijk uitvoerig over deze moeilijkheden spreekt, geeft hij nergens de diepere gronden ervan prijs.

De enige bron waaruit wij het verzet tegen de

---

3. «Sponsus Sanguinum, den bloedighen Bruydegom onser zielen vertoont in XX meditatiën». Doorden Eerw. Heere Michiel Zachmoorter, Licentiaat inder Godtheyt. Pastoor van Ste Marten t' Eckerghem binnen Ghent. II Editie verbeterd en vermeerderd t' Antwerpen bij Geeraerd van Wolfschaten naest d'abdije van Ste Michiels. 1627, copije vande opene brieven uytgegeven bij den Eerw. sten Heere Jacobus Boonen, bisschop van Ghent nopende 't instellen vanden ommegeanck ende bevaerd t vande Passie Christi in de prochie van S. Marten t'Eckerghem in Gendt.

4. Zie verder blz. 29.

plannen van pater Clou leren kennen, is het verhaal in de kroniek «de 1a institutione huius sodalitatís»⁵, tussen de acta van 21 februari 1638 en 31 juli 1639 ingelast in het boek van de sodaliteit onder de titel «Hier heeft de teghenspoet der sodaliteit begonst ende straffelick aengevallen»⁶.

In de acta wordt in de derde persoon over pater Clou gesproken. In het verhaal van de tegenkanting worden afwisselend de ik-vorm en de derde-persoonsvorm gebruikt. Een paar keer wordt een ik-vorm doorstreept en door de derde-persoonsvorm vervangen. Dit wijst er op dat het verhaal door pater Clou zelf opgesteld is. Het verhaal werd pas einde 1646 geschreven⁷. Pater Clou was toen 64 jaar⁸. Wij

5. A.Sod.V., Boek Sod., f. 1-14.

6. Ibidem, f. 1v^o-4v^o. Tussen de acta zijn verder ingelast de vertaling van de brief van pater Clou aan zijn overste (f. 7v^o-8v^o), de vertaling van een schrijven van Clou aan bisschop J. Boeckeaert (f. 9-9v^o), het afschrift van een brief aan de magistraat van de stad en de kasselrij (f. 11v^o-12) en een afschrift van een brief van Bernardus Ovin aan pater Clou (f. 12v^o).

7. De acta zijn voorafgegaan door de akte van goedkeuring door de bisschop (27.3.1646). In het verhaal van de tegenkanting worden feiten aangehaald die zich pas in 1642 voordeden.

8. KANUNNIK DE SPOT, *Geschiedenis der Sodaliteyt van den gekruisten Saligmaker ende sijne Bedrukte Moeder staende onder het Kruys, onderhouden binnen de stad Veurne*, (in handschrift, z.d., 3 delen; verder aangeduid als: Kan. De Spot, hs.). Deel I en II bevat hoofdzakelijk nota's uit het archief van de sodaliteit, deel III (bijlagen), genealogische nota's. De genealogische nota's betreffende pater Clou, Waterleet en Tryoen vindt men in dl. I, blz. 2-12.

Jacobus Clou werd te Nieuwpoort geboren in 1582. Hij was een van de zonen van Jacobus en Rosiana van den Kerckhove die negen kinderen hadden: Anna, Vincent, Catharina, Pieter, Jacobus, Maria, Ghyslenus, Johanna, Antoon. Rosiana overleed in 1616 op 69-jarige leeftijd. Van de jongens weten wij dat Pieter in het huwelijk trad met Elisabeth Savary en dat Ghyslenus naar Spanje trok en er Maria Cloribus huwde. Hij was aangesloten bij «La Hermandad de los Hyas de Algo». Wij weten verder dat toen Jacobus Clou geboren werd zijn moeder 35 jaar was.

leren er hem kennen als een niet gemakkelijk heerschappij, een eigenzinnig ouderling die al wie zich tegen zijn plannen verzette als «een instrument van den duvel» beschouwde⁹, een man die moeilijk kon vergeten¹⁰, een door God bezetene die zichzelf als een werktuig in handen van God beschouwde¹¹ en zijn plannen met een niet afhoudende verbetering¹² trachtte te verwezenlijken. Een man ook van groot geloof, die niet alleen van zichzelf maar ook van zijn confraters een volledige inzet voor de dienst van God eiste en die voor de lauwen slechts minachting en sarcasme kon opbrengen¹³.

Pater Clou was een vernieuwer — «Heer Clou vyndt alle daeghe wat nieuws om in te brynghen, hij

Pater Clou kan bijgevolg moeilijk als het tweede kind (Vincent) geïdentificeerd worden. Wellicht is hij te identificeren met Jacobus die als het vijfde kind geboren werd en behield hij zijn doopnaam toen hij in de premonstratenzerabdij van Veurne trad en er in 1603 zijn geloften aflegde. Hij stierf op 30 juni 1648 en werd begraven in de kerk van de paters Kapucijnen (zie verder blz. 38, noot 158).

9) A.Sod.V., Boek Sod., f. 3v^o.

10. Het feit dat hij in het verhaal van de tegenkanting er niet in slaagde de derde persoonsvorm aan te houden, wijst er op dat hij zich bij het schrijven van het verhaal opnieuw opwond.

11. A.Sod.V., Boek Sod., f. 3. Toen de prelaat van de St.-Niklaasabdij dreigde de sodaliteit te vernietigen, antwoordde Clou «doet U besten, maer ghij en zultse niet konnen beletten, want Godt diese inghestelt heeft hij sal die beschermen, De planterij die mijn hemelsche vader geplant heeft en zal niemant uitroeien». Zie ook f. 1v^o-2, «Hierboven den pater van Godt versterckt zijnde en heeft zijn schapen nooit verlaten».

12. A.Sod.V., Boek sod. f.3. Een priester zou aan de prelaat gezegd hebben «Mijn Heere den prelaat meent ghij ten eynde Heer Clou te beletten, daer en is daaerof gheen perykel, hij heeft al ander aenstooten wederstaen, niemant en heeft hem oit af konnen brynghen van hetgeene dat hij begonst hadde».

13. Ibidem, f. 7 (brief aan prelaat), «Het dunckt mij datse (de religieusen van de St.-Niklaasabdij) van dit nieu last (de zorg voor de sodaliteit) wel zouden mooghen gheexcuseert wesen, tenzij par avonture dat hulder liefde tot de salicheit van hun evenaeste zoo uitnemende is datse alle lasten tot Godts eere verwint».

heeftet convent vol laste ghebracht ende hij en houdt niet op»¹⁴ — vanaf 1625 had hij de openbare kruisweg opgericht, in 1637 stichtte hij de sodaliteit, in 1644-1646 zal hij de boeteprocessie organiseren.

Het feit dat hij een vernieuwer was, is niet voldoende om de tegenkating die hij ondervond uit te leggen. Maar laten wij eerst de aard van de moeilijkheden bestuderen waarmee Clou af te rekenen had.

Het verhaal van Clou is niet zo duidelijk. De concrete feiten die hij aanhaalt — verbod tot preken voor de leden van de broederschap, verbod de kapel van het St.-Jansgasthuis te gebruiken¹⁵, tijdelijke ontzetting uit zijn functie van Witte Kanunnik, belemmering van de oefeningen in de St.-Walburgakerk — doen zich alle voor in 1638. Dit betekent niet dat de tegenwerking zich tot deze periode beperkte. In zijn brief aan bisschop Judocus Boeckert zinspeelt Clou op de «grooten teghenspoet ende ruise, zoo door geestelicke als door weerelicke» die hij ondervond bij de oprichting van de kruisweg¹⁶ en nog in maart 1646, op het ogenblik dat de bisschop zijn goedkeuring aan de stichting verleende, kwam het tot een scherp conflict tussen Clou en zijn overste¹⁷.

De houding van abt de Gomiécourt in heel het conflict is niet duidelijk. Nu eens zegt hij, steeds volgens Clou, dat hij de sodaliteit «zoude in gronde seilen» en dat hij Clou zal tegenwerken «al zoudet zijn crotse

---

14. Ibidem, f. 3v°.

15. Het betreft hier het eerste verbod de kapel te gebruiken. Dat deze ruzie in 1638 moet gesitueerd worden blijkt uit het feit dat Carel Willem en Pieter Delmotte die in de ledenlijst van 1638 opgetekend staan (boek sod. f.273v°) als lid opgenomen werden «naer het gasthuis de eerste reise ghekeert zijnde». (zie f. 4).

16. Ibidem, f. 9.

17. Ibidem, f. 10.

kosten»¹⁸, dan weer schijnt hij Clou gunstig gezind. Vanaf einde 1638 liet hij Clou «paislick in zijn officiën» en gaf hij hem toestemming een poging te doen zijn medebroeders te overtuigen de bisschoppelijke goedkeuring op naam van de kloostergemeenschap aan te vragen. Toen deze hierop niet ingingen, stond hij toe dat Clou, in eigen naam, zonder het klooster te belasten, de goedkeuring van bisschop Judocus Bouckaert zou pogen te verkrijgen en ook dat hij een eigen fundatie zou stichten¹⁹. Maar in 1646 verzet hij zich weer tegen de aanstelling van Clou door de bisschop als directeur van de sodaliteit «dit weygerde hij — zo meent Clou — omdat hij wel wiste zoo langhe als Heer Clou daerof zoude last hebben, de sodaliteit niet en soude begeven, want zijn intentie was die deur alle middelen te beletten ende tot niet te brynghen»²⁰.

Clou had ook met tegenkanting van de wereldlijke macht af te rekenen. Zonder hem te verwittigen had de magistraat van de stad en van de kasselrij het slot van de kapel van het St.-Jansgasthuis laten veranderen met het gevolg dat Clou en zijn sodales op straat stonden. Clou situeert deze gebeurtenis in het jaar 1645²¹. In werkelijkheid moet het gebeuren zich in 1642-1643 afgespeeld hebben²². Uit een mededeling

---

18. Ibidem, f. 3.

19. Ibidem, f. 4.

20. Ibidem, f. 10.

21. Ibidem, f. 11 v°-12.

22. Dit leiden wij af uit volgende feiten :

a. In zijn verzoekschrift aan de magistraat om de kapel opnieuw te mogen gebruiken schrijft hij dat hij de kapel sinds november 1637 «vijf jaar ofte meer» gebruikte.

b. de kapel bleef slechts een jaar gesloten.

c. de kapel werd opnieuw ter beschikking gesteld van Clou toen «Marcus Grimminck uut de wet viel».

van Clou weten wij dat de magistraat en vooral burgemeester Grimminck niet zozeer de sodaliteit dan wel abt de Gomiécourt wilde treffen²³. Alhoewel Clou niets loslaat over de grond van het conflict, menen wij dat hij zinspeelt op de onenigheid tussen de abt en de magistraat in verband met de bouwpolitiek van de Gomiécourt²⁴. Het hoogtepunt van bedoelde botsing viel in mei 1643 toen de magistraat besloot drie huizen gelegen in de Klaverstraat openbaar te verkopen. Volgens een akkoord van 13 september 1613 waren ze bestemd voor het inrichten van nieuwe klaslokalen. Op 16 juni 1643 verschenen beide partijen voor de Raad van Vlaanderen; de Gomiécourt haalde zijn slag thuis. De nederlaag van Grimminck was waarschijnlijk de oorzaak van zijn tijdelijke verwijdering uit de magistraat.

Ook omtrent de grond van zijn conflict met de geestelijkheid laat Clou niets los. Zijn tegenstanders zijn te zoeken zowel in de bisschoppelijke curie²⁵ als

---

Welnu Grimminck was burgemeester en landhouder van de wet vanaf 12 juni 1641 tot 1643 en burgemeester en landhouder van de commune vanaf 1645 tot 1649. Aangezien Clou in 1648 stierf moeten de feiten zich voorgedaen hebben in de eerste periode van het burgemeesterschap (van de wet) van Grimminck.

Kan. DE SPOT Hs. Bijl. p. 25, wees eveneens op de verkeerde datering van Clou.

23. A.Sod.V., Boek Sod. f. 4 «meer ten spijte vanden abt Gomiécourt soo hij (Grimminck) seide dan ten spijte van de sodaliteit». Wij mogen trouwens aannemen dat Clou op goede voet stond met de familie Grimminck. Christiaan Grimminck schonk een statie van de kruisweg (zie verder blz. 29).

24. Zie daaromtrent F. DE POTTER, E. RONSE en P. BORRE, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, Gent 1875, dl. II, p. 330 en F. VAN DEN BERGHE, *Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en van het Bisschoppelijk College te Veurne*, 1952, p. 36.

25. A.Sod.V., Boek Sod., f. 3v° «Dit hoorende een instrument van den duuvel, door hem aldaer besocht, heeft gheseit aen den bisschop (Jansenius): R.D. en wiltse (de sodaliteit) noch niet approberen». Ook Blommaert secretaris van het vikariaat, wordt een instrument van den duuvel genoemd.

onder de kanunniken van St.-Walburga²⁶. De meest hardnekkige tegenstand kwam uit het klooster zelf, waar de meerderheid van de monniken zich tegen de plannen van Clou verzette²⁷. Waar Clou het over deze confraters heeft, spreekt hij van «de teghenpartije» of van «de partije» zonder meer²⁸.

Kanunnik De Spot heeft gemeend deze tegenkating te kunnen verklaren door de naijver van de leiders van de sodaliteit van O.L. Vrouw in het Latijns College²⁹. Wij menen dat aan het conflict een belangrijker meningsverschil ten grondslag lag³⁰. Om dit te achterhalen hebben wij getracht langs de vriendenkring van Clou om, zijn vijanden te leren kennen.

Pater Clou had inderdaad ook vrienden. Ze zijn zowel binnen als buiten het klooster te zoeken. In de eerste plaats vermelden wij zijn medebroeder Jan Waterleet. Samen met Waterleet verbleef Clou te Gent, ten huize van Niklaas Triest, Heer van Hauwergem en broeder van bisschop Triest. Waterleet was getuige van de mirakuleuze genezing van pater Clou en samen met Clou en Jan Tryoen, de pastoor van St.-Walburga, richtte hij de Veurnse kruisweg op³¹. Dat

26. Vooral na de dood van pastoor Tryoen. Zie boek sod. f. 2.

27. Zelfs toen meerdere monniken «naer verre plaetsen» vertrokken waren en andere het tijdelijke voor het eeuwige verwisseld hadden (door Gods voorzienigheid zegt Clou) kon Clou het convent niet overtuigen de bisschoppelijke goedkeuring van de sodaliteit aan te vragen (zie boek sod. f. 4)

28. A.Sod.V., Boek Sod., f. 1v^o-2.

29. Kan. DE SPOT, Hs, p. 21. Hij steunt op het feit dat de prelaat in februari 1638 voorstelde dat de sodales van Clou bij de studentensodaliteit zouden aansluiten (boek sod., f. 1v^o). De leden weigerden «opdat al hunne affeeren voor gheen kinderwerken zouden ghehouden worden».

30. De verbeterheid van abt de Gomiécourt («al zoudet zijn crotse kosten») wijst hierop.

31. Zie verder blz. 29.

Tryoen een vriend was waarop Clou kon rekenen, bleek voldoende toen hij na 21 februari 1638 tijdelijk de taak van Clou als predikant van de sodaliteit overnam³². Voegen wij hieraan toe dat de twee boezemvrienden van Clou, Jan Waterleet en Jan Tryoen, verwanten waren³³.

Toen pater Clou op 6 januari 1638 zijn tweede sermoen hield, kon de getrouwe Jan Waterleet als eregast uitgenodigd, door ziekte weerhouden niet aanwezig zijn. Zijn andere goede vriend Jan Tryoen was er wel. Andere eregenodigden waren de scholaster Willem Savary, de landhouder van de stad en kasselrij Filips de Cerf heer van Leystraete, de burgemeester van de wet Jacobus de Schynckele, de ontvanger Karel de la Fontaine en griffier Verlynde³⁴.

---

32. A.Sod.V., boek Sod. f. 1v°.

33. Kan. DE SPOT, Hs, I, blz. 7-10, Jan Waterleet geb. 1592 te Wulveringem, zoon van Pieter heer van Roncheval (+ 1614) en van Adrienne le Cocq, dochter van Vigoureux en Adrienne de Bampoele. Jan trad in het klooster (geloften 1616), studeerde te Dowai in het Norbertijnerstudiehuis, werd prefect van de Latijnse School, superior in 1625 — pastoor van St.-Niklaas in 1637; stierf 7 november 1644.

Zijn broer Vigoureux (+ 1640) was gehuwd met Josyne de Courteville (+1619) dochter van de heer van Oudenhove Sasburg en Marg. Wegsteen; kinderen: Pieter die op 11 februari 1643 huwde met Helena de Briarde (+ 1653) en Adrienne die in 1640 huwde met Waleran de la Tour, schildknaap van de heer van Briarde.

Zijn zuster Anna (+ 1634) huwde Omaer Schynckele, zoon van Charles en Joanna de Vos (+ 1634).

Jan Tryoen in 1623 pastoor van St.-Walburga, gestorven 30 augustus 1638.

Een zekere Jan Tryoen was gehuwd met Antonia Van der Camere, dochter van Guillaume en Marie Vaerens. Een zuster van Antonia u.l. Margaretha was achtereenvolgens gehuwd met Joannes Waterleet en met Hendrik Ophoghe; een broer van Antonia, n.l. Joannes was gehuwd met Maria Teerlinck (+ 1587), een van hun kinderen was gehuwd met een Tryoen.

34. A.Sod.V., boek Sod. f. 1.

Volgens de genealogische opzoekingen van Kan. De Spot was Savary verwant met Clou³⁵ terwijl de Cerf, de Schynckele en de la Fontaine op een of andere manier verwant waren met Jan Waterleet³⁶, die als de spil van het vriendenkringetje van Clou moet beschouwd worden. De broeder van Jan Waterleet, Vigoureux was gehuwd met Josyne de Courteville (+ 1619) en langs de Courteville om was Jan Waterleet verwant met Niklaas Triest, heer van Hauwergem³⁷.

Het ligt voor de hand dat het Jan Waterleet was die Clou in het huis van de heer van Hauwergem, de broeder van bisschop Triest, introduceerde waar hij in de gekende omstandigheden de kruisweg van Akkergergem leerde kennen. Deze kruisweg werd in 1621 door Jakobus Boonen toenmalig bisschop van Gent, opgericht³⁸.

Zowel Boonen die in 1621 aartsbisschop van Mechelen werd, als Triest speelden een belangrijke rol in de pogingen en strevingen, die sinds het einde van de 16de eeuw ondernomen werden om in de

---

35. Kan. DE SPOT, Hs. III, Elisabeth Savary, dochter van Jan en Adriana de Grauwe huwde Pieter Clou, de broer van pater Clou.

36. Kan DE SPOT, Hs, III Filips de Cerf was verwant met Tryoen en Waterleet langs de familie van de Camere. Hij huwde Cornelia Heurlebout (+ 1667) dochter van Cornelis en M.A. van de Camere.

Jan de Schynckele (+ 1644) huwde (tweede huwelijk) Joanna Waterleet dochter van Antheunis. Anderzijds was Omaer Schynckele (+ 1634), zoon van Karel en Joanna Devos gehuwd met Joanna Anna, dochter van Pieter Waterleet.

De la Fontaine (+ 1662) was aanwezig op de nadienst van de Briarde in 1662. Waterleet was verwant met de Briarde.

37. Ibidem, Niklaas Triest (+ 1629) huwde Marg. de Malegheer (+ 1630), vrouw van Sterrebeeck, dochter van Karel en Jacqueline de Courteville.

38. Zie blz. 2, noot 3.

verklaring van de leer meer bij de augustiniaanse traditie aan te sluiten en een strengere toepassing van de moraal ingang te doen vinden. De renaissance en meer nog het humanisme, het herontdekken van vorm en geest van de klassieke oudheid, had niet alleen een optimistische en lakse levensbeschouwing in 't leven geroepen maar ook, ten gevolge van de terugkeer tot de bronnen van het geloof — de bijbel en de vaders — een meer rigoristische en pessimistische, het augustinisme³⁹. Erasmus gaf de werken van Augustinus uit. Luther en Calvijn ondergingen diep de invloed van de leer van de Doctor Gratiae, de kerkleer der genade. De Leuvense theologische faculteit werd een der invloedrijkste centra van het heropleven van het augustinisme. Aldaar werkte ook Jansenius, de latere bisschop van Ieper. Hij schreef de bevindingen van zijn jarenlange studie van de werken van de kerkvader neer in zijn postuum uitgegeven boek *Augustinus* (1640). Hij gaf ook zijn naam aan de zeer complexe beweging van het jansenisme. De augustiniaanse traditie beklemtoonde in de heilsleer de soevereiniteit van God, de onmacht van de zondige mens en de beslissende werking en de noodzaak van de genade. Daarbij aansluitend stelde zij in moraal en spiritualiteit de eer en de wil van God centraal, legde de nadruk op de afhankelijkheid, de onderworpenheid van de mens die meer als slaaf dan als medewerker van God beschouwd werd⁴⁰.

Veel Jezuiëten zullen in de lijn van de renaissance-mens, in hun theologie, moraal, spiritualiteit en pedagogie meer voelen voor een meer opti-

---

39. L. CEYSSENS, Diepere gronden van het Jansenisme, in *Tijdschrift voor Theologie*, 1966, p. 396.

40. Ibidem, p. 399.

mistische beschouwing. Zij poogden hun eerbied voor de eer Gods — het Ad majorem Dei Gloriam van Ignatius — te verzoenen met een onverholven waardering voor het menselijke kennen en kunnen⁴¹. Zij verdedigden de stelling dat de mens zijn heil in eigen handen had en dat hij niet de slaaf, maar de knecht was die alleen aan de redelijke wensen van God dient te gehoorzamen⁴².

De botsing tussen het augustinisme en zijn bestrijders zal in de strijd tussen jansenisme en anti-jansenisme verder leven zij het dan ook vermengd met allerlei andere dan dogmatische en morele verschillen zoals schoolrivaliteiten, belangenstrijd, politieke opties, enz... Meestal zijn de Jezuïeten in het anti-jansenistische kamp te vinden dat vooral na 1640, meer en meer de wind in de zeilen zal hebben.

Boonen en Triest stonden uitgesproken aan de kant van de eerste, d.i. de strengere school⁴³. Beiden hadden op een of andere manier contacten met Jansenius. Eerstgenoemde had in 1628, in de Benedictijnerabdij van Affligem, de maidenspeech van Cornelius Jansenius «De interioris hominis reformatione» gehoord, waarin reeds de voornaamste elementen van zijn leer aanwezig waren⁴⁴. Triest assisteerde bij de bisschopswijding van Jansenius te Ieper. Door de sluiting van zijn seminarie waar de Jezuïeten doceerden en het sturen van de jonge seminaristen naar Leuven, remde hij — zo hij zijn voorkeur voor de

---

41. L. WILLAERT, Kerkelijke toestanden in het Zuiden, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VII, 1954, p. 440-441.

42. L. CEYSSENS, *a.w.*, p. 399-400.

43. L. WILLAERT, Les origines du Jansénisme dans les Pays-Bas catholiques, in *Mém. Acad. Lettres*, XLIII - fasc. 2, p. 116 en 183-185.

44. *Ibidem*, p. 182 en 274.

eerste school niet wilde tonen⁴⁵ — de invloed af van de Jezuïeten op de jonge priesters van zijn bisdom. Beide kerkvorsten zullen na de veroordeling van «Augustinus»⁴⁶ openlijk stelling nemen voor Jansenius⁴⁷.

De strengheid van deze school betekende niet dat God alleen met vrees — geboren uit het besef van de menselijke ellende en de strenge straffen van God — en sidderend voor zijn almacht, kon benaderd worden. Naar het voorbeeld van St.-Jan kan ook een tederere liefde voor Jezus Kristus, de mensgeworden Godszoon, de weg naar God openen. Deze weg van het hart werd door voorstanders van de strengere moraal geenszins verworpen. Bisschop Triest en Mgr. Boonen hadden een grote devotie voor de lijdende Kristus. Triest stichtte te Gent een confrerie van de Vijf Wonden, Boonen moedigde de verspreiding aan van werkjes over de passie van Jezus Kristus⁴⁸ en stichtte zoals hierboven gezegd de kruisweg van Akkergem.

Dat de opvattingen van pater Clou in sterke mate door Boonen en Triest beïnvloed werden, is maar al te duidelijk. De oprichting van de kruisweg te Veurne waar evenals te Akkergem, de afstand tussen de staties berekend werd op de afstand die Kristus te Jeruzalem aflegde en de stichting van de «sodaliteit van den ghecrusten salichmaecker ende van Maria sijne bedructe moeder staende bij hem onder het

---

45. Ibidem, p. 184. J. ROEGIERS, *De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623)*, Gent, 1974, pp. 111-113.

46. Eerst door een decreet van het H. Officie (1641), vervolgens door de bul «In Eminentis» (1643).

47. L. WILLAERT, Kerkelijke toestanden in het Zuiden, in *Alg. Gesch. der Nederlanden*, VII, p. 441.

48. L. WILLAERT, *Les origines du Jansénisme*, p. 289.

cruce, opden berch van calvariën» bewijzen dit voldoende. In deze stichting waar de leden zich «met de banden der vijf bloedighe wonden ende der liefde Godts» aan «den boom der crucen» laten binden⁴⁹ wordt St.-Jan als de eerste sodalis vereerd⁵⁰.

De stichting van pater Clou kwam, in een periode dat ook in onze streek ten gevolge van de grote weelde «alle soorten van wulpschheden» bedreven werden⁵¹, tegemoet aan het steeds sterker wordende verlangen naar een strengere moraal. De strijd die hij voerde om de leden de wekelijkse sermoenen stipt te doen volgen⁵²; de verplichting die hij oplegde om de fooi, die de dragers na de begrafenis van een medelid van de familie ontvingen, in de kas van de sodaliteit te doen storten en aldus «alle drynckerijen te beletten mits dat daerdeure dicwils oorsaecke gegeven wordt van sonden»⁵³; de aanmaning «de regel van het heilich sacrament der biechten ende des altaers dicwils te frequenteren»⁵⁴ zijn alle maatregelen die de pogingen van Clou illustreren om met zijn

---

49. A.Sod.V., boek Sod. f. 6v^o-7. Bij de opnemng in de sodaliteit worden de leden aan het kruis gebonden terwijl ze bidden «O heere Jezus Christus salichmaecker des werelts bijndt mij hier sterckelick bij dit heylighe gheselschap onder U cruce aen het cruce, dat ick noit door enighe sonden van U en kan scheeden ende door de verdiensten van U vijf bloedighe wonden ghesuvert van alle sonden, vervult met alle deughden mach kommen tot het eynde tot het welcke ghij mij gheschaepen hebt. Amen».

50. Ibid. f. 1.

51. P. HEINDERYCX, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*, uitgegeven door Edmond Ronse, Veurne, 1853, IV, p. 116. Zie ook M. CLOET, *Het kerkelijke leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw: Tielt van 1609 tot 1700*, in *Hand. van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge*, CIII (1966), p. 284.

52. A.Sod.V., Boek Sod. f. 5, 6, 6v^o, 7, 10v^o, 13.

53. Ibidem, f. 12 v°-14.

54. Ibidem f. 6v^o. Op f. 1-1v^o is er sprake van een maandelijkse biecht.

sodales tot een strengere levensregel te komen. Aanvankelijk leek het wel alsof Clou ook als biechtvader het geweten van zijn volgelingen wilde vormen maar het desbetreffende reglement werd reeds vroeg ingetrokken⁵⁵.

Wij kunnen ons best voorstellen dat de meer humanistisch georiënteerde geesten in de binding aan het kruis een aanslag op de persoonlijke vrijheid, een vernedering van de mens zullen gezien hebben. Het koord waarmee het nieuwe lid aan het kruishout vastgebonden wordt, herinnerde hen ongetwijfeld aan het klokkezeel dat de vrijgeborene die lijfeigene werd, om zijn hals hing als teken van horigheid⁵⁶. Het bestaan van een meer humanistisch gerichte groep te Veurne kan niet geloofwaardig worden. Het volstaat de evolutie van de kruisprocessie georganiseerd door de «ghilde vanden helegghen cruce»⁵⁷ te bestuderen, om de nodige aanwijzingen te vinden.

---

55. Ibidem f. 1-1v° «Den 31 januari 1638 op septuagesima ende Sinte Pauwels bekeeringhe is ghehouden gheweest het eerste consult ofte raet in het welcke vande officiaelen goet ghevonden is gheweest dat alle de sodales om te beter kennisse daerof te hebben zouden alle maende aenden pater te biechten gaen zoo zij oock met de wercke begonst hebben, dan den pater niet willende de sodales bedwijnghen heeft hemlieden laeten gaen daer zij willen mits zij een briefken geven van te biechten gheweest te hebben». Herinneren wij eraan dat de acta pas omstreeks 1646 opgesteld werden. Het tijdstip en het waarom van de wijziging in het aanvankelijke reglement ontsnapt ons.

56. Zie over deze gewoonte A. SALMON en CH. L. GRAND-MAISON, *Le Livre des serfs de Marmontier*, in *Soc. Archeologique de Tournaine*, XVI (1864) p. 30. Dezelfde symboliek van horigheid vindt men in de 11de eeuw bij Marinus, de broer van Petrus Damianus, een leek die zich als horige offerde aan het altaar van de H. Maagd (De Bono Suffragiorum, cap. IV in *Patrologiae cursus completus, series latina*, uitg. J.P. MIGNE, dl, 145, p. 566).

57. Zie de statuten van deze gilde in F. DE POTTER en P. BORRE, *Geschiedenis der rederijkerskamer van Veurne*, Gent 1870, p. 13-16.

Deze jaarlijkse processie (3 mei) — de oudste vermelding is 1241⁵⁸ — waarin in de middeleeuwen o.a. de marteldood van St.-Steven en de «passie ende geselinghe van onzen lieven Heere» vertoond werden, had in het begin van de 17de eeuw een geheel ander karakter gekregen. Het spel van St.-Steven was in 1613 weggevallen terwijl de «8 gesellen spelende de passie ons heeren» in 1625 voor de laatste maal optraden. De «gheboorte ons Heeren in Bethlehem» (1592)⁵⁹, de reus (1598), het volkse spel van St. Antonius (1599), de 12 sibyllijnse maagden (1605) en vooral deze laatsten gingen de processie beheersen⁶⁰. Deze sibyllen zijn via de Griekse joden uit de oudheid in het Kristendom binnengedrongen om te bewijzen dat reeds in de heidense tijd het Kristendom was voorspeld. In de middeleeuwen werden zij als profane spreekbuizen der voorzienigheid beschouwd. Vanaf de renaissance zag men hen meer als brengsters van de goddelijke openbaring aan de zo zeer bewonderde antieke heidense wereld⁶¹.

Het bestaan van een meer humanistisch georiënteerde groep onder de kanunniken van St.-Walburga verklaart ongetwijfeld de pesterijen die pater Clou in de St.-Walburgakerk ondervond na de dood van de

---

58. F. DE POTTER, E. RONSE en P. BORRE, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, Gent 1875, dl. II, p. 210.

59. Tussen haakjes het jaar van het eerste optreden.

60. Het grootste gedeelte van de uitgaven ging naar de 12 sibyllen die door de nonnen van Wulpen gekleed werden en aan wie de magistraat van de stad ieder jaar een paar handschoenen aanbod. Over de schitterende kledij van de sibyllen zie F. DE POTTER, E. RONSE en P. BORRE, *a.w.*, dl. II, p. 210.

61. Pas vanaf 1481 zijn er in het westen 12 sibyllen bekend: de Persica, de Lybica, de Delphica, de Cimmerica, de Erytraea, de Samia, de Cumana, de Hellespontica, de Phrygia, de Europa, de Tiburtina en de Agrippina. In de 3 mei processie droeg ieder Sibylle in gouden letters op zwart armozijn, haar naam.

pastoor van genoemde kerk, zijn goede vriend Jan Tryoen. Houden wij er rekening mee dat in de kloosters ieder monnik op een eigen manier naar vervolmaking streefde en er een persoonlijk ideaal op na hield⁶², dan moeten wij ons ook niet verwonderen over het bestaan van twee partijen binnen de muren van de St.-Niklaasabdij van Veurne. Een kleine groep die strengere hervormingen nastreefde en een groep, de sterkste, meer humanistisch georiënteerd, die aanleunde bij de opvattingen verdedigd door de Jezuiëten⁶³.

In het bisdom kon laatstgenoemde groep na de dood van Jansenius, rekenen op de steun van Blommaert, de secretaris van het vicariaat ; Clou noemt hem een «instrument des duvels». Clou zelf zocht in het geheim, de aartsdiaken Willem Vandersterre op⁶⁴. Laatstgenoemde was jansenistisch gezind. Hij zal in oktober 1654 door bisschop de Robles die een voorzichtige anti-jansenistische actie voerde, uit het vicariaat-generaal van het bisdom gezuiverd worden ten voordele van Persijn, de president van het Ieperse seminarie die een van de

---

62. L. WILLAERT, *a.w.*, p. 211.

63. Geruchten deden de ronde (Clou had het vernomen van de deken van St.-Walburga dat de Jezuiëten met het plan rondliepen te Veurne een sodaliteit van burgers op te richten. In zijn brief aan de prelaat schrijft Clou (Boek sod. f. 18v^o) dat het aanvaarden van zijn sodaliteit door het klooster een middel zou zijn «om voor altijts verlost te zijne van die lastighe vrienden, te weten van de paters van de societeit Jesu».

64. A.Sod.V., Boek sod. f. 3v^o «Hiernaer den pater met consent van zijn prelaet naer Ieper gaende, heeft secretelick den archidyaeken alsnu den deecken Vandersterre ghesproocken om approbatie te vercryghen, twelck hij oock lichtelick zoude vercreghen hebben tenwaere dat den secretaris Blommaert van het vicariaet, een instrument des duvels, sonder oorder van het vicariaet, schrijvende aen den deecken vande christenheit van Veuren, alsdoen pastor van Loo, Gargant ghenaeempt, dat hij zoude spreken den prelaet en het convent van Sinte Nicolais ende hooren hulder advys. Waerdeure wederomme alle saecken in troubel ghestelt zijn...».

weinig was die de bisschop steunde op de kapittelzitting van 7.12.1655 waar over het door Rome gewenste verwijderen van de grafsteen van Jansenius moest beaadslaagd worden⁶⁵.

De sodaliteit van Clou bijna goedgekeurd door Jansenius⁶⁶, zal uiteindelijk op 27 maart 1646 officieus goedgekeurd worden⁶⁷ door bisschop Judocus Boeckaert die tegen het antijansenisme was. Als Oratoriaan niet zeer Jezuïetgezind, zal hij de pogingen van abt de Gomiécourt om de doorbraak van de strengere groep te kelderen en daardoor eventueel de weg te effenen voor een versterking van de invloed van de Jezuïeten te Veurne, niet geapprecieerd hebben. Hij stond er op dat Clou de leiding van de sodaliteit bleef waarnemen⁶⁸.

De sodaliteit van Clou is heel bescheiden gestart. Op 27 december 1637, op de feestdag van St.-Jan de Evangelist lieten vijf jonge mannen zich aan het kruis binden. Het waren Georgius de Haene, Guillianus Berrevoet, Pieter Dopper, Sebastiaan de Hamere en Robert Caproen. Nauwelijks een week later op Driekoningendag volgden Guillianus Parret, Paulus Jansen, Jan Delmotte, Steven Meunynck, Frans vande Clooster, Victor Patvoort de Jonge en Jacobus Mars⁶⁹. De groep die op het ogenblik dat de tegenkanting tegen

---

65. P. DECLERCK, *Priesteropleiding in het bisdom Ieper*, in *Hand. Soc. d'Emulation te Brugge*. CV (1968), p. 59.

66. Dat Jansenius aarzelde de sodaliteit goed te keuren heeft weinig betekenis als men weet dat hij zich niet erg bekommerde om de verspreiding van zijn opvattingen onder de gelovigen (cf. A. DE MEYER, *De werkwijze van Jansenius en zijn Augustinus*, Brussel 1946, p. 25).

67. Voor de definitieve goedkeuring zie verder blz. 26-27.

68. A.Sod.V., Boek sod. f. 10. Abt de Gomiécourt deed op het ogenblik van de goedkeuring door de bisschop, nog een ultieme poging om Clou als directeur van de sodaliteit uit te schakelen.

69. A.Sod.V., Boek Sod. f. 1.

de stichting begon, uit 22 leden bestond⁷⁰, groeide steeds aan en toen in maart 1646 de bisschop zijn goedkeuring aan de stichting verleende, hadden reeds 119 leden het gebed gelezen⁷¹.

Na de bisschoppelijke goedkeuring meldden zich tusschen 1646 en 1650 nog 48 leden aan. Wij vermoeden dat het merendeel van deze leden, zo niet alle, nog tijdens het leven van Clou — hij overleed op 30 juni 1648 — aangeworven werd ; er zal trouwens pas in 1650 een nieuwe directeur aangesteld worden⁷².

Pater Clou won ook aanhangers onder de geestelijkheid alhoewel dit moeilijker scheen te gaan. Een paar priesters nl. Pieter Carlier en Olivier de Haene, beiden kapelaan van St.-Walburga, traden reeds vroeg — 31 januari en 21 februari 1638 — tot de sodaliteit toe maar trokken zich later terug⁷³. In de abdij zelf kon Clou, vooral na de bisschoppelijke goedkeuring, wel op een zekere steun rekenen. Reeds in 1638 en dit moet Clou een troost geweest zijn, bood Niklaas Lameter de kapelaan van Bulskamp, die later president van het Premonstratenzerstudiehuus te Dowaaï zou worden, zich aan «om den pater te helpen preecken ende te solagieren in zijne ouderdom»⁷⁴. Kort na de bisschoppelijke goedkeuring

---

70. Ibid., f. 1-1v° en f. 273 «quaerte van de sodales van het instellen van de sodaliteit».

71. Uit te maken uit de combinatie van de ledenlijsten f. 201-201v° en 273 en vlg.

72. Ibid., f. 273. Zie ook noot 112 blz. 25.

73. A.Sod.V., Boek Sod., f. 1v°. Ongetwijfeld als gevolg van de hetze tegen Clou in de St.-Walburgakerk.

74. Ibid. f. 3. Niklaas Lameter geboren 1604, geprofest 1621. Hij overleed 12 oktober 1660 te Dowaaï (J. JANSEN, *Belgique Norbertine*, p. 380 en Kan. DE SPOT, Hs. bijl. p. 23.

bood ook Bernard Ovin zich als predikant aan⁷⁵. Volgden nog Godfried Ghijsbrecht, Judocus Liebaert, Guillelmus Meese, Adriaan De Buck, Judocus Moens die alle tot de jongere lichte behoorden⁷⁶ en prior Franciscus Bussin⁷⁷.

Op de zondag binnen de octaaf van Driekoningen werd door de pater-directeur het eerste bestuur van de sodaliteit aangesteld : een prefect (G. de Haene),

75. Ibid. f. 12v°, brief 20 juni 1646. Ovin was op dit ogenblik novicenmeester en cantor. Hij werd geboren te Ieper in 1608, geprotest in 1631, priester gewijd in 1635 (DE SPOT, Hs. III. p. 27). In 1647 werd hij pastoor te Booitshoeke en 's Heerwillemskapelle. Hij overleed te Ieper in 1647 als slachtoffer van de pest.

76. Hun leeftijd schommelde in 1646 tussen 25 en 30 jaar :

G. Ghysbrecht, geboren 1616, geprotest 1637, leraar retorica in de Latijnse School. In 1650 werd hij prior van de abdij, later pastoor van de St.-Niklaasparochie te Veurne. Hij overleed op 15 januari 1670 (J. JANSENS, *a.w.*, p. 386 ; Kan. DE SPOT, Hs, bijlage 27).

J. Liebaert, geboren 1621, geprotest 1640, werd eerst leraar, later voorzitter van de Latijnse School. Werde pastoor van St.-Denijs (Veurne) in 1660, van St.-Niklaas Veurne in 1662. Hij volgde in 1688 abt Judocus De Brouwere op. Overleed 17 maart 1694. (Kan. DE SPOT, Hs, bijl. p. 27).

G. Meese, geb. te Ieper 1618, geprotest 11 november 1638. Leraar aan de Latijnse school in 1646, pastoor te Wulpen en Witte kanunnik van St.-Walburga. Overleed 25 januari 1684 (Kan. DE SPOT, Hs, bijl. p. 28).

A. de Buck, geb. 1618, geprotest 1640, bibliothecaris van de abdij 1646, pastoor van Booitshoeke 1662, pastoor van Eggewaartskapelle en Ramskapelle waar hij overleed 18 april 1667. Hij vertaalde Boetius in het Nederlands (Kan. DE SPOT, Hs, bijl. p. 28).

J. Moens, neef van Clou, geb. 1622, geprotest tussen 1640 en 1643, pastoor van Lombartzijde (1655-70). Schreef het mirakelboekje van O.L.Vr. van Lombardzijde. Overleed 1 januari 1671. (Kan. DE SPOT, Hs, bijl. p. 28).

77. Geb. 1591, geprotest 1614, prior sinds 1624. Overleden 2 juli 1652. A. Sod.V., Boek Sod. f. 12v° «Nec D. prior abhoret a predicando in nostra sodalitate saltem semel ad ostendendum suum ergo sodalitate affectum».

twee assistenten, een secretaris en zes raadslieden⁷⁸. Vanaf 14 augustus 1639 werden zes onderprefecten aangesteld⁷⁹. De prefect, de twee assistenten en de zes onderprefecten vormden het college der «officialen» dat door de algemene vergadering verkozen werd⁸⁰. Dit college stelde de secretaris, de sacristaan⁸¹ en de lezer⁸² aan, verkoos de raadsmannen⁸³ en riep maandelijks de raad samen⁸⁴. Pas op 22 juli 1644 werd beslist de officialen om het half jaar te vernieuwen nl. op het feest van St.-Jan de Evangelist (27 december) en op dat van Maria Magdalena (22 juli)⁸⁵.

De leden van de sodaliteit aanvaardden zich te onderwerpen aan de beslissingen van het bestuur, de wekelijkse en andere vergaderingen bij te wonen en dikwijls⁸⁶ te biechten en te communiceren⁸⁷. Het is op de wekelijkse bijeenkomsten — de zondag om 10u30⁸⁸ — dat de pater zijn sermoen hield. De laatste zondag van de maand werden daarenboven «suffrage» briefjes uitgedeeld⁸⁹.

---

78. A.Sod.V., Boek Sod. f. 1.

79. Ibidem, f. 4v°.

80. Ibidem, f. 4v° en 11v°.

81. Ibidem, f. 5, vanaf 11 oktober 1639.

82. Ibidem, f. 6, vanaf 17 juni 1640.

83. Ibidem, f. 4v° vanaf 13 augustus 1639 10 raadsmannen ; f. 6, vanaf 17 juni 1640, 12 raadsmannen.

84. Ibidem, f. 5-5v° besluit van 2 februari 1640.

85. Ibidem, f. 11.

86. Aanvankelijk was er sprake van een maandelijks biecht. A.Sod.V., Boek Sod. f 1-1v°.

87. A.Sod.V., Boek Sod., f. 6v°, vernieuwing der beloften 14 september 1640.

88. Ibidem, f. 7.

89. Ibidem, f. 5-5v°, besluit 2 februari 1640. Rek. 1742, «pampieren beeldekens geseyt suffragiën». Ze werden te Antwerpen gedrukt. In 1706 bracht een Veurnse «devotarighe, geheimlick genaemd de Langhe Dibbe» er uit Antwerpen mee.

Clou had het niet altijd gemakkelijk om zijn schaapjes bij elkaar te houden. Op 2 februari 1640 werd beslist de afwezigen op te nemen en de recidivisten⁹⁰ voor het college der officialen te laten verschijnen⁹¹. Deze beslissing stelde geen einde aan de plaag van het absenteïsme; nog herhaalde malen kwam in de vergadering der officialen het probleem ter sprake⁹².

De grote bekommernis van Clou was het voortbestaan van de sodaliteit na zijn dood. In een brief aan zijn overste, waarvan het niet gedateerde afschrift voorkomt tussen de acta van 12 mei 1641 en 21 februari 1642⁹³, stelde hij voor na zijn dood de leiding van de sodaliteit hetzij aan de president van het seminarie van de Latijnse school, hetzij aan de Witte Kanunnik toe te vertrouwen. Uit de lijst der directeurs die Clou opvolgden blijkt voldoende dat abt de Gomiécourt op dit voorstel niet inging⁹⁴.

Reeds in 1639 had Clou van zijn overste de toestemming gekregen om zonder het klooster of het kanunnikaat te belasten een eigen fundatie te stichten⁹⁵, waaruit na zijn dood de directeur-predikant

---

90. Gewone leden die driemaal en officialen die tweemaal in de maand afwezig zijn.

91. A.Sod.V., Boek Sod., f. 5-5v° en 6-6v°.

92. Ibidem f. 7, 12 mei 1641; f. 10v°, 4 juni 1643; f. 13, 24 juli 1646. Op deze laatste vergadering werd beslist de controle toe te vertrouwen aan de zes onderprefecten die om beurt gedurende een maand bij de catalogus der leden die bij de deur opgehangen was zouden plaats nemen.

93. Ibidem, f. 7v°-8v°. Kan. DE SPOT, Hs, I, p. 32 dateert deze brief begin 1648. Uit een passage van de brief blijkt dat het stuk opgesteld werd 9 à 10 jaar na de aanstelling van Clou als Witte Kanunnik. De datum van deze aanstelling ontsnapt ons. Wij weten enkel dat hij reeds in 1635 het ambt bekleedde (R.A.Br. Kasselrij Veurne, Kasselrijrekening 1635, f. 33).

94. Zie verder blz. 27.

95. A.Sod.V., Boek Sod. f. 4.

zou betaald worden. Met dit doel bezette Clou «vier pont groote Vlaams de penninck achttiene»⁹⁶. Daarenboven schonk hij aan de fundatie de «ghebordeurde banden vande beste cappe» die meer dan 80 pd. Vl. kostte⁹⁷, een kruisbeeld in ebbenhout⁹⁸ waarvoor hij 300 gulden betaalde en een standaard⁹⁹ die hem 22 pd. Vlaams gekost had. In 1642 schonk hij nog het altaar dat in zijn huis opgesteld was en een kerststalletje met alle toebehoren¹⁰⁰. Nog tijdens het leven van Clou groeide het bezit van de sodaliteit aan. Uit de inventaris die op 2 december 1647 opgesteld werd, blijkt dat de stichting nog volgende bezittingen verworven had¹⁰¹: *Kunstwerken*: een van hout gesneden en gepolichromeerde piëta, een waterverfschilderij Kristus met zijn kruis op de kalvarieberg¹⁰², twee schilderijen die vroeger als statie geëdiend hadden en voorstellende de ontkleding van Kristus op de kalvarieberg en de begrafenis van Kristus, een waterverfschilderij Kristus aan het kruis, een waterverfschilderij O.L. Vrouw met Kristus op de schoot, een olieverfschilderij Salvator Mundi, een

---

96. In de inventaris van de renten (Ibidem, f. 19-19v^o) is deze rente niet terug te vinden.

97. Wordt in de inventaris f. 15-16v^o niet vermeld.

98. Aan de voet van het kruisbeeld staan O.L.Vr., St.-Jan de Evangelist en Maria Magdalena gesneden uit busboomhout (zie inventaris f. 15-16v^o). Dit Kruisbeeld wordt nog altijd in de boete-processie meegedragen. Het wordt in de St.-Niklaaskerk bewaard.

99. Inventaris f. 15-16v^o een standaard van rood damast waarop aan de ene zijde een voorstelling van de patroon van de sodaliteit, aan de andere zijde de verschijning van de H. Norbertus. Omtrent de prijs zie f. 4-4v^o.

100. Ibidem f. 10.

101. Ibidem f. 15-16v^o.

102. Uit de boekhouding van Clou (Ibidem f. 277) blijkt dat het schilderij 12 pd. par. kostte.

olieverfschilderij O.L. Vrouw, een olieverfschilderij de geboorte van Kristus¹⁰³, een waterverfschilderij Ecce Homo, en drie kleine «beeldekens» in waterverf; *meubilair*: banken in dennehout, een oude garderobe¹⁰⁴, zes Spaans-lederen stoelen¹⁰⁵ en een Spaans-lederen zetel, een grote houten koffer¹⁰⁶, de stof voor twee kussens¹⁰⁷, voor vier goudlederen kussens en voor twee «boordekens», twee zetels geborduurd door Antoinette Joos, de weduwe van pensionaris Huyghe en door haar geschonken op 13 januari 1648, verder nog twee tinnen kannetjes en vier bloemstukken geschonken door Chr. Grimminck, pastoor van Vinkem en drie metalen kandelaars¹⁰⁸. De inventaris vermeldt verder nog een rentebrief van 12 pd. 10 s. grote 's jaars¹⁰⁹ en enkele munststukken die na de dood van Jacobus Clou (30 juni 1648) aan Cressin overhandigd werden¹¹⁰.

Na de dood van Clou (30 juni 1648) werden tot 1657 opvallend weinig nieuwe leden ingeschreven: 2 in 1650, 1 in 1651, 4 in 1654, 2 in 1656 en 1 in

---

103. Volgens de boekhouding van Clou (f. 278-278v^o) betaalde hij 6 pd. voor het schilderij en 6 pd. 10s. voor het verlijmen ende vernissen van het schilderij.

104. Volgens de boekhouding van Clou kostte het meubel 4 pd.

105. Volgens de boekhouding van Clou kostten de stoelen 18 pd.

106. Volgens de boekhouding van Clou kostte de koffer 4 pd. 16 s. par.

107. Volgens de boekhouding 8 pd. 12s.

108. Volgens de boekhouding van Clou kocht hij nog volgende voorwerpen die in de inventaris niet opgenomen zijn: 8 spaanse stoelen gheheel goet 24 pd., 4 wat beter stoelen 14 pd., 6 gheheel nieuwe stoelen 24 pd., een garderobe 12 pd., een tapijt om het kruis te dekken 4 pd.2s.

109. Van deze rente wordt 100 pd.par, aan de predikant betaald.

110. 2 gouden souvereinen, 5 albertinen, 1 slippe en 1 franse pistole.

1657¹¹¹. Wij geloven niet dat de directeurs die Clou opvolgden — Adriaan de Buck, Franciscus Bussin en Godfridus Ghysbrecht¹¹² — hiervoor verantwoordelijk moeten gesteld worden. Ook Judocus Liebaert onder wiens leiding¹¹³ de sodaliteit te oordelen naar het aantal nieuwe inschrijvingen een bloeiperiode kende¹¹⁴, slaagde er in de eerste jaren van zijn bestuur niet in de beweging op gang te brengen. Pas in 1658 werd de sodaliteit met 19 bindingen aan het kruis, nieuw leven ingeblazen¹¹⁵.

Dat abt de Gomiécourt die Clou niet zo gunstig gezind was de uitgroei van de sodaliteit in de eerste jaren na de dood van Clou zou geremd hebben, kan het geringe succes van de sodaliteit alleen gedeeltelijk verklaren. De Gomiécourt overleed nl. op 12 september 1653 en zijn opvolger Godfridus de Courteville was de sodaliteit meer genegen¹¹⁶. Het is niet uitgesloten dat de sterke binding van de stichting van Clou met de opvattingen van Boonen en Triest, waarop wij hierboven¹¹⁷ wezen, het slabakken van de broederschap in genoemde periode verklaart. Beide

111. A.Sod.V., Boek Sod., ledenlijst f. 273 en volg.

112. Of na de dood van pater Clou Adriaan de Buck als directeur aangesteld werd zoals in een tussen 1880 en 1894 gedrukte lijst opgegeven wordt, hebben wij niet met zekerheid kunnen achterhalen. Op 22 juli 1650 werd Fr. Bussin, de prior van de abdij, met de leiding van de broederschap belast. Hij werd op 22 juli 1652 opgevolgd door prior Godefr. Ghysbrecht. De drie genoemden hadden zich destijds spontaan bij Clou als predikant aangeboden (zie hierboven blz. 20).

113. Hij was directeur van de sodaliteit van 22 juli 1654 tot 21 december 1684. Evenals zijn voorgangers had hij zich destijds spontaan als predikant bij Clou aangeboden.

114. Tijdens zijn bestuur (1654-84) werden 276 nieuwe inschrijvingen geboekt.

115. A.Sod.V., Boek Sod., ledenlijst f. 273 en volg.

116. Zie verder blz. 27.

117. Hierboven blz. 13. Let er op dat tijdens de schorsing van Boonen en Triest in 1652-1653 geen enkel nieuw lid ingeschreven werd.

kerkvorsten hadden geweigerd de bul «In Eminentibus» (1643) af te kondigen die *Augustinus* van C. Jansenius veroordeelde. Zij bleven zich verzetten en werden in 1652 met het interdict «ab ingressu ecclesiae» gestraft, nadat aartshertog Leopold onder invloed van de Jezuïeten en ingaande op de klachten van de internuntius Stravius, de bul toch publiceerde¹¹⁸. Pas in 1653 onderwierpen zij zich.

Deze onderwerping en het bevel van de aartshertog tot afkondiging van de nieuwe pauselijke bul «Cum Occasione» (31 mei 1653) die vijf stellingen van *Augustinus* veroordeelde, betekende een eerste afgetekende overwinning van de strekking van de Jezuïeten, die tot aan het vertrek van aartshertog Leopold in mei 1656, op zijn machtige steun konden rekenen¹¹⁹. In deze periode waarin blijkbaar alles wat ook maar even aan Jansenius herinnerde moest verdwijnen — in december 1655 werd op bevel van aartshertog Leopold de grafsteen van Jansenius uit het koor van de kathedraal van Ieper verwijderd¹²⁰ — kon moeilijk sprake zijn van een verdere uitbouw van de door Clou opgerichte sodaliteit, die alhoewel niet jansenistisch, toch bij de augustiniaanse traditie aansloot.

Herinneren wij er aan dat Clou steun gezocht had bij Willem Vandersterre die in de hier besproken periode als jansenist uit het vicariaat-generaal verwijderd werd.

Nauwelijks drie maanden na het vertrek van aartshertog Leopold werd op 20 augustus 1656, de sodali-

---

118. H. PIRENNE, *Geschiedenis van België*, vertaald door R. Delbecq, Gent 1929, dl. V, p. 76.

119. H. PIRENNE, *a.w.*, V, p. 77-78.

120. *Ibidem*, p. 80.

teit officieel erkend door bisschop Franciscus de Robles¹²¹ en verkreeg A. Des Trompes — een monnik van de Veurnse abdij — op 23 augustus 1656, voor zijn «Brandtspieghel der Goddelicke Liefde»¹²², het «approbatio» waarop hij sinds 1652 wachtte. Het werkje dat in kringen van Boonen en Triest wel in de smaak moest vallen, werd opgedragen aan abt de Courteville.

Onmiddellijk na 1656 was de toestand niet zo duidelijk. In 1657 censureerde Triest 26 laxistische stellingen, terwijl de bisschop van Mechelen Andreas Crusen tevergeefs poogde de decreten tegen de Jansenisten toe te passen¹²³. De «Provinciales» van Blaise Pascal die met geestdrift ontvangen werden bij de vijanden van de Jezuïeten, werden in 1657 door paus Alexander VII veroordeeld maar het decreet werd door de Raad van Brabant en de Geheime Raad in 1658 tenietgedaan¹²⁴. Het is zoals gezegd precies

121. H. VANDEVELDE, *Geschiedenis der Veurnsche processie, van deszelfs oorsprong tot heden*, Veurne, 1855, p. 39-41. De Robles werd op 18.10.1654 bisschop. Zie ook L. MAHIEU, *Antijansenisme des évêques d'Ypres nommés par l'autorité autrichienne*, in *Bull. d'Etudes de la province de Cambrai*, XLII (1947), pp. 97-118, p. 115 «Jean Fr. de Robles et Henri Van Halmale qui tiennent le siège après eux (Jansenius et Bouckaert) ne sont nullement jansénistes. Ils sont seulement un peu faibles dans la répression des tendances que manifestent les chanoines de leur cathédrale et ceci par prudence». Als de Robles in december 1655, enkele maanden na het overlijden van aartsbisschop Boonen, het graf van Jansenius uit de kathedraal laat verwijderen, was dit blijkbaar met het oog op een gebeurlijke promotie. (zie P. DECLERCK, *Priesteropleiding in het bisdom Ieper*, in *Hand. Soc. d'Emulation*, 1968, (pp. 5-121) p. 59).

122. A.D(es Trompes), religieus, priester ende canoninck regulier der oorden geseyt Premonstreyt inde abdij van Sint Nicolays binnen Veurne, uitgegeven te Brugghe bij Alexander Michiels, in de Breydelstraete, inde Druckerije 1657.

123. E. PRÉCLIN en E. JARRY, *Les luttes politiques et doctrinales aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in *Histoire de l'Eglise*, dl. 19, 1955, p. 308.

124. L. WILLAERT, *Kerkelijke toestanden in het Zuiden*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VII, p. 443.

in laatstgenoemd jaar dat de sodaliteit van de grond kwam.

De jaarlijkse schommelingen van het aantal nieuwe toetredingen tot de broederschap hebben geen enkele betekenis. Toch vestigen wij de aandacht op de uitzonderlijke aantrekkingskracht die van de sodaliteit uitging in de periode 1674-1679, toen in zes jaar tijd zich 107 nieuwe leden aanmeldden¹²⁵.

Het was in dezelfde periode dat de jansenistisch gezinde Maarten Steyaert die in 1673 door bisschop van Halmale als secretaris gekozen werd, invloed op de seminaristen trachtte te krijgen¹²⁶.

Ook de opschorting sinds 1669 van de strijd tussen de theologen in Frankrijk — Veurne was tussen 1668 en 1713 bij Frankrijk ingelijfd — en de kerkvrede die er aldaar heerste¹²⁷ kunnen deze ongemene voorspoed van de sodaliteit helpen verklaren.

Na de vrede van Nijmegen (10 augustus 1678) was de sfeer voor de aanhangers van de strengere richting minder gunstig. De bisschopszetel bleef na het overlijden van bisschop Herincx (17.8.1678) vacant tot 1693¹²⁸; het bisdom werd bestuurd door de kapitteldeken Willem Merghelynck en de seminariepresident Jean de Viny¹²⁹.

---

125. Judocus Liebaert had nog steeds de leiding van de sodaliteit. Aantal toetredingen 1660 : 2, 1661 : 9, 1662 : 7, 1663 : 12, 1664 : 14, 1665 : 3, 1666 : 9, 1667 : 8, 1668 : 4, 1669 : 4, 1670 : 9, 1671 : 6, 1672 : 9, 1673 : 4, 1674 : 14, 1675 : 23, 1676 : 39, 1677 : 6, 1678 : 7, 1679 : 18, 1680 : 9, 1681 : 11, 1682 : 8, 1683 : 4, 1684 : 1, 1685 : 4, 1686 : 2, 1687 : 3, 1688 : 10, 1689 : 5, 1690 : 9, 1691 : 3, 1692 : 13.

126. P. DECLERCK, *a.w.*, p. 64.

127. E. PRÉCLIN en E. JARRY, *a.w.*, p. 205.

128. Sinds de Vrede van Nijmegen (17 september 1678) waren ook de kasselrijen Ieper en Waasten evenals de steden Wervik en Poperinge bij Frankrijk ingelijfd.

129. P. DECLERCK, *a.w.*, p. 67.

Beiden stonden aan het hoofd van de ledenlijst van het Geheim Genootschap ter Bestrijding van het Jansenisme in België dat in november 1678 opgericht werd¹³⁰. Aangespoord door zijn biechtvader Père Lachaise zal ook Lodewijk XIV de jansenisten meer en meer vervolgen. In 1693, op het ogenblik dat een nieuw offensief tegen het jansenisme ingezet wordt en de uitgesproken anti-jansenist Martinus de Ratabon¹³¹ de bisschopszetel van Ieper kwam bezetten, zal Vigor Van Heede de boeteprocessie, die andere stichting van Clou reorganiseren.

Vooraleer deze reorganisatie te bespreken bestuderen wij eerst de kruisweg die door Clou zelf als «het fundament ende de oorspronck» van de sodaliteit beschouwd wordt¹³² en vervolgens het ontstaan van de boeteprocessie.

DE KRUISWEG.

In zijn brief aan bisschop J. Boeckeaert¹³³ zegt Clou niet wanneer hij de statiën van de passie oprichtte. Het vroegste gegeven over deze kruisweg is te vinden in het testament¹³⁴ van Jan de la Tour¹³⁵. Hij

130. P. DECLERCK, *a.w.*, p. 31.

131. In 1693 werd de Parijzenaar Martinus de Ratabon bisschop van Ieper. L. MAHIEU, Jansénisme et antijansénisme au diocèse d'Ypres jusqu'au traité d'Utrecht, in *Bulletin d'Etudes de la province de Cambrai*, T. XLII, 1947, pp. 17-35, p. 28 haalt volgend door Sicard in *L'ancien clergé de France*, geschreven portret van de Ratabon aan: «Ratabon, évêque d'Ypres ne bougeait guère de Paris et prétendait qu'il y avait une vapeur dans sa cathédrale qui le faisait évanouir toutes les fois qu'il y entrait. C'était un homme d'esprit, du monde et qui allait si bien avec les Jésuites que ce pouvait être les cendres de Jansénius, son célèbre prédécesseur, qui opéraient cet effet sur lui».

132. Hierboven blz. 1.

133. A.Sod.V., Boek Sod. f. 9v^o.

134. Kan. DE SPOT, Hs., bijlage p. 6v^o.

135. De la Tour was verwant met Waterleet, (Kan. DE SPOT, Hs., bijlage p. 8).

overleed te Kortrijk op 5 november 1625 en legateerde de som van 50 gulden tot bekostiging van de oprichting van een statie binnen de stad Veurne. Clou tekende voor ontvangst op 19 juni 1629. Onder-tussen had de magistraat van de stad en de kasselrij een som van 50 pd. par. geschonken aan Jan Tryoen, pastoor van St.-Walburga, Jacobus Clou «visiteerder» van St.-Niklaas en Jan Waterleet, religieus van de abdij van St.-Niklaas «op tvertoogh bij hemlieden ghedaen van d'intentie die sij hadden tot meerder werckijnghe van devotie vande ghemeente, in te stellen een devote pilgrimage ofte processie vande passie Christi ende ten dien eynde te doen oprichten in beelden alle mysteriën des selfs volghende de statie van Jerusalem»¹³⁶.

Twee andere posten van de kasselrijrekeningen bewijzen dat Jacobus Clou en Jan Waterleet toenmalig pastoor van St.-Niklaas, tussen 1635 en 1637 «d'eerste statie van de processie van het lijden Christi» in de St.-Niklaaskerk lieten oprichten «in calck steen ofte aveene steen»¹³⁷. In 1637 liet Jan Tryoen een beeldengroep oprichten, voorstellende «Jezus wordt van zijn klederen beroofd» terwijl Christiaan Grimminck in 1638 de «graflegging» liet uithouwen. Beide laatstgenoemde beeldengroepen

---

136. R.A.Br, Kasselrij Veurne, Kasselrijrek. 1626, f. 50v^o.

137. Ibidem, kasselrijrekening 1635 f. 61v^o en kasselrijrekening 1637 f. 71. De magistraat schonk hen zowel in 1635 als in 1637 200 pd.par.

De eerste statie is de hof van Oliveten. In 1781 levert P. De Mol 2 ½ ellen grauw lijnwaad «tot schilderen van twee nieuwe statien te weten het hof van Oliveten en het verraed van Judas hangende in St.-Niklaaskerk, Jacob Missian levert twee spieramen en twee kaders voor bedoelde schilderijen». De doeken worden pas in 1783 geschilderd door Pieter Welbecam. Wat er met de oorspronkelijke beeldengroep gebeurde weten wij niet.

stonden vóór 1908 aan de achterzijde van het koor-doksaal in de St.-Walburgakerk¹³⁸.

Dit alles betekent niet dat de kruisweg pas in 1638 klaarkwam. In de inventaris van de bezittingen van de sodaliteit opgemaakt op 2 december 1647 worden «twee schilderijen vande statiën ende eertijds daertoe ghedient hebbende wesende t'eenne d'uyttrecken vande cleederen van onsen salighmaecker op den bergh van calvariën ende 't ander de begraevenesse» vermeld¹³⁹.

De datum waarop de staties van de kruisweg klaarkwamen, blijft onzeker. Zeker is dat Clou pas in 1640 de basis legde van de thans traditioneel geworden kruisweg. Op 2 februari van genoemd jaar beslisten de officialen dat de sodales op Goede Vrijdag «al te saemen twee ende twee, oordenwijs met de vaene vooren, voor al het volck, zeere ghestichtelick zonder te kijcken ende te gaepen» de kruisweg zouden bidden¹⁴⁰.

De officialen vonden voor hun plannen steun bij de paters Kapucijnen die in de weg van het hart die Clou voorstond een stukje van hun eigen zielstoestand terugvonden. Zij zouden de oefening die voor 's namiddags gepland was leiden¹⁴².

Op 20 maart van hetzelfde jaar werd beslist ook de

138. Beide beeldengroepen vindt men thans in de St.-Walburgakerk aan de noordzijde van de dwarsbeuk. Het koor-doksaal werd in 1908 weggebroken (*Annales d'Emulation Bruges*, 1908, blz. 230-232).

139. A.Sod.V., Boek Sod. f. 5v°.

140. Ibidem, f. 5v°.

141. 's Avonds na de metten en na het sermoen van de paters Kapucijnen in de St.-Niklaaskerk zou men nog de statie van de «seven weenen» bidden in de ommegang van de St.-Walburgakerk.

142. Ibidem, f. 6v°.

vrijdag voor palmzondag de kruisweg te bidden¹⁴³. Sinds 1642 wordt de oefening iedere vrijdag van de vasten, na het sermoen gehouden¹⁴⁴. Pas in 1780 zal de kruisweg voor het eerst ook in de nacht van witte donderdag op goede vrijdag gebeden worden. Deze vernieuwing werd ingesteld op verzoek van de kleermakers en de schoenmakers die door hun beroepsbezigheden de gewone oefeningen niet konden bijwonen¹⁴⁵.

De door Clou opgestelde acta vermelden nergens dat de afstand tussen de staties berekend werd, zoals te Akkergem en zoals Clou van meet af aan had gepland, volgens de afstand die de gekruisigde te Jeruzalem aflegde. Toch laten de gegevens hieromtrent geen twijfel. Zij vermelden dat de eerste statie in de St.-Niklaaskerk¹⁴⁶, de laatste in de St.-Walburgakerk¹⁴⁷ opgericht was en dat de weg over de stadsvesten liep¹⁴⁸.

Sinds 1640 werd de Goede Vrijdagviering van de sodales, 's avonds na de metten en na het sermoen

143. Ibidem f. 5v°.

144. Ibidem f. 10, 21 februari 1642 en f. 11-11v° (a° 1645) «de sodales zullen naer costume alle de vrijdaeghen van de vasten ist dattet weder enichsins toelaet de statiën van de passie ons heeren gaen naer het sermoen».

145. L. PLETTINCK, *Furnes illustré*, Veurne, 1898, p. 72-73. Deze nachtelijke tocht bestaat nog altijd.

146. Zie hierboven blz. 30.

147. Hierboven blz. 30.

148. A.Sod.V., Boek Sod., f. 11-11v° (1645) «Ende ist dattet tweeder niet toelaet op de vesten te gaenen men zal gaen naer Sinte Dionys ende aldaer lesen de ghebeden der vesten ende vandaer alzo voortgaen tot den eynde toe ende mits dat paesschen nu vroegh kompt ende dattet hier ontrent de zee seere koudt is ende zeere cathareus, zoo zalmen met devoten herten met ghedecten hoofde mooghen gaen om een ieghelick contentement te gheven tot dat men comt tot enighe statie ende alzo voort».

van de paters Kapucijnen in de St.-Niklaaskerk, besloten met de «statiën van de seven weenen» die in de ommevang van de St.-Walburgakerk opgehangen waren¹⁴⁹. Deze hulde aan O.L. Vrouw, de «bedruckte moeder» die naast St.-Jan «onder het cruce opden berch van calvariën» stond, toont nog eens aan hoe de strenge Clou verlangde dat de sodales God via de weg van het hart zouden zoeken.

Voor deze plechtigheid werd in 1656, door A. de Buck, een monnik van de St.-Niklaasabdij die Clou nog bijgestaan had¹⁵⁰ een «nieu liedeken opde seven weenen vande H. Moeder Godts» gedicht en gecomponeerd¹⁵¹. In 1666 maakte Norbert Cardinael een «ander liet op de zeven weenen van de H. Moeder Godts» waarin hij in zeven levendige tafereeltjes de oorzaken van het lijden van O.L.Vr. beschrijft¹⁵². In 1676 buigt dezelfde Cardinael zich met nog meer tederheid over het leed van de H. Moeder en componeert hij nog een «ander liet opde seven weenen vande heylyghe Moeder Godts»¹⁵³:

Werd de taal van Norbert Cardinael te vertrouwelijk, om niet te zeggen oneerbiedig geacht ten opzichte van de vrouw die in haar schoot de zoon van God gedragen had, werden zijn zinspelingen op de borsten van de H. Maagd als onwelvoegelijk beschouwd door de leiders van de sodaliteit, die in 1693 en volgende jaren de broederschap niet alleen

---

149. A.Sod.V., Boek Sod. f. 5v°. De ommevang werd in 1800 afgebroken.

150. Zie hierboven blz. 20.

151. Bijlage III.

152. Bijlage IV.

153. Bijlage V.

tot nieuwe bloei zouden brengen maar ook de boete-processie grondig zouden vernieuwen? Wat er ook van zij, in 1701 schreef Norbert van Isegem, een monnik van de Duinenabdij te Brugge, een nieuw «liedeken op de zeven weenen van onse liefve vrouwe», waarin het leed van de Moeder Gods koeler, van op een meer eerbiedige afstand, bezongen werd¹⁵⁴.

Zoals te Akkergem telt de kruisweg van Veurne 18 staties. Waar de moderne kruisweg met de veroordeling van Christus aanvangt, wordt in de Veurnse kruisweg heel het passieverhaal uitgebeeld¹⁵⁵.

---

154. Bijlage VI.

155. Veronica wordt in de 13e statie, bij de «dochteren van Hierusalem» vernoemd.

	afstand tussen twee staties in			
	treden	gentse landvoeten	meters	
1ste statie	40	106 $\frac{3}{4}$ v.	28,26	Den hof van Oliveten
2de statie	2360	6298 $\frac{1}{4}$ v.	1675,33	De plaetse der verraderij van Judas (over de beke van Cedron) ¹⁵⁷
3de statie	330	880 6d $\frac{5}{6}$ d.	234,26	Het hof van Annas
4de statie	1000	2668 $\frac{3}{4}$ v.	709,88	Het hof van Cayphas
5de statie	350	934 $\frac{1}{2}$ d.	248,46	Het hof van Pilatus
6de statie	600	1601 $\frac{1}{4}$ v.	425,93	Het hof van Herodes
7de statie	26	694 d. min $\frac{1}{6}$ d.	18,46	Het hof van Pilatus
				1ste mysterie Geeseling
				2de mysterie Doornkroning
				3de mysterie ecce homo

8ste statie	Cruysdraginghe Christi	80	213 ½v.	56,89
9de statie	Den eersten val Christi onder sijn cruys	61 ½ v.	163 4d. ⅔sd.	43,48
10de statie	De ontmoetinghe van de H. Maghet Maria	71 ½ v.	191 1d. ⅓d.	50,84
11de statie	Hulpe van Simon Cireneus	191 ½v.	510 ¼v.	135,73
12de statie	Den tweeden val Christi onder sijn cruys	348 2v.	930 9d. ⅓d.	247,62
13de statie	Spraecke met de dochteren van Hierusalem	161 ½v.	431 2d. ⅔sd.	114,72
14de statie	Den Iesten val	18	48 ⅓d.	127,77
15de statie	Uuttrekkinghe der cleederen	12	32 ⅓d.	8,52
16de statie	Op d'aerde ghenaeghelt aen het cruys	14	37 3 ½d.	9,93

17de statie	Het hanghen aen 't cruys	108	287 7d. 1/ed.	76,53
18de statie	De begravenisse			4211,61

---

156. Wij volgen hier de kruisweg zoals opgegeven in «Sponsus Sanguinum den bloedighen bruydegom onser zielen», door Michel Zachmoorter, pastoor van St.-Marten t'Eckergem, 2de uitg. Antwerpen, 1627. In de «voorreden tot den leser» wordt een lijnstuk van 6,65 cm afgedrukt zijnde de lengte van twee duim en halt of «het vierde paert van een gentische landvoet». De omzetting in meters steunt op deze maat.

157. Aan de beke van Cedron wordt, alhoewel dit geen statie is, een gebed gelezen (*Sponsus Sanguinum*, p. 35).

DE BOETEPROCESSIE.

Sinds de organisatie van de kruisweg was er een nauwe samenwerking ontstaan tussen pater Clou en de paters Kapucijnen die in de hier besproken periode heel zeker aan de zijde stonden van de Leuvense theologische faculteit¹⁵⁸. Deze samenwerking werd nog inniger toen de Kapucijnen in 1644 hun veertiguren gebed — «omtrent onse liefve vrouwen hemelvaart» — met een processie wensten te besluiten. Zij deden niet tevergeefs een beroep op de sodales, die «beladen met cruucen ende waepenen vande passie ons heeren» in «haeren kleers» in de processie mee opstapten¹⁵⁹. Deze processie was «zeer schoon» zegt pater Clou, «maer in het jaer 1646 heeft er nog een schoonder processie deur de sodales vanden ghecruisten salichmaecker inghestelt geweest»

---

158. L. CEYSSENS, Een geheim genootschap ter bestrijding van het Jansenisme in België, in *Jansenistica* I, 1950, pp. 343-397, p. 377, noot 2. L. CEYSSENS, L'abolissement de la première pierre tombale de Jansenius, in *Jansenistica*, III, pp. 111-154, p. 124 : de Robles, de latere bisschop van Ieper, verplichtte in 1648 de predikanten aan het hof, de antejansenistische eed te zweren. Onder de weigeraars worden twee Kapucijnen vermeld.

Omtrent de samenwerking tussen pater Clou en de paters Kapucijnen, zie hierboven blz. 31. De samenwerking blijkt ook uit het feit dat in de vergadering van 21 februari 1642 besloten werd «datmen zal recommanderen dese sodaliteit aen de P.P. Capucijnen, ten eynde hunne ghedeputeerde 't haerlieden aenstaende capytel generael tot Rome, vervolghen d'approbatie van de sodaliteit». (A.Sod.V., Boek Sod. f. 10).

In de kelder van het Kapucijnenklooster werd na het overlijden van Clou een grafzerk geplaatst met volgend grafschrift : «Venerabilis Dnus Jacobus Clou Neoportuensis rel. Sti Nicolai Furn. praeomst. quondam vicepastor deinde Ste Walburgis albus canonicus fundavit in hac urbe stationes Dominicae passionis et sodalitem civium sub titulo crucifixi Salvatoris et Matris dolorosae parochiae Sti Nicolai Furnis. Obiit 30 junii anno 1648, professionis 45, aetatis 67». (H. VANDEVELDE, *Geschiedenis der Veurnse processie van deszelfs oorsprong tot heden*, Veurne, 1855, p. 30-31).

159. A.Sod.V., Boek Sod., f. 12 «ende hebbende haeren kleers van Brughe ghecreghen».

waarin 40 leden van de broederschap opstapten «al in haeren kleers ende in sacken die den pater H. Jacobus Clou al t'sijnen koste heeft doen maecten»¹⁶⁰.

Vandevelde¹⁶¹ zag in laatstgenoemde processie de oorsprong van de boeteprocessie die van dan af jaarlijks uitging zoals moet blijken uit een verklaring van 1655 ondertekend door de abt van Lo en een afgevaardigde van de Kapucijnen¹⁶². Steunend op deze verklaring en op het feit dat ook de processie van 1644 na het veertiguren gebed uitging, verplaatst Pil¹⁶³ de oorsprong van de boeteprocessie naar 1644.

In de 18de-19de en zelfs nog in de 20ste eeuw was algemeen de opvatting verspreid dat de boetetocht pas vanaf 1650 jaarlijks georganiseerd werd en dit «tot uytwasschinge van het schandaedig schelmstuk begaen door twee soldaeten»¹⁶⁴. Het verhaal is bekend. Frans Mannaert, een soldaat van de Franse bezetting had, nadat hij in de Kapucijnenkerk ter H.

160. Ibidem f. 12. Deze pijen werden in de inventaris van 2 december 1647 (f. 15-16v^o) niet opgenomen. Ze werden in het klooster van de Kapucijnen bewaard. Aangezien Clou ze uit eigen middelen betaalde worden ze ook in de door Clou gehouden boekhouding van de sodaliteit (f. 277) niet vermeld.

161. H. VANDEVELDE, *Geschiedenis der Veurnsche processie van deszelfs oorsprong tot heden*, Veurne, 1855, p. 30-31 en 45. Id., *Histoire de la procession de Furnes*, Brugge, 1864, p. 51.

162. Ibidem, p. 42-43 zij verklaren «wel te weten dat deselve sodaliteyt in alle gebeden van veertich uren gehouden bij de eerwaarde paters capucijnen in deselve stadt, de processien, int sluiten van tzelve ghebet gedaen, gedient heeft van particuliere processie ommedraegende in hayren, lynen ende drouvighe cleederen de misterien van de passie ons Heere salichmaecker Jesu-Christi ende in groote deel door de sodalissen vande voors. sodaliteyt...».

163. PIL (abbé), *Les origines de la procession de pénitence de Furnes*, in *Bulletin du Comité Flamand de France*, 1911 p. 641-642.

164. P. BUTTEIN, *Notitieboek* (1764); CHAMON, *Beschrijvinge der vermaerde processie van devotie die jaerlijks binnen de stad Veurne*

Tafel genaderd was, op raad van zijn wapenbroeder Mathurin Le Jeusne, de H. Hostie uit zijn mond genomen en in een doek gewikkeld. Thuis gekomen ontstak hij een kaars, plantte een tand van een overledene in de hostie en verbrandde eerst de tand en vervolgens ook het doek en de hostie tot pulver Hij was ervan overtuigd dat hij door het gebruik van de as allerlei sloten zou kunnen openen en dat hij ook nog onkwetsbaar zou zijn. Beide Fransen werden op aswoensdag 1650 terechtgesteld¹⁶⁵. De opvatting dat de zojuist beschreven heiligschennis aan de basis zou liggen van de jaarlijkse boetetocht, werd voor het eerst verspreid kort na de reorganisatie van de processie door Vigor Van Heede die in 1703 «drie hondert cleene bouckxen inhoudende d'oorsaecke van de

---

wordt uitgesteld op den lesten Zondag der maend Julius ten vier ueren namiddag, Veurne, 1830. Zie ook de uitgave van 1832 ; TH. LUYSEN, *Jubelfeest te Veurne 1637-1887, oorsprong en geschiedenis der Sodaliteit en der vermaarde boetprocessie van Veurne, Brugge, 1887* ; C. WYBO, *La procession expiatoire de Furnes. Veurne, 1912*, p. 65 ; H. VANDEVELDE, *a.w.*, p. 37.

165. P. HEINDERYCX, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*, uitgegeven door E. Ronse, Veurne, 1853, dl. IV, p. 149, plaatst het gebeuren in 1647. H. VANDEVELDE, *a.w.*, p. 47 aanvaardt de datum opgegeven door P. Heinderycx.

In de twee werkjes van A. Des Trompes : *A.D.*, religieus priester ende canoninck regulier der oorden geseyt Premonstreyt, inde abdij van Sint Nicolays binnen Veurne, *Brandtspieghel der Goddelicke Liefde*, Uitgegeven te Brugghe bij Alexander Michiels in de Breydelstraete, 1657, p. 264-269 en A. DES TROMPES, *Furor Bellicus* (1659), heruitgegeven door de Société d'Emulation te Brugge in 1859, worden de gebeurtenissen in 1650 gedateerd. In het archief van de stad en de kasselrij vonden wij geen gegevens over de verhaalde gebeurtenis. In de kasselrijrekeningen van september 1649-50 f. 41v^o (R.A. Brugge), moet volgende post wellicht in verband gebracht worden met de heiligschennis : een som van 1000 pd.par. verschuldigd aan de Franse bezetter wordt niet uitbetaald «ayant requis que l'on suiveroit l'ordre de Mons. le Gouverneur Sr. de Bousquet, lequel a déclaré être son intention que lad. somme seroit applicqué à l'avancement et élargissement du couvent des pères Capucins de cette ville».

De Nolle Bouick Van

de rijtsteltijghe Van de proecessie Van de volie
Jaerelijcx. gaende op den lesten Soudaghe Van de
maerckes jullij binnen dese stadt Van Veurne, als
mede de spreucken Van alle de luyden, propheten,
de Walg doctoren, als mede Van alle de onse-
licke Vrouwen, & sint Josephen, & sint Jan, als
mede de Catalogie Van de sedaliteijt Van den
gekrijgsten Vlaeghenmaecker coek binnen
Vurne, ende Eijdelijghe ten liden Van
onse alre vrouwe Van de Selen Weenen die
Jaerelijcx gesonghen wort door de Coor aeld-
op den goeden vrijdaghe In de kercke Van de St.
Walburghe achter het sermon Van de droefheijt
Van maria ten tijden naer middaghe In
tegenwoordigheyt Van alle de sodalisten met
brandende slambouwen, gemaect door mij
cuidersevelen op den 2. Januarij 1764. //

1749
+ 10. aug 1778

D. Ditteln

jaerelicksche processie» liet drukken¹⁶⁶ en hetzelfde jaar voor de altaarkapel, die tijdens de processie op de grote markt opgericht werd, een «arche» schilderde «representerende d'orsaecke vande generaele jaerelicksche processie»¹⁶⁷.

De tekst van het verhaal is geïnspireerd op het verhaal door A. Des Trompes in 1657 gepubliceerd in «Brandtspieghel der Goddelicke Liefde»¹⁶⁸. In genoemd verhaal is er zoals Vandevelde¹⁶⁹ opmerkt alleen sprake van de deelname van de sodales aan een processie, op verzoek van de Franse gouverneur Messire Charles-René de Baugy, heere van Bosquet op 13 maart 1650 ingesteld om de misdaad van Mannaert

166. A.Sod.V., Rekening 1703, uitgave 15 pd. Over de reorganisatie van de processie door V. Van Heede zie verder blz. 47. Ibid. rek. 1699-1700: De magistraat van de stad schonk 12pd. par. voor het oprichten van een altaar op de markt.

167. Ibidem, rekening 27 december 1702-1703: — «over theire ghedaen bijde persoonen dieder gheemployeert hebben gheweest tot het helpen maecken van het authaer opde maerct»; — «Item aen Mr. Matthys Flamend over 't maecken vande voorn. arche ofte raem met het leveren van het hout ende lijnwaet».

Verdere uitgaven:

In 1773 (rekening 1772-73) schilderde meesterschilder Frison «een nieuw stuck voor de capelle verbeeldende de gedaene justitie»; In 1774 (rek. 1773-74) herstelde meester timmerman L. Boux de kapel en schilderde meester schilder Pieter Willecam een stuck verbeeldende ofte inhoudende de historie der heylichschenderie gebeurt binnen dese stadt». Cf. H. VANDEVELDE, *a.w.*, p. 46. Toen de prefect van het Leidedepartement in 1802 de toelating verleende de processie opnieuw te laten uitgaan was een der voorwaarden dat het schilderij betreffende de heiligschennis uit het altaar zou verwijderd worden.

168. A.D(ES TROMPES), *a.w.*, pp. 264-269. Cf. H. VANDEVELDE, *a.w.*, p. 45; TH. LUYSSSEN, *a.w.*, p. 18.

169. H. VANDEVELDE, *a.w.*, p. 39. Vandevelde kende het werk slechts door een citaat in het handschrift van Breinaert, secretaris van de sodaliteit van 1803 tot 1813.

uit te boeten, en niet van een jaarlijkse processie¹⁷⁰. Luysen¹⁷¹ meende in 1887, steunend op een tekst in de inleiding van de *Brandtspieghel*, te kunnen aantonen dat de processie inderdaad sinds 1650 jaarlijks georganiseerd werd. Het betrof hier zoals Pil¹⁷² opmerkte een verkeerde interpretatie van hiernavolgende tekst uit de *Brandtspieghel*¹⁷³ waarin als voorbeelden van devotie aangehaald worden enerzijds de processie van 1650, anderzijds de jaarlijkse kruisweg in de vastenperiode : «Dese devotie heeft de stadt van Veurne gesien niet sonder verwonderinghe in die generaele ende beweghelicke Processie hier ghehouden in 't jaer 1650 soo hier breeder volghen¹⁷⁴. Dese sien wij ende verwonderen noch alle jaeren ooc 's Vrijdachs namentlick inden vasten».

Van dezelfde A. Des Trompes verscheen te Brugge in 1659 «Furor Bellicus»¹⁷⁵ waarin hij nog eens de

170. *Brandtspieghel der Goddelicke Liefde*, p. 268 «Op dat alle goede Christenen vande voorseyde Stadt souden rauwe toonen over soo groot misdaedt, ten versoecke vanden Franschen, maer seer Catholycken Gouverneur Joncker Charles Bangy, heere van Boquet, isser inghestelt gheweest een seer devote, bewegelicke, ende generaele Processie op den derthiensten maerte 1650, alwaer vele vande Broederschap der Passie ons Heeren, die daer over eenighe jaeren is opgerecht vanden seer Weerdighe ende hier voren vermelde Heer Jacobus Clou, hebben met sacken, koorden, ketenen, boeyen, disciplinen, haeyren kleederen ende met diergelicke instrumenten van penitentie, oock met traenen ghepooght yut te wasschen soo schroomelick schent-stuck».

171. T. LUYSEN, *a.w.*, p. 19.

172. PIL., *a.w.*, p. 639.

173. *Brandtspieghel*, p. 8-9.

174. Het verhaal van de omstandigheden van deze processie vindt men in de *Brandtspieghel* op blz. 264-268.

175. Heruitgegeven door Société d'Emulation in 1859. Vandevelde, Luysen en Pil schijnen dit werk niet gekend te hebben. Het werk vermeldt «facultas superior», Gent, 17 augustus 1658 ; censuro Brugge 21.4.1659.

misdaad van Mannaert en Le Jeusne verhaalt 176 en o.a. schrijft «Ut igitur incolae Furnensis oppidi, ubi dictum sacrilegium acciderat, cunctique in eo degentes Christiani super hoc detestabili facinore externis saltem doloris signis poenitentiam agerent, ad Franci Catholici, quem supra nominavimus Gubernatoris instantiam, solemnibus ac generalibus Supplicatio summa devotione instituitur, in qua plurimi ex Sodalitate Dominicae Passionis (quae jam nuper ab Ordinario approbata aliquot abhinc annis per Venerabilem virum Dominum Jacobum Clou, religiosum Praemonstratensem, albumque Collegialis Ecclesiae Canonicum, ad perpetuam ejus ibidem est fundata memoriam) crucibus, saccis... fuerat sanciatu».

De tekst in het notitieboek van Pieter Buttein (1764) «isser ter dier intentie ingestelt dese seer devoot eeuwighe ende generaele jaerlijksche processie» en die ongetwijfeld teruggaat op het door Vigor Van Heede gepubliceerde boekje, is duidelijk geïnspireerd op bovenstaande Latijnse tekst van Des Trompes waarin het woord «solemnis» niet door plechtig maar door «jaarlijks terugkerend» vertaald werd.

Het feit dat het Vigor Van Heede was, die de mening verspreidde dat de boeteprocessie ontstaan was ter uitboeting van de heiligschennis van Frans Mannaert verrast wel. Vigor Van Heede, zoon van Jan werd in de St.-Walburgakerk gedoopt op 3 oktober 1658. Zijn peter was de Veurnse schilder Vigor Boucquet. Zowel Jan Van Heede als Vigor Boucquet waren reeds toegetreden tot de sodaliteit vóór de approbatie van het genootschap door bisschop Judocus

---

176. Descriptio gravissimi sacrilegii per duos milites perpetrati in civitate furnensi secunda vice francorum regi subacte, blz. 10.

Bouckaert in maart 1646¹⁷⁷, ze hebben wellicht opgestapt in de eerste door Jacobus Clou georganiseerde boeteprocessie. Het is bijna uitgesloten dat niet een van hen over de eerste processie zou verteld hebben aan Vigor Van Heede, die in 1676 lid werd van de sodaliteit¹⁷⁸. Vigor Van Heede zelf had daarenboven als secretaris van de sodaliteit toegang tot het archief van de sodaliteit. De resoluties genomen in de jaren 1699, 1700 en 1703¹⁷⁹, de samenstelling van het bestuur van de sodaliteit¹⁸⁰ over de periode 1647-1733, de rekeningen en «ommestellingen» over de periode 1693-1700¹⁸¹ werden alle ingeschreven in hetzelfde boek waarin de beschrijving van de processies van 1644 en 1646 voorkwam¹⁸².

Zocht Van Heede en de sodaliteit de gunst van de Franse bezetter door het te doen voorkomen alsof de boeteprocessie ontstaan was op verzoek van de Franse gouverneur Bosquet¹⁸³, of heeft hij op het ogenblik dat een nieuw offensief tegen het jansenisme begonnen was en de Ratabon de bisschopszetel te Ieper bezette, de sodaliteit en de boeteprocessie willen redden door ze los te koppelen van haar stichter en de strenge richting die hij voorstond? Feit is dat de processie zoals wij verder zullen zien, met

---

177. A.Sod.V., Boek Sod., f. 201 en f. 273 en volg.

178. Ibidem, f. 273 en volg.

179. Ibidem, f. 106-107v°.

180. Ibidem, f. 20 tot 105v°.

181. Ibidem, f. 108 tot 158.

182. Ibidem, f. 12.

183. De adel en de gegoede standen zochten de gunst van de Franse heersers, cf. D. DALLE, *Taalverschuivingen in West-Vlaanderen in de zeventiende en de achttiende eeuw*, in *Handelingen van het Genootschap Soc. d'Emulation te Brugge*, XCVIII (1961), pp. 48-86.

Van Heede niet alleen een ander karakter zal krijgen, maar ook dat de groep sodales die de processie besluit voorafgegaan zal worden door een meisje dat de tekst «Ad majorem Dei Gloriam» draagt. Deze tekst afkomstig van de H. Ignatius is het devies van de Jezuïetenorde.

Volgens de verklaring van de abt van Lo, bevestigd door de gardiaan van de Kapucijnen (12 augustus 1655¹⁸⁴) trok de processie jaarlijks na het veertig urengebed in het klooster van de paters Kapucijnen, door de stad. Van de processie van 1644 die door de Kapucijnen ingesteld was, wordt alleen vermeld dat verschillende leden van de sodaliteit van Clou, «in haeren kleers» kruisen en wapens van de passie droegen¹⁸⁵. Pater Clou vond de processie van 1646, de eerste door de sodaliteit ingericht, «schoonder» dan deze van 1644. Hij gaf er een meer uitvoerige beschrijving van. Ongeveer 40 sodales «al in haeren kleers ende in sacken»¹⁸⁶ stapten in de processie op. De tocht werd geopend door de studenten van de Latijnse School «deur dewelcke de pater een schoon vertoogh dede»: Twaalf studenten verkleed als «edelmannekens die elck een ingelken aen hemlieden slyncker sijde hadden die hemlieden cruisken droeghen» stapten voorop. Hierop volgde een tweede groep studenten in zakken gekleed die «hun cruicen selve in de handt droeghen». Een derde groep studenten in haren pij droegen «grootte cruicen up hun schouders dewelcke zij meer sleepten dan droeghen». Dit tafereel toont nog eens aan hoe Clou

---

184. Zie hierboven blz. 39.

185. A.Sod.V., Boek Sod., f. 12.

186. Ibidem, f. 12, «die den pater H. Jacobus Clou al 't sijnen koste heeft doen maecten».

in de middeleeuwse sfeer leefde. Het roept de school van Anselmus van Laon op, die verkondigde dat de plaats van de mens in de maatschappij door God gewild is of vanwege zijn zonden of als beproeving¹⁸⁷. De laatste groep studenten werd gevolgd door de Moeder Gods, omringd door St.-Jan de Evangelist, Maria Cleopse Veronica en Maria Magdalena. Hierna kwam het graf van Kristus, gedragen door vier «musiciens» die het «miserere mei deus» zongen en gevolgd werden door O.L. Vrouw en de twaalf apostelen in rouwkledij. Een groep boetelingen besloot de optocht. Achttien ervan in «haren kleers» droegen grote kruisen, de andere «in sacken» de wapens van de passie¹⁸⁸. In de processie op 13 maart 1650 georganiseerd om de heiligschennis van Mannaert en Le Jeusne uit te boeten en waaraan de sodales deelnamen¹⁸⁹, stapten, met uitzondering van de studenten, de hierboven beschreven groepen op. Uit de beschrijving van de processie door Richard Francke¹⁹⁰, blijkt dat voorop de standaard van de sodaliteit gedragen werd. De drie gesels van de 17de eeuw, pest, oorlog en honger, en dit is nieuw, stapten na de standaard op. De kruisdragende Kristus werd voorafge-

---

187. O. LOTTIN, Nouveaux fragments théologiques de l'école d'Anselme de Laon, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*. XIII, (1946), p. 206.

L. WILLAERT, *a.w.*, p. 327 wees er op dat de voorstanders van de strengere groep in zekere mate aan de feodale tijd doen herinneren. Zie ook hierboven blz. 15.

188. Dit is althans de volgorde zoals wij die uit de tekst van Clou menen te kunnen opmaken. De plaats van de sodales-boetelingen wordt niet expliciet opgegeven. In fine van de tekst schrijft Clou «met noch veel ander saecken de welcke te lanck waeren om te verhaelen». Dit is o.i. meer een stijlfiguur.

189. A. DES TROMPES, *Furor Bellicus*.

190. *Descriptio metrica praedicti sacrilegii*, in *Furor Bellicus*, (uitg. Soc. d'Emulation, Brugge, pp. 11-39).

gaan door twee fakkeldragers. De Kristus was omringd door boetelingen, die blootvoets zware kruisen, ijzeren klompen, rollen vol knopen, ijzeren staven, loden ballen en dergelijke meer torsten. De drie Maria's droegen voor het graf de zalfolie. Het graf, omringd door fakkeldragende engelen, werd door zingende mannen gedragen en werd gevolgd door de moeder der smarten. Het is in deze sobere vorm dat de boeteprocessie tot aan de reorganisatie door Vigor Van Heede door de straten van Veurne trok¹⁹¹.

DE REORGANISATIE VAN DE BOETEPROCESSIE DOOR VIGOR VAN HEEDE.

Herman Spillebeen had in december 1684 Judocus Liebaert als directeur van de sodaliteit opgevolgd. Hij deed een flinke inspanning om de financiële toestand te saneren en slaagde erin verschillende achterstallige

---

191. Volgende gegevens laten toe met quasi zekerheid te aanvaarden dat de boeteprocessie sinds 1644 jaarlijks door de straten van de stad trok :

- de verklaring van de abt van Lo dd. 12 augustus 1655 zie hierboven blz. 45.
- in de stadsrek. van 1663 is er sprake van een processie-generaal op 25 juli
- de rekeningen van de sodaliteit 1685-87 en 1687-89 (A.S.V.) vermelden uitgaven voor de reparatie van d'airen cleederen, voor het luiden van de klok in de processie van devotie, voor het zingen van de Miserere mei deus door de koralen in de processie van devotie. In de rekeningen van 1689-93 komen uitgaven voor voor het repareren van de kruisen.

Vóór de officiële goedkeuring van de sodaliteit ging de processie uit na het veertigurengebed in de Kapucijnenkerk d.i. imtrent O.L.Vr. Hemelvaart (hierboven blz. 38). Na de goedkeuring ging de processie uit op het feest van de H. Anna d.i. 26 juli. In 1746 werden verschillende heiligendagen afgesteld o.a. het feest van de H. Moeder Anna. Sinds 1747 trekt de processie de laatste zondag van juli door de stad.

renten, waarvan er twee ten bedrage van respectievelijk 150 en 90 pd. par. bezet op de middelen van stad en kasselrij, sinds 1673 niet meer betaald werden, gedeeltelijk te doen uitkeren. Een omhaling bracht nog een som van 64 pd. 4 s. op¹⁹². Zijn opvolger prior Norbert Goeman die de leiding van de broederschap toevertrouwd kreeg tijdens een periode (december 1689 - juli 1694) die samenvalt met de laatste grote graan- en sterftecrisis van de eeuw, moest het tot einde 1693 zonder ontvangsten stellen¹⁹³. De broederschap maakte in deze jaren een zware crisis door. Tussen baafmis 1691 en 18 mei 1692 en tussen september 1692 en 22 juli 1693 werd geen enkel maal gepredikt en werden de leden, op een ogenblik dat de nood aan troost het meest dringend was, aan hun lot overgelaten¹⁹⁴. Om enkele luttele centjes had de herder zijn schaapjes in de steek gelaten¹⁹⁵. Op 22 juli 1693 werd in de refter van de abdij¹⁹⁶ tussen directeur Norbert Goeman en de officialen een akkoord bereikt nopens de jaarwedde van de predikant die van 100 pd. par. op 144 pd. par. gebracht werd¹⁹⁷. Als secretaris werd aangesteld Mr. Vigor

---

192. A.Sod.V., rek. 27 december 1685 - 27 december 1687 en 1687-1689.

193. Rek. december 1689-1693, geen enkele rente werd uitbetaald.

194. Ibidem, boek sodaliteit, f. 64v^o-65v^o. Het bestuur van de sodaliteit werd in december 1692 en in december 1693 niet vernieuwd.

195. De predikant had recht op een vergoeding van 100 pd. par. per jaar.

196. De zetel van de sodaliteit was van het St.-Janshospitaal naar de abdijkerk overgebracht ; rek. sod. 22 juli 1694 - 27 december 1694, «betaelt aen prior Norbertus Goeman over besorgt te hebben van Romen twee bullen voor de sodaliteyt raeckende de transport van de aflaeten die nu te verdienen zijn in de abdijkerke alwaer de sodaliteit nu ghefrequiteert wert» Zie ook boek sodaliteit resolutie 17 september 1694, f. 115.

197. Boek sod. f. 113, rek. 27 december 1693 - 22 juli 1694.

Van Heede, de man die de sodaliteit nieuw leven zou inblazen¹⁹⁸ en de boeteprocessie geheel zou vernieuwen. Hij nam de functie van secretaris waar van 22 juli 1693 tot 22 juli 1698, dag waarop hij prefect benoemd werd en van 22 juli 1699 tot 22 juli 1701. Op het ogenblik van zijn eerste aanstelling als secretaris was zijn vader Jan prefect¹⁹⁹.

De eerste zorg van vader en zoon Van Heede was de kas van de sodaliteit te spijsen. Met dit doel werd aan ieder lid een bijdrage van ten minste 20s. «tot subsistentie ende vermeerderinghe» van de sodaliteit gevraagd. Alhoewel de betaling van de bijdrage niet verplicht was bevatte het besluit dienaangaande een clause waarin bepaald werd dat de weigeraars «het broederlijcke gheselschap met de brandende flambeeuwen» bij berechting of overlijden zouden moeten missen²⁰⁰. Van de 116 leden die de broederschap op dit ogenblik telde, waren er slechts 21 die meenden zonder flambeeuwen de eeuwigheid te kunnen ingaan. De totale opbrengst beliep 101 pd. 1 s.²⁰¹. In de volgende jaren zal nog een paar keer op de vrijgevigheid van de leden een beroep gedaan worden²⁰².

---

198. Boek sod. f. 114v^o, rek. dec. 1693 - juli 1694, uitbetaling aan V. Van Heede voor zijn «extrordinaire devooren ghedaen om de sodaliteyt weederomme te erstellen». Over de broeders Van Heede, zie *Biographie des Hommes remarquables de la Flandre occidentale*, Brugge, dl. III, 1844, p. 212-213.

199. Zie Kan. DE SPOT, Hs. III. p. 33.

200. A.Sod.V., Boek van de sodaliteit f. 108, besluit 2.8.1693. Zie ook de resolutie van 27.12.1693.

201. Ibidem f. 108.

202. Ibidem f. 115, resolutie 17.9.1694, ommestellynghe van 12 sch. om de kosten van het transport van de aflaatsbrieven te betalen. 42/124 leden hielden hun beurs gesloten ; f. 124, resolutie 31.12.1695 ommestellynghe van 12 sch. om de onkosten van het drukken van boekjes bevattende de regels der sodaliteit te betalen : 12/121 leden betaalden niet.

Zoals gezegd vernieuwde Vigor Van Heede de boetprocessie. Hij is het die de beeldengroepen en spraken invoerde. Bijgestaan door zijn broeder Guiliamus kreeg hij nog vóór de processie van 1694 zes beeldengroepen klaar nl. «De crooninghe van onse Heere», «onse Heere ghevanghen», «Onse Heere in 't witte», «Onse Heere ghegeeselt», «Onse Heere in 't hofken met den enghel» en «Onse Heere in 't graf»²⁰³. Hij deed een beroep op de rederijker Jacobus Van Iseghem die in 1694 «diversche schoone spraecken voor de enghels inde processie van devotie» dichtte²⁰⁴. Jacobus Vanden Abeele componeerde hetzelfde jaar twee liederen die respectievelijk voor het «hofken van Olijven» en voor «het graf» gezongen werden²⁰⁵. In 1696 zal dezelfde Jacobus Vanden

---

203. Ibidem, f. 114v^o, rekening 27 december 1693 - 22 juli 1694.

In 1715 (akten 27 december 1715) wijst de secretaris op de noodzaak «diverse posteuren nieuw te maeken, andere te veranderen en andere te repareren». In 1717 (8 september 1717) wordt vastgesteld dat de «beelden ofte posteuren representeerde eensdeels 't lijdens ons heere die omgedragen worden in de processie buuten staet zijn voorder gebruikt te kunnen worden...». Aangezien er te Veurne geen degelijke beeldensnijder schijnt te zijn reist de secretaris, samen met J. Beaufort, in augustus 1717 naar Brugge om in het Kapucijnenklooster de beelden te bezichtigen die aldaar met palmzondag rondgedragen werden. Zij stelden vast dat deze beelden «aerdigh en naer conste gemaect waeren» en zochten contact met de beeldensnijder Petrus Dudaert. Het is uiteindelijk Mr. Bonaventure Decuyper die de opdracht kreeg: Ons Heere in 't graf (5 beelden) kwam klaar in 1719 (rek. 27 dec. 1718-1719); «De crooninghe ons Heeren» (5 beelden) kwam klaar in 1721 (rek. dec. 1720-21); «'t hofken van oliveten» (3 beelden) kwam klaar in 1722 (rek. dec. 1721-22 in de rek. wordt foutief Ons heere in 't witte geschreven); Ons Heere in 't witte» tenslotte kwam in 1726 klaar (rek. dec. 1725-26).

Vanaf 1734 werden de hoofden van verschillende statiën door Dion. Dehaene hersneden en geschilderd (rek. 27 dec. 1734 tot rek. 1736-37).

O.L.H. in 't graf werd nog in 1855 hersteld (zie rek. aldaar).

204. Bijlage VII.

205. Bijlage I en II.

Abeele de samenspraak tussen Jezus en de «8 doctoren» dichten²⁰⁶.

Van Heede bouwde de processie als volgt uit²⁰⁷ :

I Voorop werd de standaard van de sodaliteit gedragen. Hij werd gevolgd door drie jonge trommelaars in het zwart en een groep voorstellend

- mars : in rode broek, geharnast en gehelmd, zwaard en schild in de hand
- de pest : in zwart kleed waarop een geraamte geschilderd was²⁰⁸. In de rechterhand een bliksem-schicht, in de linker een doodshoofd
- het dure leven, in grauw kleed en zwarte of grauwe versleten mantel, in de linkerhand een strobundel waarin een zeis, in de rechter een zandloper.

De verschillende groepen die nu volgen waren vooraf gegaan door een engel die een tekst afdreunde :

II Koning David

- Engel die spreekt
- twee engels die de kroon²⁰⁹ en de scepter van Koning David dragen
- Koning David
- drie engels die de mantel van de Koning dragen
- een meisje in het zwart en blootvoets met het wapen der sodaliteit, ook aangeduid als «sententie n° 1»²¹⁰

---

206. Bijlage VIII.

207. A.Sod.V., Boek met spraken.

208. Het kleed werd geschilderd door Vigor Van Heede, rek. 27 dec. 1693-22 juli 1694).

209. Kroon gesneden door Bon. De Kupre (rek. 27 dec. 1693-22 juli 1694).

210. Er worden in de processie 10 sententiën door meisjes en drie zwaardere sententiën «met armen open», door boetelingen gedragen.

— een boeteling met ijzeren baar

III De besnijdenis

— tweede engel die spreekt

— een meisje in kleurrijke kledij

— Simeon in witte albe met purperen koorkap en mijter draagt een kind en een zakmesje

— een boeteling met ijzeren baar

IV De vlucht naar Egypte

— derde engel die spreekt

— O.L. Vrouw in kleurrijke kledij gezeten op een ezel. Jozef gekleed als een oude timmerman draagt zijn timmermansalaam in een mand mee

— een engelbewaarder met een stok met kallebas in de hand stapt naast het genoemd groepje

— een boeteling met ijzeren baar

V Jezus onder de doctoren

— vierde engel die spreekt

— Jezus met de doctoren

— een boeteling met ijzeren baar

VI De vinding

— vijfde engel die spreekt

— O.L. Vrouw in kleurrijke kledij. Jozef als timmerman draagt een regel in de hand

— een jonge hoornblazer in het zwart gekleed

— twee fakkeldragers

VII De olijfberg

— zesde engel die spreekt

— het hofken van Oliveten, gebeeldhouwd door G. en V. Van Heede, gedragen door vier penitenten

— een meisje in het zwart met de beurs

— een meisje in het zwart met de penningen

— boeteling met ijzeren baar

VIII De wapens van de passie

— zevende engel die spreekt

- een boeteling met «de instrumenten van oorloghe»
- een boeteling met een pak koorden

IX De lantaarn

- achtste engel die spreekt
- twee jongens in saaien kleed dragen de lantaarn en de flambeeuw
- een boeteling met ijzeren baar

X De gevangenneming van Jezus

- negende engel die spreekt
- O.L.H. gevangen, beeldengroep gesneden door G. en V. Van Heede, gedragen door vier penitenten in grauw habijt
- joden omringen de groep
- een meisje met de sententie n° 2 «die banden der sonden hebben mij omvanghen»
- een boeteling met ijzeren baar
- een boeteling met een pak koorden

XI Petrus

- tiende engel die spreekt
- St.-Pieter in haren pij
- een boeteling in grauw kleed draagt «de cappe met d'ijzeren handschoe»
- een boeteling met ijzeren baar
- een meisje met de sententie n° 3 : «Om U hebbe ick bespottinghe verdraghen»

XII O.L. Heer in 't wit

- elfde engel die spreekt
- «O.L. Heer int witte» een beeldengroep gesneden door G. en V. Van Heede gedragen door vier penitenten
- een boeteling met ijzeren baar
- twee boetelingen in haren pij met de sententiën armen open «Hij heeft waerlick onse swarichheyt ghedragen, Isaias 53» en «Hij is versleten om onse sonden, Isaias 53»

XIII De geseling

- twaalfde engel die spreekt
- O.L. Heer gegeseld, een beeldengroep van G. en V. Van Heede gedragen door vier penitenten in het zwart
- een meisje met de sententie n° 4 «op mijn rugghe hebben de sondaers gheclopt»
- een boeteling met ijzeren baar

XIV De doornenkroning

- dertiende engel die spreekt
- O.L. Heer gekroond, een beeldengroep van de gebroeders Van Heede, gedragen door vier penitenten in grauw kleeid
- een boeteling in haren pij met een kroon op het kruis
- een boeteling met ijzeren baar

XV Ecce Homo

- veertiende engel die spreekt
- Pilatus te paard, in «schepen keirle» en gelaarsd draagt de roede van justitie in de hand
- de Ecce Homo²¹¹ wordt gedragen door vier penitenten in haren pij
- een meisje met de sententie n° 5 «in mij is gheen ghedaente»
- een boeteling met ijzeren baar

XVI Bekken en lampetkan

- vijftiende engel die spreekt
- een boeteling in saaien kleeid draagt het bekken en de lampetkan
- een trompetter

---

211. In de rekeningen voor 1696 vonden wij geen spoor van het beeldhouwen van de Ecce Homo. In de rek. van 1700-1701 (f. 153) is er sprake van een nieuwe Ecce Homo door V. Van Heede.

- twee jonge trommelaars in het zwart
- twee boetelingen in saaien kled dragen rechtop de kruisen van de twee moordenaars
- twee boetelingen dragen elk een ladder
- de twee moordenaars in rode broek zijn omringd door twee sergeanten en vier musketiers

XVII De kruisdraging

- zestiende engel die spreekt
- O.L. Heer draagt zijn kruis geholpen door Simon Sireneus, aan zijn linkerzij stapt O.L. Vrouw²¹²
- een meisje met de sententie n° 6 : «op mijn schouderen is het last gheleyt»
- twee boetelingen dragen timmermansalaam
- Veronica met twee maagden, allen in het zwart
- een meisje met de sententie n° 6 ½ «sijn cruys wel draeghen is Godt behaeghen»
- twaalf boetelingen met kruis
- twee boetelingen met de sententie armen open n° 2 «aenmerckt en siet offer een droefheyt is gheleijck de mijne - Christus is onderdanigh geworden totter doot»
- een meisje met de sententie n° 7 «sij hebben doorboort mijn handen ende voeten»
- een boeteling met kruis
- drie dochters van Jeruzalem in 't zwart
- een boeteling met kruis
- een meisje in het zwart draagt de purperen rok,
- een meisje in het zwart draagt op een schotel drie teerlingen

XVIII Het kruis met de zeven woorden

- zeventiende engel die spreekt
- een boeteling met het kruis der zeven woorden

---

212. Rek. 1700-01 f. 153 «het groot cruys dat onsen heere ommedrageht in de jaerlickxsche processie nieuwe gemaakt».

- een meisje in het zwart draagt de spons
- twee boetelingen in haren pij dragen de sententie armen open n° 3 «Aspice in authorem fidei, Philip 2 et consummatorem Jesum»
- drie engels met flambeeuwen

XIX Kristus gekruisigd

- achttiende engel die spreekt
- O.L. Heer aan het kruis²¹³ omringd door O.L.Vr. in 't zwart en St.-Jan in 't rood met een groene sjerp over zijn schouders
- Longinus te paard, gelaarsd, met ijzeren helm en lans in de hand²¹⁴
- een meisje in het zwart met de sententie n° 8 «een waepen met de vijf wonden gheschildert en alfront gheschreven uyt liefde doorwont»

XX De zonsverduistering

- negentiende engel die spreekt
- een meisje in het zwart draagt de «sonne verduistert»
- een meisje in het zwart met de gordijne des tempels gescheurd (velum templi scissum)
- een boeteling met kruis
- de doden verrijzen gedragen door vier boetelingen in 't zwart. Een jongen ligt in de «baere» met een kled waarop doodshoofden geschilderd zijn, hij houdt een doodshoofd in de hand en toont het nu en dan aan de toeschouwers²¹⁵ (In 1705 werd het geheel voorzien van een «hyzerwerck nodich tot

---

213. Het stenen kruis werd in ieder geval in 1706 reeds in de processie gedragen.

214. Rek. 1694-95 f. 119 «een iseren mutse om Longinus in de processie van devotie».

215. Rek. 1701-1702, door V. Van Heede besteld aan Jan Vandamme.

- het rysen van een doodt gheraemte»²¹⁶)
- een meisje in het zwart draagt de doornenkroon op een schotel
  - een meisje in het zwart draagt de drie nagels op een wit doek

XXI De nood Gods

- twintigste engel die spreekt
- een meisje in 't zwart draagt de nood Gods ; aan weerszijden stapt een engel (of korallen) (lied bijl. II)
- boeteling met kruis
- drie meisjes in 't zwart stellen de drie Marias voor, elk draagt een zalfpot in de hand
- twee jongens in het zwart met ratels

XXII Het graf

- eenentwintigste engel die zingt (lied bijl. I)
- graf, een beeldengroep gebeeldhouwd door G. en V. Van Heede²¹⁷ wordt door vier penitenten in haren pij gedragen
- drie engels of korallen bewieroken het graf
- O.L.Vr. van de zeven weeën (in 't zwart)
- drie boetelingen in haren pij dragen elk een kruis rechtop, het middenste kruis met opschrift INRI
- Keizerin Helena, voorafgegaan door twee meisjes die de kroon en de skepter dragen en omringd door «staatsjoncvrouwen» en vijf kleine meisjes²¹⁸
- een engel draagt de kroon en de skepter van keizer Constantijn
- keizer Constantijn

---

216. Rek. 27 dec. 1704-05.

217. Vervaardigd door G en V. Van Heede (rek. 1693-94). Het lied werd door J. Vandenabeele gedicht en getoonzet.

218. De kroon en van de keizerin én van de keizer werden door Bon. De Cuyper vervaardigd (rek. 1693-1694).

— drie engels dragen de sleep van de mantel van de keizer

XXIII Het kruis van de sodaliteit

- het kruis van de sodaliteit
- een meisje in het zwart met de sententie n° 9 «Ad maiorem Dei Gloriam»
- alle sodales in 't zwart met een flambeeuw in de hand.

De studie van de spraken van 1694 en 1696 werpt een licht op wat de bevolking van Veurne als geloof en dogma voorgehouden werd op het einde van de zeventiende eeuw. O.L. Vrouw de moeder van de levenden zoals St.-Epiphanius ze noemde, wordt als beschermster²¹⁹, als troosteres der bedrukten²²⁰ en als middelares²²¹ aanbevolen. De engel voor het door pater Clou geschonken kruis van de sodaliteit roept na de «hoverdye» als grondoorzaak van de zondigheid der mensen te hebben aangeklaagd, de gelovigen toe :

«comt siet den goeden godt voor u aen tcruys gespannen

---

219. Bijl. VII, sprake 17de engel :

«beveelende tot dies den mensch aen sijne moeder en seyd'vrau, siet uw soon, opdat sij een behoeder voor ons soud' sijn van 't quaet...»

220. Bijl. VII, sprake 2de engel :

«dat als aen u 't geluck comt in druck te keeren ghij daerom d'hoop op godt noyt laet verlooren gaen maer met een hert vol moet, Maria bidden aen sij sal u in uw noodt en droufheyt geirne helpen en door haer biddens cracht u swaericheden stelpen».

221. Bijl. VII, sprake 20ste engel :

«... Maria lieve moeder door U pijn wilt doch ons wesen een behoeder in d'ur' van onse doot, vercryght voor ons van godt dat wij doch erven het eeuwichluckig lodt».

siet hoe de idelheen uws hoofts van tsijn ver-
bannen
sijn conyncklicke croon en hebben met ghewelt
de gonne van doorenen hem op het hoofd ghe-
stelt
En de curieusheynt daer ghij mé voldoet u oog-
hen
siet die van uwen godt hier soo ghebroken
tooghen
U tongh die noyt ghenough versaet is door den
wijn
laeft die van goden soon met gal en met azijn
En u eergierich hart dat heeft het sijn doorste-
ken
U vraeghlust heeft het selfs van droufheynt g'heel
doen breken
Siet hoe sijn voeten ghij ghenagelt hebt aen
truyts
als met de uwe ghij gesocht hebt vuyl ghe-
spuys»²²²

De samenspraak tussen Jezus en de doctoren²²³
brengt ons in de sfeer van de botsing der ideeën die

---

222. De inhoud herinnert enigszins aan het sermoen van Jansenius «De Interiori Hominis reformatione» dat reeds in 1642 te Leuven gedrukt werd «Discours de la reformation de l'homme intérieur» (zie L. WILLAERT, *a.w.*, p. 274-275).

223. Bijlage VIII. De sprake is ondertekend «tsperck int branden, ghemackt door meester Jacobus vanden Abeele anno 1696». De spreuk is blijkbaar een zinspeling op de naam Vanden Abeele, ze kan evenwel ook een aanwijzing zijn dat de samenspraak in een ander dan de opgegeven volgorde moet gelezen worden. Feit is dat de volgorde der strofen zoals die in het schrijfboek voorkomt geen zin heeft. De juiste volgorde van de sprake hersamenstellen is niet zo gemakkelijk. Wij kunnen wel vaststellen dat in de strofen 1, 4, 3, 6, 9 en 12 het thema «gods rijk zal altijd triomferen over de machten van de hel» en in strofen 10, 7 en 8 het thema «Kristus waakt over de kerk en verjaagt de wolven uit de schaapskooi» uitgewerkt wordt. De strofen 11, 14, 13, 2, 5, 16 en 15 behandelen het thema van de tekst Lukas 14 : 25-27.

de zeventiende eeuw beroerden. De doctoren die met Jezus diskussiëren zijn niet de schriftgeleerden van het Oud Testament die in de tempel met Jezus redetwisten (Lucas 2 : 41-52) ; het zijn de strenge doctores ecclesiae, de kerkleraars die vanuit de titelpagina van Jansenius' Augustinus naar voren treden en samen met Jezus de tekst Lucas 14 : 25-27 onder de loupe nemen :

«Soo iemant comt tot mij die moet sijn vader haeten
sijn susters ende broers die moet hij oock verlaeten
sijn eyghen siele selfs sie moet oock lijden pijn
soo iemant wil oprecht mijn discipel sijn»

Deze evangelische tekst die de soevereiniteit van God beklemtoont en het rigorisme, zo niet het pessimisme van Augustinus oproept, wordt door de zevende doctor (strofe 14) als onredelijk beschouwd :

Wie isser oyt soo vreet dat hij dit naer can volghen
den hemel ende aert sou hier door sijn verbolghen
het is teghen de wet de ouders quaet te doen
noch oyt rechtveerdigh mensch sou hier toe connen spoen»

Met de «wet» wordt hier niet alleen de goddelijke wet maar ook de natuurwet bedoeld : ook de «aert» (aarde) zou zijn verbolgen. Wij menen in de repliek van de zevende doctor de meer humanistisch gerichte spiritualiteit van de Jezuïeten te herkennen die van oordeel waren dat de wil van God volbracht kon worden door te leven volgens de redelijke natuur. Alhoewel Jezus op zijn standpunt blijft (strofe 13) en er op drukt dat, hoe spitsvondig de argumenten die men aanhaalt ook zijn, de tekst van Lucas het «fondament» en de «toutsteen» van zijn leer blijft (strofe

5), toont hij in de strofe 15 de gelovigen een tweede weg om God te bereiken, de weg van het hart, de weg van de tedere liefde²²⁴ :

«Die mijn ghebodt volcomt en doet mijns vaders wille

en mij oprecht bemint en het gemoet houd stille van alle idelheyt, die sal oock sonder pijn van shemels salicheyt eenen bezitter sijn».

Uit de spraken van de doctoren menen wij te mogen afleiden dat de sodaliteit in 1696 nog altijd aan de zijde stond van de strenge richting maar, zoals Boonen en Triest destijds en ook Clou die hen navolgde, om God te bereiken de weg van het hart verkoos. De leden van de broederschap worden evenwel veilig tussen de klippen van de controverse tussen jansenisten en Jezüieten geloodst. Dat Kristus zich voor alle mensen aan het kruis geofferd heeft, is de stelling die door de engel voor Koning David verkondigd wordt :

«Hier uyt can ijder sien dat geen soo groot misdaet

op d'aerd' en wert gedaen, daer van Godt toe en staet

vergevingis aen die met droufhelyt dit belijden»²²⁵

---

224. L. WILLAERT, *a.w.*, p. 287 noemt deze weg «l'esprit de douceur ou l'esprit de tranquillité».

225. PRÉCLIN en JARRY, p. 195. De vierde stelling van Jansenius luidde «il est sémipélagien de dire que Jesus-Christ est mort pour tous les hommes sans exception» De kerkvader Augustinus verwierp in 416-17 de leer van de Pelagianen die verkondigden dat de mens krachtens eigen vermogens kon doordringen tot de eeuwige zaligheid.

In de sprake van de engel voor de lantaarn menen wij een waarschuwing te zien tegen een te groot vertrouwen in de rede :

«Den gonnen die het licht op aerd'rijck heeft geschapen
die souckt men nu met list door tselve te betrapen
die selfs in hem besluyt het aldermeeste claer
wort met lanteirens in den nacht gesocht onvaer
Maer sondaers ! hoe verblind van door een vonck te soucken
tclaer dat door hem verlicht de alderduysterd' houcken»

Het probabilisme dat toelaat te handelen volgens een «waarschijnlijke» mening en dat niet alleen door de jansenisten veroordeeld werd maar ook door sommige Jezuieten die weigerden te erkennen dat het een specifieke leer van de societeit was²²⁶, krijgt in de sprake van de engel voor Jezus en de doctoren geen schijn van kans :

«en daerom crancken mensch wanneer ghij comt te leven
in twyffelyngh, bidt Godt, hij sal U kennis gheven
van 't gon ghij niet en weet en roemt noyt opden gheest
want die meent wijs te sijn, doolt somtijts aldermeest».

In verschillende spraken wordt de noodzaak van een oprecht berouw — stelling door de jansenisten verdedigd maar niet veroordeeld door de paus — beklemtoond²²⁷, maar de vrees voor de hel wordt als

226. L. WILLAERT, *a.w.*, in *Alg. Gesch. der Nederlanden*, dl. VII, p. 442.

227. Zie de spraken van de eerste, de tiende, de negentiende en de tweentwintigste engel (Bijl. VII).

een stok achter de deur gehanteerd²²⁸.

In de door Vigor Van Heede georganiseerde boetetocht vinden wij in de groepen I (Mars, pest en duur leven), XVII (de kruisdraging), XXI (de Nood Gods met de drie Marias) en XXII (de graflegging) de processie van 1650 terug. En toch is de processie van Van Heede niet meer de door pater Clou ontworpen sobere en sombere optocht die vóór de reorganisatie door de straten van de stad trok. Het optreden van keizerin Helena en keizer Constantijn in staatsiekleed in de groep van de graflegging brak de rouw. Koning David, Simeon, de uitbeelding van de vlucht naar Egypte, het terugvinden van Jezus in de tempel, Pilatus, de twee moordenaars, Longinus, de doden verrijzen en de gepolychromeerde beeldengroepen brachten meer kleur, de sprekende engelen en de samenspraak tussen Jezus en de doctoren, meer leven in het vertoon ; ze zuiverden tevens de stichting van Clou van iedere mogelijke verdenking van jansenisme. De sententie n° 9 «Ad maiorem Dei Gloriam» die na het kruis van de sodaliteit gedragen werd, liet niet meer toe aan de orthodoxie van de stichting te twijfelen.

Opvallend is dat pater Clou, die als Witte Kanunnik van St.-Walburga, lid was van de Gilde van het H. Kruis en in zijn brief aan bisschop Judocus Bouckaert betoogt dat God duidelijk liet blijken dat Hij de stichting van de sodaliteit van Clou te Veurne, «alwaer een groot schoon deel van het heylich cruus rust» genegen was²²⁹, in de door hem ingestelde pro-

---

228. Zie de spraken van de elfde, de zestiende en de eenentwintigste engel. (Bijl. VII).

229. A.Sod.V., Boek Sodaliteit f. 9.

cessie op geen enkel ogenblik zinspeelt op het bestaan van de relikwie in de St.-Walburgakerk. Ook in geen enkel der spraken van 1694 en 1696 wordt naar de relikwie verwezen.

Dit stilzwijgen wijst o.i. op de verwijdering die ontstaan was tussen de meer humanistisch georiënteerde Gilde van het H. Kruis²³⁰ en de sodaliteit met zijn augustiniaans strenge opvattingen. De reorganisatie van de processie door Vigor Van Heede die zoals gezegd de stichting van iedere mogelijke verdenking van jansenisme zuiverde, effende de weg naar de verzoening tussen beide groepen. Het verschijnen van keizerin Helena die volgens de legende een rol speelde bij de vinding van het kruis was reeds een stille blik in de richting van de kostbare relikwie. In 1731 werd de sodaliteit verzocht op 27 mei met het kruis van de sodaliteit te willen opstappen in de processie georganiseerd door de deken en het kapittel van St.-Walburga om van God regen voor de vruchten der aarde af te smeken. De door de beheerders²³¹ van de Gilde van het H. Kruis uitgestoken hand werd door de sodales gretig gevat : processiegewijs vertrokken zij met het kruis omringd door flambeeuwen naar de collegiale kerk, waar zij het lof bijwoonden, «en het kruis der sodaliteit heeft gerust op een staen in den choor» schrijft de verslaggever²³². Na de processie met het H. Sakrament en de relikwie van het H. Kruis rond de parochie van St.-Walburga en gedeeltelijk ook in die van St.-Denijs en St.-Niklaas, werd het kruis van de sodaliteit tot het einde van de dienst weer in het koor, midden de

---

230. Zie hierboven blz. 16.

231. Alle kanunniken van St.-Walburga waren verplicht lid te zijn van de Gilde.

232. Zie verslagen a° 1731.

kapittelheren geplaatst. Het jaar erop in 1732, werd het aantal doctoren van acht op twaalf gebracht en werden nieuwe spraken geschreven²³³. In de nieuwe tekst — de dichter is onbekend gebleven — wijst niets nog op de botsing der ideeën die de zeventiende eeuw beroerden. Wel wordt beklemtoond dat de eenvoudigen van hart, meer dan de geleerden, de gunst van de Messias genieten :

(Jezus tot de doctoren)

Den waen is noch te groot die speelt in u gedachten

gij sijt noch al te veel van eigenliefde en crachten

ghij soeckt noch al te veel den menschelicken lof die min te achten is als caf of mulligh stof

Den eilant haet sulck volck en wilt sich niet verthoonen

alwaer hij onder ons omdat hij maer wilt loonen die met een nederigh hert naer sijne comste sucht».

In genoemde spraken wordt, vertrekkend dit keer van het verhaal van Lucas 2 : 41-52 over Jezus' terugvinding in de tempel, Jezus voorgesteld te midden van de schriftgeleerden. De twaalfjarige verlicht door zijn tussenkomsten de geest van de Joodse schriftgeleerden die de teksten betreffende de komst van de Messias bij de profeten bestuderen en o.m. worstelen met het probleem of «het heil des Salighmakers

---

233. Bijl. IX. In de rek. van 1731-32 wordt voor het eerst een som van 6 pd. par. uitgetrokken «sooveele de sodaliteit gejoont heeft aende de twaelf doctooen dienst gedaen hebbende inde processie van devotie».

vloeyen (sou) op 't dorre heydens boom en sijnen stam doen bloyen²³⁴».

In de jubileumprocessie van 1737 verschenen voor het eerst engelen in het keizerlijke hof. De engel voor keizerin Helena herinnert eraan dat dank zij haar bemoeiingen het H. Kruis gevonden werd en vervolgt :

Ons Veurne boven al, ver voor al ander steden
bekent haer hoogst verpligt om dees bijzonder
reden

Dat z'in haer Hoofdkerk hier zoo rijkelijc is ver-
eert

En Christus lof in 't Kruys ten aller tijd ver-
meert,

't Is hierdoor dat zij vind dat alle vijands ben-
den

Terstond gevloten zijn, dat 't Kruys die kan
verzenden

Dat pest, dat hongersnood, dat oorlog ander
kwaed

Door 't eeren Christi Kruys, van Veurne henen
gaet .

Honderd jaar na de stichting van de sodaliteit door pater Clou, op een ogenblik dat in ons land het jan-
senisme als macht niet meer bestond²³⁵ en de botsin-
gen der ideeën nog enkel een herinnering was, werd
te Veurne de eensgezindheid rond het H. Kruis her-
steld.

---

234. Vanaf 1764 wordt het thema nog verder uitgewerkt (zie verder blz. 71). De wereldburger Lucas die samen met Paulus de zorg voor de heiden-christengemeenten droeg, beklemtoont in zijn evangelie de goede boodschap van Gods genade voor alle volke-
ren.

235. L. WILLAERT, *a.w.*, in *Alg. Gesch. der Nederlanden*, dl. VII, p. 447.

In de processie bleef de relikwie van het H. Kruis ontbreken. C. Wybo wees er nog op in 1912²³⁶ «Toute la procession n'est qu'un immense poëme dramatique exaltant l'Emblème de la Rédemption, clamant «O crux, ave spes unica!» La croix de l'ancien testament par le serpent de Moïse ; la croix du Sauveur ; les croix des Pénitents ; les croix emblématiques ; la croix de St.-André ; toutes de quelque forme qu'elles soient, figurent dans le cortège, qui dans sa forme générale et son esprit nous montre les «croix morales» intimes, qui sont les plus lourdes, les plus terribles parce que les moins connues.

Une seule y manque, nous l'avons dit ! C'est un fragment de la Vraie Croix, quasi unique par ses dimensions, que Furnes possède». De afwezigheid van de kostbare relikwie blijft, onbewust wellicht, herinneren aan de verwijdering die in de eerste helft van de zeventiende ontstaan was tussen de meer humanistisch gerichte organisatoren van de Kruisprocessie en de meer strenge Jacobus Clou.

Ondertussen werd de boeteprocessie verder uitgebouwd in de geest van Vigor Van Heede. In 1730 beitelde Bonaventure Decuyper «Het Laatste Avondmaal»²³⁷. In 1733 werd dezelfde Decuyper belast met het vervaardigen van de «Verloocheninge van Petrus»²³⁸. In hetzelfde jaar wordt Louis Ramout beeldsnijder, vergoed voor het vervaardigen van het beeld van St.-Pieter. Of dit beeld een onderdeel was van de «Verloocheninge» dat tengevolge van het overlijden van Bonaventure Decuyper

---

236. C. WYBO, *a.w.*, p. 105-106.

237. Rek. 27 dec. 1729-30. Ignaas de Bruyne schilderde de beelden. Van de beelden in lindenhout werden in 1737 de hoofden hersneden door D. Dehaene. In 1765 werd de beeldengroep geres-taureerd door Jac. de Smidt en herschilderd door Pieter Willecam.

238. Rek. 27 dec. 1732-1733.

niet afgemaakt werd, of het «Het berouw van Petrus» betref konden wij niet uitmaken²³⁹.

In 1775 sneed Norbertus Dalsi de zes beelden van de «verraderlijke kus van Judas»²⁴⁰. In 1824 werd het «stalletje van Bethlehem» in de processie ingeschakeld ; het werd vervaardigd door Quartier. De beelden werden in 1855 door Jozef Ph. Spilliaert hersteld. Hetzelfde jaar sneed Broeder Franciscus van de abdij St.-Six, een os en een ezel voor het stalletje.

In de stal tracht Jozef, Maria die zich verlaten voelt te troosten. Rond de stal verwonderen de herders zich over de wonderlijke nacht, vernemen van een engel de geboorte van het goddelijke kind en verpanden Het hun hart en ziel. Hierop volgen de drie koningen die door een engel tot bij de nederige stal gebracht worden waar zij hulde brengen aan de nieuw geborene en aan Maria en Jozef beloven de plaats van de geboorte aan Herodes niet bekend te maken. In het hof van Herodes dat nu volgt wordt in een samenspraak tussen Herodes en de leden van zijn hofhouding de kindermoord beraamd.

Na de groep van de twaalf schriftgeleerden spreken sinds 1732, Maria en Jozef hun onrust uit over de verdwijning van het goddelijke kind dat ze uiteindelijk tussen de geleerden ontdekken²⁴¹. Sinds de jubileumprocessie van 1737 volgt op het zoekende ouder-

---

239. Het bedrag verschuldigd voor het vervaardigen van de «Verloocheninge» werd uitbetaald aan de weduwe van B. Decuyper. Het berouw van Petrus werd heel zeker reeds in 1726 vertoond. In 1726 leverde Anna Ceusteeler een haan om te stellen op de pijler van St-Pieter in de processie.

240. Rek. 27 dec. 1774-1775. De beelden werden in de verf gezet door Pieter Willecam en samengevoegd door L. Boux. Het kleed van Judas was van groene saai.

241. Spraken, bijl. IX.

paar, de blijde intrede van Jezus²⁴² en zijn apostelen in Jerusalem. De groep wordt voorafgegaan door vier of vijf engelen die met palmtakken wuiven en «gebenedijd is hij die daer comt in de naem des Heeren» zingen. Met het oog op genoemd jubileum werd ook een groep van acht profeten ingeschakeld²⁴³ : Mozes voorspelt de komst van de zoon Gods die door zijn dood de mens zal bevrijden. David, Isaias, Jeremias en Daniël beschrijven, laatstgenoemde in sobere bevoordingen, Isaias met felle kleuren, het lijden dat Kristus te wachten staat :

(Isaias)

....

«Hoe sal hij sijn mismaeckt, doorgeeselt vande roede
 van hoofde tot de voet hij syphen sal van bloede
 sijn vleesch met haecken uytgetrocken en ghescheurt
 ghelijckerwijs de haerd' geploegt wort en geveurt
 mij dunckt ick sie hem reedts door eenen cus gevanghen
 mij dunckt ich sie het volck hem binden, coorden, prangen
 hem sleepen door een beek, hem leiden door de straet
 hij wort beschimpt, bespot, gegeesselt sonder quaet
 gedoorent wort sijn hooft, begooten sijne wangen
 met seltigh nat, men siet sijn haer in clitsen

---

242. Jezus in het purper zit op een ezelin. De apostels zijn in verschillende kleuren gekleed, dragen over hun schouders een band in een andere kleur en rond het voorhoofd een rood lint.

243. Bijl. X. Spraken op los blad. Dichter onbekend.

hanghen

van het verclondert bloet, den opgetrocken mont
't breeken vande ooghen beweegt mij tot den
grondt

Hosea en Zacharias voorspellen de nederlaag van
het kwaad. Met jubel in zijn stem verkondigt Mala-
chias de overwinning van de nieuwe wet :

«Gaet heenen Moyses wet, den tijdt is nu vol-
trocken

gheen bloedigh offers meer van lammeren ofte
bocken

gaet heen, geen calvers meer met stortingh van
hun bloedt

den heere is voldaan, sijn gramschap is versoet
Ick seg noch eens gaet heen met coeyen ende
stieren

gaet heen, gaet heen, seg ick met al uw offer-
vieren

want aenden grooten Godt behaeght niet meer
dees wet, op een verhevender heeft hij zijn wil
geset»

De nieuwe, meer verheven wet is het offer van
Kristus dat over heel de wereld in de eucharistie
steeds zal vernieuwd worden, een offerande

«die altijdt zuiver blijft en altijdt onbevleekt
schoon dat den offeraer met sonden waer be-
deckt»

Einde 19de eeuw werden nog volgende groepen
ingeschakeld : het offer van Abraham, Mozes' woest-
tijnserpent, St.-Jan en het lam, de Hemelvaart²⁴⁴ en
de zondeval²⁴⁵.

244. Zie TH. LUYSSSEN, *a.w.*, p. 31 en volg.; C. WYBO, *a.w.*, p. 80 tot 105.

245. C. WYBO, *a.w.*, p. 79.

In 1764 en ook later nog in 1771 en 1830 werden de teksten van de spraken gewijzigd. In de sprake van Jezus en de schriftgeleerden vielen eensdeels enkele tussenkomsten weg, anderdeels werd het thema «geldt de heilsboodschap ook voor de niet-joden» meer uitgewerkt. Zoals Chamon die het secretariaat van de sodaliteit van 1824 tot 1846 waarnam het zal uitdrukken was «de schoone samen-spraak der Doctoren met rijm en onrijm gemengeld»²⁴⁶. Zowel Buttein²⁴⁷ in 1764, als Vandamme in 1771²⁴⁸ en Chamon in 1830²⁴⁹ hebben getracht «zooveel het mogelijk was» de verzen te doen rijmen. Hierbij ging evenwel het frisse en de vaart die de oorspronkelijke teksten kenmerkt verloren. In de nieuwe versie is de vlotte volkse spreektrant zoek.

Een paar voorbeelden uit de samenspraak der doctoren volstaan om dit te illustreren .

Oorspronkelijke tekst :

derde doctor

wie sal dogh het verborgen verstant van soo een wonder kynt connen achterhaelen

tiende doctor

ick zoude hier van mijn gront geraecken is dat een kyndertael, dat al de kynders sprecken gelijk dat

---

246. *Beschrijvinge der wijd-vermaarde processie van Devotie...*, te Veurne bij P. Rijckeboer, boekdrukker op de Groote Markt, M.DCCCXXX, p. 2.

247. A.Sod.V., Notitieboek van de uytstellinghe van de proces-sie.. Buttein 1764.

248. Ibidem, notitieboek J.J. Vandamme 1771.

249. Zie noot 201.

kleintjen doet, adieu het schoole gaen, het waer
met
mij en u en met ons al gedaen.

Versie 1830 :

derde doctor

Wie van ons sal 't vernuft verstand oyt achter-
haelen
van sulck een wonder kind ? Dat gaet buyten de
paelen
Wat isser toch dat hij ons niet antwoorden kan ?

tiende doctor

'k zoud g'raeken van mijn grond, 't zijn spreu-
ken van een man
Neen, 't is geen kinder-tael, zoo al de kinders
spraeken
d'hooge schoulen zouden hunn' leering staeken.

Ook waar de oude teksten wel rijmden werden
wijzigingen, geen verbeteringen, aangebracht :

Oorspronkelijke tekst : Jezus :

Wat seghter David van, wat seggen de profeten
wat seght het heylich schrift, ghijlieden moet
het weten

Versie 1830, Jezus :

Weet gij wat David zeyd, met alle de profeten ?
Wat zegt het heylig schrift ? Dit diende gij te
weten.

Sinds 1764 waren nieuwe spraken voor de engelen
gemaakt. In de sprake voor de besnijdenis wordt
O.L. Vrouw niet meer als troosteres der bedrukten,
in de sprake voor de Nood Gods, niet meer als mid-
delares aanbevolen, wel stelt de engel voor het kruis
met de zeven woorden in de vierde les de Heilige
Maagd als troosteres van de levenden voor :

«...hoe dat hij u in Joannes geeft
zijn eygen moeder tot een troost terwijl gij
leeft».

Het thema dat in de spraken domineert is dat Kristus aan het kruis gestorven is ter uitboeting van de zonden van de mensen. De nijd, de gramschap, de geldzucht, de modezucht en de vermetelheid worden als de voornaamste zonden gelaakt²⁵⁰ maar nergens wordt tot *oprecht* berouw opgewekt. De engel voor de schriftgeleerden blijft in de eeuw van de verlichting, waarschuwen tegen het zelfstandige denken.

De retoriek is holler, de vroomheid oppervlakkiger geworden.

De uitbreiding van de processie sinds Vigor Van Heede bracht met zich mee dat de sodaliteit meer als organisator van de processie ging optreden — Van Heede laat alle sodales in het zwart, een flambeeuw in de hand de processie besluiten — en een beroep ging doen op niet-leden van de broederschap. Tussen 1718 en 1725 wordt telken jare een vergoeding uitbetaald aan Lieven Landry uit Hondschote die met zijn «*equipage*» St.-Jozef in de vlucht naar Egypte vertoonde²⁵¹. De moordenaars en de joden in de groep van de kruisdraging, de biervoerders en de zakkedragers die de wagens van keizer en keizerin voorttrekken zijn betaalde krachten²⁵². Ook aan de twaalf doctoren die sinds 1732 in de processie hun sprake afdreunen, werd een «*jonste*» aangeboden²⁵³.

---

250. Gramschap en nijd : engels voor de lantaarn en voor Kristus gevangen ; geldzucht : engel voor het verraad van Judas ; modezucht : engel voor de kroning en voor de Ecce Homo ; vermetelheid : engel voor de verloochening van Petrus.

251. Zie rek. 1718-1725.

252. Zie rek. 1752.

253. Zie rek. 1732.

De zes dochters van Jeruzalem die na O.L. Vrouw en St.-Jan opstapten zijn figuranten die een zakdoek in de hand houden «waarmede sij soms d'oogen vagen hun droevig toonende over het lijden Xi ;»²⁵⁴. Meer nog, zoals in de kruisprocessie (3 mei) in het begin van de zeventiende eeuw, de twaalf sibyllen de processie gingen beheersen²⁵⁵, zo groeide in de boete-processie het hof van keizer Constantijn en keizerin Helena uit tot een vertoon van praal en pracht. In de «reflectiën» met het oog op de jubileumprocessie van 1737 wordt voorzien, «de keyzerinne versierd op het prachtigste moet hebben vele staetsjuffers van tamelijke grotte ; twee ter zijden gaende souden moeten dragen (zoo doenlijk) een cleen imperial over het hoofd der keyzerinne. De keyzer Constantinus met hovelingen ten prachtigste gekleed op zijn romeins die onderling den lof voeren van den keizer. Boven zijn hoofd (mogelijk moet het zijn) een imperial is gewenscht. De robe van den keyzer moet gedragen worden door twee cleene knechtjens gecleet en swart als mooren en eene lijfwacht van 4 of 6 knechtjens gecleet als spanjaerds hebbende hallebardekens of lanciën in de hand». Dat de gegoede burgerij zich van deze vertoning meester gemaakt heeft, menen wij te kunnen aflezen uit de rekening van 1736-1737, «verscheidene ouders gaven jonste omdat hunne kinderen waren deelmakende van het keizershof»²⁵⁶. Het

---

254. Zie reflectiën processie 1737.

255. Zie hierboven blz. 16.

256. In 1791 speelde de zoon van Jonkheer Charles Bernier de rol van Constantijn, terwijl de dochter van Jonkheer Ferdinandus de Moucheron als keizerin Helena optrad. (TH. LUYSSSEN, *a.w.*, p. 25).

hof werd uitgebeeld door de «jonckheyt van de sodaliteit»²⁵⁷. Zij verkozen zelf de keizer, wat aanleiding gaf tot «moetwilligheden en strijdung jegens elkan-der», zodanig dat de sekretaris met goedkeuring van de officialen, zich in 1762 tot de president van het seminarie en de directie van de Latijnse school wendde «ten effecte van te becommen de leerzuchtighe jeugd der selve schoole tot composeeren van hetselve hof»²⁵⁸. De «leerzuchtige» jeugd was al even onhandelbaar en in 1776 werd opnieuw een beroep gedaan op de jongere leden van de sodaliteit²⁵⁹. Toen zij op 27 mei 1781 ter gelegenheid van het verkiezen van de keizer, op kosten van de sodaliteit de bloemetjes eens duchtig buitenzetten en 13 pd. 5s. in de herberg Retorika verteerden²⁶⁰, reageerde het bestuur en besloot de raad der officialen dat in 't vervolg niet meer dan 6 pd. par. mocht verteerd worden. Het volgend jaar, een maand vóór de laatste zondag van juli, dreigde de jonkheid «het keyzershof ten dage van de processie niet te verbeelden». De zaak werd bijgelegd.

Het hof hield stand en trad nog in de jubileumprocessie van 1887 in al zijn pracht naar voren²⁶¹. Het comité dat in 1890 met de reorganisatie van de processie belast werd liet het keizerlijk hof achterwege²⁶². Genoemd comité werd op initiatief

---

257. In 1735 werd de minimumleeftijd voor het lidmaatschap vastgesteld op 19 jaar. Op 27 december 1737 werd de minimumleeftijd verlaagd tot 18 jaar.

258. Vergadering 22 juli 1762.

259. Vergadering 27 december 1776.

260. Rek. 1781.

261. TH. LUYSSSEN, *a.w.*, p. 38. In dezelfde jubileumprocessie verscheen ook Robrecht van Jerusalem ten tonele, die de relikwie van het H.Land meebracht.

262. C. WYBO, *a.w.*, p. 105.

van pastoor-deken S. Meersseman. Maakten deel uit van het comité : kanunnik Duclos, kapelaan Raes directeur van de sodaliteit, kapelaan Vanacker, E.H. Ronse leraar aan het college te Menen, baron Béthune van Outryve d'Ydewalle en baron Béthune-de-Villers²⁶³. Werkelijk grondige wijzigingen werden aan de processie niet gebracht.

De boeteprocessie zoals ze sinds Vigor Van Heede uitgebouwd werd is tot heden blijven bestaan. De beeldengroepen waarvan enkele zoals «Onse Heer Gevangen» en «de Geseling» tot 1694 opklimmen en andere tussen 1719 en 1733 vervaardigd werden en die alle in de loop der tijden sterk gerestaureerd werden, zijn geen kunstwerken, de spraken klinken wellicht hol en zijn niet meer in staat de talrijke toeschouwers te boeien door hun inhoud ; toch wordt het stil als de compacte groep kruisdragende boetelingen die blootvoets voor het graf van Kristus opstappen verschijnt. Het is deze groep die het sterkst aan de door pater Clou in 1646 ingestelde boetetocht herinnert.

D. DALLE

---

263. C. WYBO, *a.w.*, p. 76-77.

BIJLAGEN

Het register (cotte B) van het archief van de sodaliteit Veurne bevat het afschrift van de charters, «het reglement om de processie van devotie» en de «gedichten, spraeken ende liedekens» die wij hier publiceren (bijlagen I tot IX). Deze documenten werden vanaf 1696 geregistreerd zoals kan opgemaakt worden uit twee posten uit de rekeningen van de sodaliteit : rek. 27 december 1695 - 22 juli 1696 (boek sod. f. 127 v°) «over een nieuwen schrijfbouck om alle de documenten van de sodaliteit te registreeren» en rek. 27 december 1696 - 22 juli 1697 (boek sod. f. 133) «over het registreeren van charters en documenten soo van de processie van devotie als andersijns». In hetzelfde register (keerzijde) werden de rekeningen over de jaren 1701-1702 tot 1732-33 ingeschreven.

BIJLAGE I

Gemaect door Mr. Jacobus vanden Abeele¹, anno 1694

Nu moet ghij mensch van droufheyt sterven
 Want uw verlosser leyt voor u int graf
 't is door sijn doot dat ghij comt t'erven
 het rijkc 'twelck Godt vanden begin u gaf
 De harde rots en de arduyne steenen
 scheuren in tweeen wanneer dat hij verscheydt,
 De son en maen schijnen te weenen
 om dat Godts zoon nu wordt int graf geleydt
 Comt sondaer boos laet U beweeghen
 vermorwt u versteent en argh ghemoet
 Sijn godtheyt is voor uw gheneeghen
 ghemerckt hij self voor U de boete doet.

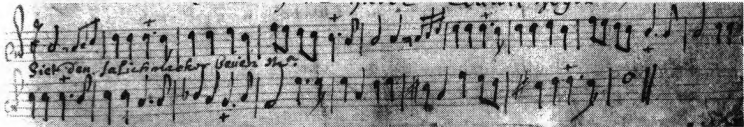
1. Lid van de sodaliteit sinds 1688.

BIJLAGE II Een ander (lied)

Ghemaeckt door Mr. Jacobus vanden Abeele¹, 1694

Siet den salichmaecker beven
 hij sweet water ende bloet
 siet Godts soon scheydt uut het leven
 dunckt mensch wat u sonde doet
 ghij sijt d'oorzaeck van sijn lijden
 door uw groot hoeverdicheydt
 hebt berauw ghij sult verblijden
 met hem inder eeuwicheydt.

Compt helpt hem den kilck uut dryncken
 vol van gal en bitterheydt
 Hij sal u sijn ricke schyncken
 ende de Godt Salicheydt
 Hij sal u daernaer vermaecken
 met sijn Heylich Vleesch en Bloet
 ghij sult 'tbroot der enghelen smaecken
 siet mensch wat sijn liefde doet.

BIJLAGE III : Nieuw liedeken opde zeven weenen vande H. Moeder
 Godts.

Ghemackt door heere Buck, religieus vande abdie van Ste Nico-
 laes², anno 1656

(d'eerste wee de opofferijnghe inden tempel)

Als ick al Uw pijnen
 O Moeder en Uw weenen sien
 mijn herte wil verdwijnen
 mijn siel vuyt haeren kercker vlien
 Anna is vol benauwen
 en Symeon oock smerte lijdt
 wanneer het sweirt der rauwen
 O maghet U door 't herte snijt

2. Zie hierboven noot 76.

(de tweede wee de vlucht naer tlant van Egipten)

Ghij laet de jootsche paelen
ghelaeden met u maeghde draght
en pooght de zonne straelen
te duycken in den swarten nacht
d'Egiptiaensche boomen
die hooren uwe clachten aen
ontrent de Nilus stroomen
ghij menght in twater u ghetraen

(de derde wee : tverlies vanden soone godts in den tempel)

Wanneer u zoon drie daeghen
verlooren inden tempel bleef
men hoorde u stemme claeghen
die ghij tot inde wolcken dreef
de traenen vloeijden neder
in overvloet vuyt u ghelicht
ghij riept o zoon keert weder
u af sijn mij het leven slicht

(de vierde wee : de cruysdraghijnghe)

U zoone wort gheslaeghen
met felle roeden tot den bloe
hij moet sijn cruys selfs draghen
O moeder hoe sijt ghij te moe
U hert dunckt u te scheuren
als ghij hem siet soo overlaen
midts ghij hem siet al treuren
bedroopen vanden bloede gaen

(de vijfde wee : de cruyssijnghe)

Calvariën is van pijnnen
een wijngaert die u zoone bauwt
zijn wonden druyven schijnen
waer vuyt hij roode wijnnen dauwt
als hij om onse zonden
de perse van het cruyce treet
de liefde comt doorwonden
u ziele met een bitter leet

(de zesde wee : de afdoenijnghe vanden cruyce)

Als nu de doove steenen
in stucken bersten vanden rauw
en dat de wolcken weenen
u borst die berst bedruckte vrouw

als uwen zoon beneden
 van 't bloedigh cruyce wordt ghedaen
 ghij wast sijn doode leden
 met een fonteyne van getraen

(de zevenste wee : de begravinghe)

Als Jezus wort gheslooten
 en in een steenen graf gheleyt
 u ooghen worden gooten
 waer vuyt ghij duysent tranen schreyt
 ghij blijft bij 't graf staen treuren
 en volght de toortelduyve naer
 die druckelick staet neuren
 om haer verlooren wederpaer

(sluytcomplet)

O moeder door u lijden
 en door de wonden van u zoon
 vercrijght ons het verblijden
 van 's hemels onghemeten loon
 laet ons u pijnnen smaecken
 en hier ghevoelen uwen druck
 om naermaels te gheraecken
 tot de fontaine van gheluck
 Amen

Stemmen voor isst voorgaende Liederen

*gemaakt door J. van Buren
 uitgeg. van add. van J. van
 Nicolaas anno 1646*

Als ick al uwen pijnnen...

BIJLAGE IV : Een ander liet opde zeven weenen vande H. Moeder
Godts

Ghemackt door d'heer Norbert Cardinael³, anno 1666

(De besnijdenisse)

Siet eens versteende zielen
Siet eens de moeder maeght
en siet haer eens vernielen
hoe dat haer herte claeght
dat zeven zweerden draeght
naer 't baeren vanden achtsten dach

3. Norbert Cardinael : geb. 11 juli 1647, zoon van Jan en van Anna Lampsen (parochiereg. St.-Denijs Veurne), huwde in 1669 met Maria Magdalena Clarisse, overleed 31 januari 1694. Een grafsteen vroeger in de St.-Niklaaskerk te Veurne vermeldt : «Begraefplaetse van Norbert Cardinael de soone Jan, eerst procureur en notaris deser stede en casselrie mitsgaeders dischmr. deser kercke en daernaer ten diversche tijden schepen en ceurheere mitsgaeders watergraeve van de noortwaeterijnghe en kerkmre der voorn^e kercke, die overleet den 31 januarij 1694 in de elde van 46 jaeren sijnde gecooen burghm^{re} en landh^{re} van de weth ende van Jo^e Marie Clarysse de dochter Anthone sijne wettelijcke huysvrouwe die ovl. is ontfangen hebbende alle de h.h. sacramenten op den XVII april 1691 in de elde van 49 jaeren, tsaemen in huwelijcke hebbende geweest XXII jaeren ende geprocreeert acht kinderen. Sij bidden om uwe gebeden O leser.

Het lichaam rust alhier de ziel misschien te lijden
Daer van Gij kristen mensch dezelve cont bevrijden
door eenig deugdig werck en stelt het dogh niet uyt
Want daerdoor geeft gij weer aen Godt sijn lieve bruyt. (Tekst grafsteen bij KAN. DE SPOT, a.w., bijl. blz. 32).

Norbert Cardinael was klerk van de rederijderskamer van Veurne van 1673 tot 1678, prins van 1679 tot 1694. In 1687 voerde de kamer in vertaling van Norbert Cardinael een werk op van De Quierolet, raadshier van het Parlement van Rennes (F. DE POTTER en P. BORRE, *Geschiedenis der rederijderskamer van Veurne, onder de kernspreuk «Arm in de beurs en van zinnen jong»*, Gent, 1870, p. 188, 179).

Volgens dezelfde auteur (p. 189) zou Cardinael in 1665 een werk geschreven hebben «Den Heylyghen Ludowycus».

N. Cardinael was schepen en ceurheer van de stad en kasselrij van 1680 tot 1685 en van 1687 tot 1693. Hij werd lid van de sodaliteit in 1667.

soo wast dat sij besneden sach
 den nieuw ghebooren heer
 O Simeon u staelen vliem
 dat was den aldereersten priem
 die aen de maeght deed zeer
 het kynt was veel te teer

(De vlucht naer Egipten)

Het tweede sweert van rauwe
 vol anghst en onghenught
 ghevoelt de zwacke vrouwe
 wanneer sij met haer vrught
 recht naer Egipten vlught
 als Joseph had de stem ghehoort
 der grauvelicke kyndermoort
 hij leyt de maeght van daer
 want soo Herodes boosen haet
 vernielen woud 't goddelick zaet
 dit viel de maghet zwaer
 en volght haer leytzman naer

(Vijndijnghe van Jesus onder de doctoren)

O sweert groot van beswaeren
 O doodsteck vol van leet
 het soontjen van twaelf jaeren
 dat raect in 'tongereet
 daer niet een mensch af weet
 de moeder soeckt tot dat sij tkynt
 in 't midden der doctoren vijnt
 vol leerijnghe en verstant
 ontrent de grieksche pharizeen
 soodat elcqeen verwondert scheen
 om dat men in dat lant
 noyt sulck een kynt meer vant

(d'ontmoetijnghe in 't cruysdraeghen)

Het vierde sweert van lijden
 heeft Maria doorwont
 en quam haer hert doorsnijden
 als sij haer soone vont
 gheslaghen als een hont
 met 't cruys op sijnen hals ghelaen
 ghesleypt getrocken langst de baen
 gheschildert in sijn bloet
 met doornen op het hoofd gepraemt

bespot, bespoghen onbeschaemt
 haer maeghdelick ghemoet
 dat stort een traenen vloed

(Jesus hanghende aen 't cruys)

Wat leet heeft u omvanghen
 O moeder seght een reys
 als ghij aen 't cruys sach hanghen
 u bloet u eyghen vleys
 was in u ziel noch peys
 als Jesus riep ick hebbe dorst
 en derven moest u maeghde borst
 't weck ghij hem geven woud
 als waer hij niet soo vast gehecht
 en aen het cruys omhoogh gerecht
 Comt sondaers en aenschauwt
 de Moeder Godts benauwt

(Afdaelijnghe vanden cruyce)

Ach, ach wat bitter quaelen
 wat een benautheyt groot
 ick sie van 't cruce daelen
 tot opde moeders schoot
 den lieven soone doot
 de moeder weet niet wat sij maect
 als sij dat koude lichaem raeckt
 sij valt van flaute neer
 en cust het lam al of sij plach
 dat eens soo aen haer borsten lach
 en seyd mijn Godt, Mijn Heer
 Mijn kijnt en leeft niet meer

(De begravijnghe van Jesus)

Sij siet voor 't lest begraven
 met pijn en groote smert
 den ghever aller gaven
 waer door haer drouvich hert
 nu dweersch doorsteken wert
 met seven sweerden, ach wat rauw
 wat droufheynt lijdt dees weerde vrouw
 sij wenscht daer mé te gaen
 met Jesus in het duyster graf
 ach dese quaele viel haer straf
 'twelck selfs de son en maen
 doet storten traen op traen

(ghebed)

Prinsesse vol van rauwen
 O onbevleekte maeght
 Op U staet ons betrouwen
 Tot u ist dat men claeght
 Wanneer ons Goode plaeght
 Ghij hebt het roode cruys ontfaen
 Soo haest als was de pest ghedaen
 Wij bidden al ghemeen
 dat ghij ons al van peste spaert
 van hunger en van strijdt bewaert
 en helpt ons int ghemeen
 u dienaers groot en cleen
 Amen

BIJLAGE V : Noch een ander liet opde zeven weenen vande Heylighe
 Moeder Godts

Ghemackt door dheer Norbert Cardinael⁴, anno 1676

(Besnijdenisse)

Wel stal van Bethléem
 Hoe wisselt ghij u stem
 hoe roupt men nu schier om ghenā
 daer datmen corts songh gloria
 Eylaes 't is d'eerste rauwe
 en hertsweir vande maeght

---

4. Zie noot bij bijl. IV.

want 't is nu van gheen cauwe
 dat haer cleen kyntje claeght
 maer datmen met een scherpen steen
 hem gaet besnijden maect gheween
 de moeder die haer kyndt
 een bloe'ghen bruyd'gom vynt

(Vlucht naer Egipten)

Een stal schijnt noch te goet
 voor dit onnosel bloet
 maer wort op 't leven nagejaeght
 en bij Herodes aengeclaeght
 ghij dwaelt inde woestijne
 O moeder met u vrught
 daer ghij vol druck en pijn
 den kyndermoorder vlucht
 Eylaes sij siet soo dickmaels om
 of haer sijn gheen moorder sijn rontsom
 terwijl haer maeghde borst
 bijnae verstickt van dorst

(Verliesinghe haers soons)

Eylaes weer nieu gesucht
 dat steygert tot de vlucht
 de moeder is vol deirenis
 omdat haer soon verlooren is
 sij roupt met veele traenen
 O moeder sonder kyndt
 besproijende de baenen
 tot sij hem wedervijdt
 O Joseph helpt dese vrouw
 of seker sij beswijckt van rauw
 en ghij o sondich rodt
 comt souckt naer uwen godt

(D'ontmoetijnghe int cruysdraeghen)

Seght moeder wat ghij doet
 wie comt u int ghemoet
 is dit u zoon u eenigh kynt
 diemen met groefve ketens bynt
 sijn dit de roode wanghen
 die g'eertijts hebt ghecust
 maer nu met bloet behanghen
 en spausels toegerust
 kent ghij hier menschelicke form

die cruypt als eenen aerdeworm
 O jae al dese smert
 ghevoelt de maeght int hert

(De cruyssijnghe)

Hier bij en can de rauw
 der Sunamitsche vrouw
 al stierf haer soone op haren schoot
 O neen dees rauw is noch soo groot
 want wie met drooghe wanghen
 can dit spectacel sien
 den soon aan 't cruys gehanghen
 de moeder neffens dien
 Longinus ach en steeckt doch niet
 want dit in 's moeders herte schiet
 sij lost gheen traenen neen
 maer bloet is haer gheween

(Noodt Godts)

Maer Nicodeem laet af
 dit sweert is veel te straf
 het doode lijf op 's moeders schoot
 te legghen ach haer herte sloot
 doen sij aensach de wonden
 vijf duysent en noch meer
 die spreken schier als monden
 en doen haer herte seer
 sij dauwt het lichaem aen haer borst
 dat eens daer laefde sijnnen dorst
 maer nu van 't cruys ghedaen
 sij wasschet met ghetraen

(De begraevijnghe)

O Moeder dese wee
 maect u een volle zee
 als ghij hier aen den graeve staet
 en sluytten siet u toeverlaet
 u eerst beroosde wanghen
 versterfven door 't ghetraen
 omdat ghij met verlanghen
 niet mooght daer mede gaen
 Sij cust soo menichmael adieu
 en noch ist altijd enen nieuw
 O sondaer volght dees vrouw
 en kleet u inde rauw

BIJLAGE VI : Liedeken op de zeven weenen van onse liefve vrouwe

Gemackt door broeder Norbert van Iseghem, religius vande abdie vanden Duynen tot Brugghe, anno 1701

Hoe langh o mensch sult ghij in sonden leven
 comt comt en siet
 dees droefheyt en verdriet
 siet u behoeder
 en christi moeder
 vol leet en pijn
 om uwe boosheyt sijn

(besnijdenisse)

Maria moeder ach ! wat komt u naecken
 eylaes u hert
 vergaet in pijn en smert
 ach bitter lijden
 ghij siet besnijden
 u soete kynt

twelck ghij soo seer bemindt

(vlucht naer Egipten)

Sij vliet Herodes laes tot in Egipten
vermits sij hoort
den wreeden kyndermoort
ach bitter suchten
met 't kyndt te vluchten
soo onverwacht
in 't diepste van de nacht

(vindinghe in den tempel)

wat droevich sweert het soontien van twaelf jaeren
eer dat sij dat rackt in tonghereet
men siet haer soucken
in alle houcken
tot dat sij 't kyndt
bij doctooeren vindt

(ontmoetinghe int cruysdraghen)

Ach ! ach ! Maria ach, wat bitter lijden
ach droef verthoon
eylaes sij siet haer zoon
met 't cruys geladen
om onse quaden
verscheurt, bebloet
van hoofde tot de voet

(cruysinghe)

O wee haer kyndt dat comt aen 't cruys te hanghen
eylaes sij sterft
eer sij de doot beherst
haer tranen leken
als volle beken
haer moeders hert
lijdt duystmael smert

(afdoeninghe van 't cruys)

claeght, claeght Maria nu van 't cruys gaet dalen
u soontien doot
in uwen weerden schoot
sij kust sijn wonden
met volle monden
sij weent, sij snickt
en schier in rauwe verstickt

(begravinghe)

O moeder kont ghij nu u kyndt verlaten
 hij moet in 't graf
 ach, ach scheyt gij daeraf
 wilt zonn' verduystren
 verliest u luystren
 weent aerde weent
 scheurt rotsen soo versteent

(tsluytghebet)

Ach sondich mensch sijn noch in u geen tranen
 kan u gemoet
 aensien dit kyntien soet
 laet uut u ooghen
 nu door medoghen
 doch traen op traen
 om uwe boosheyt gaen.

BIJLAGE VII : Diversche schoone spraecken voor de enghels gaende
 inde voorenstaende processie van devotie.

Ghemackt door Jacobus Van Iseghem⁵, anno 1694

Eersten enghel voor David.

Hier is o mensch een speer voor die in sonden leven
 een speghel voor die sich tot wellust hier begeven
 Hier uut can ijder sien dat geen soo groot misdaet
 op aerd'en wort gedaen, daer van godt toe en staet
 vergevenis aen die met droufheyt die belijden
 want heeft men oyt gehoort dat in voorgaende tijden
 een meerder sonde wiert van eenich mensch gedaen
 als die door vuyle lust van David wiert begaen ?
 Die selfs soo leelick was dat godt hier om tot plagen
 hem dierentijt of pest of oorlogh woud' doen draghen
 maer David dadelick veel bracke tranen kreet
 en met oprecht berauw riep heere tis mij leet
 Sulcx moet ghij oock doen mensch die daeghlicx comt te vroeten
 in al u vuyl bedrijf om sien u te versoeten

---

5. Lid van de sodaliteit sinds 1661.

met uwen heer en godt, gaet stort hem traen op traen
en wacht niet, hij sal oock u in genaed ontfaen.

2 Enghel de besnijdenisse.

Wie sal oyt met de pen het drouvich leet beschrijven
Wie sal soo swack een hant, op glibbich wit doen drijven
die toonen sal de smert die dese moeder lijt
en in het tegendeel, hoe Simeon verblijt
en wiert verheught dat selfs hij riep met blijde stemmen
laet uwen dienaer heer alsnu in vrede klemmen
en aen de maeght seyde' tsewert van druck sal noch doorgaen
in hert, het gonn' haer strack deed' storten traen op traen
Hier ist cleenmoedich mensch, hier ist dat ghij moet leeren
dat als aen u 'tgheluck sich comt in druck te keeren
ghij daerom d'hoop op godt noyt laet verlooren gaen
maer met een hert vol moet, Maria bidden aen
Sij sal u in uw noodt en droufheyt geirme helpen
en door haer biddens cracht u swaericheden stelpen
want weet dat tgon' ghij lijt en is maer voor een tijt
en daerom hebt ghedult en niet cleenmoedich sijt.

3 Enghel De vlucht naer Egipten.

Wat vremde saeck siet men nu heden hier geschieden
O vader cont ghij sien dat uwen zoon moet vlieden
Wie heeft oyt sulcx gehoord, wie heeft oyt sulcx gesien
dat ghij o grooten godt moet voor u schepsels vlien
Herode hoe soo vreet dat ghij een godt wilt dooden
die u geschapen heeft, gemackt uut niet, o snooden
en boose mensch die soo vervolght den goeden heer
Ist mogelijk dat hij U niet en smijt ter neer
of met het blicxenvier comt daedlick te verpletten
O mensch hier is voor U een weinich op te letten
Siet hoe verduldich godt al dees vervolghijncj lijt
en daerom als aen u hier in u levenstijt
oock eenich onghelijck door iemant comt geschieden
en wilt daerom doch noyt van uwen schepper vlieden
maer peinst altijd op tgonn' hij heeft voor u gedaen
ghij sult ontwijffelick hier door veel troost ontfaen.

4 Enghel Onsen heere onder de doctooeren.

Siet mensch tverlooren kijnt, twelck schoon nochtans 12 jaren
het maer gebaert en was quam wijslick t'openbaeren
aen d'oude phariseen veel saecken van de weth
waerop dat hun verstant noch noyt en hadd' ghelet
en daerom crancken mensch wanneer ghij comt te leven

in twijffelingh, bidt godt, hij sal u kennis gheven
van 'tgon' ghij niet en weet en roemt noyt opden gheest
want die meent wijs te sijn, doolt somtijts aldermeest.

5 *Enghel De Vijndijnghe.*

Maria tis genough en wilt niet voorder soucken
ghij hebt alhier den zoon die ghij ten allen houcken
met groote neersticheyt en mijn hebt nagespoort
'tis hij om wie u hert met droufheydt wiert doorboort
dat u gheleden pijn sich nu in vreught verkeere
door tynden van u kyndt, u soon en mijnen heere
en gheeft doch als wij sijn met droufheydt overlaen
dat wij daernaer door u eens mogen vreught ontfaen.

6 *Enghel (samenspraak met Christus).*

Christus :

Hoe bangh is mijn ghemoet
het schijnt dat mij mijn bloet
twelck mij het lichaem voet
schier wil versmachten
ach sondaer waerom soo versteent
waerom soo langh te wachten
dat ghij niet eer beweent
u quaet met bitter clachten.

Enghel :

Ey troost u lieven godt
schoon ghij sult sijn bespodd
ghehouden voor een sodt
en met veel lijden
van gheessels, croonen, cruycen slaen
su sullen u bestrijden
en weest doch niet belaeen
ghij sult daernaer verblijden.

Christus :

Ach, Ach, wat droufheydt groot
acht aldermeesten noodt
mijn ziel is totter doot
benauwt O heere
en vader, kant sonder gheschil
laet desen kilck passeere
nochtans niet mijnen wil
maer uwen wil ick eere.

Enghel :

Een weest soo drouf doch niet
 Mijn Jesum, maer aensiet
 dat dit alsoo gheschiet
 is om U vader
 aen wie smenschen salicheyt
 gaet als sijn soon veel naeder
 en daerom U bereyt
 of worden noch veel quaeder.

Christus :

Wel naer het wesen moet
 en dat om smenschen goet
 ick moet mijn dierbaer bloet
 ten besten gheven
 veel naerder gaet mij hun gheluck
 als doet mijn eyghen leven
 daerom tot alle druck
 wil ick mij dan begheven.

7 Enghel Voor d'instrumenten van oorloghe.

Wat dwaesheyte van de joôn te willen christus vanghen
 door waepens daer t'aen hem alleen maer comt te hanghen
 van door een enckel wynck hun tseffens neer te slaen
 of door het blixemvier in stof te doen vergaen
 A mensch hoe menichmael en gaet ghij oock bevechten
 door waepens uwen godt als ghij comt uut te rechten
 soo menich sond' op sond', midts dit de waepens sijn
 die aen 't onnosel lam doen lijden soo veel pijn
 fusijcken, sweert en pijck ghij neemt om te doorstecken
 u eyghen zyel o mensch daer dat ghij 't meent te wreecken
 nochtans op uwen godt ; ey sondaer niet soo wreet
 leght haest u boosheyte af of 't wort u eeuwich leet.

8 Enghel Voor den lanteirne.

Den gonnen die het licht op aerd'rijck heeft geschapen
 die souckt men nu met list door tselve te betrapen
 die selfs in hem besluyt het alderclaeerste clae
 wort met lanteirens in den nacht gesocht omvaer
 Maer sondaer ! hoe verblint ! van door een vonck te soucken
 'tclae dat door hem verlicht de alderduysterd'houcken
 Ey weest soo dwaes doch niet dat ghij hem soucken saud'
 met opset van te doen het minste leet of rauw
 maer souck eer opdat aen u hij soud verleenen
 een bracke traenvloet om daerdoor te beweenen

al u bedreven quaet met 'tveertich ur gebed
en leght nu vlijtich af al wat de deught belet.

9 *Enghel. Ons heere ghevanghen.*

Schoon 't teecken was gestelt om christum nu te vanghen
is hij noch selfs gegaen, om lieflick te ontfanghen
dien oyt vervlouckten cus door Judas aenghestelt
tot teecken dat men hem soud' vangen met gewelt
maer midts hij den verraer noch wil van tquaet doen schromen
hij seght noch : lieven vrient waer toe sijt ghij gecomen ?
maer neen hij blijft versteent, dit goddelick vermaen
en is niet straf enough om door sijn hert te gaen ;
en ondertusschen wort 't onnoosel lam gegrepen
diemen nu siet gecoort en langhst de straten slepen
O mensch die menichmael oock onder vrientschaps schijn
U naesten soo bedrieght, laet 't u doch leet nu sijn.

10 *Enghel Voor Sinte Pieter.*

Waer toe o dorre ziel soo langh ghewacht van weenen
waerom o hart gemoet soo seer u te versteenen
van uut een drouvich hert te storten menich traen
tot boete van het quaet door u soo langh ghedaen
Siet Petrum die alleen om thebben maer geloghen
sich weckt tot tranenvloet en soo dat hem de ooghen
schier als twee beken sijn door 't bitterlick gheerijt
daer hij naer 'thaan'gecraey sijn sonden med' belijt
en daerom boosen mensch die soo veel duysent keeren
hebt uwen godt vergramt, wilt hier, door petrum leeren,
met een oprecht berauw te bidden om ghena
comt haest u want ick vrees het worden sal te spa.

11 *Enghel. Voor Onsen Heere int witte.*

Hier moet de goetheudt godts een ider nu bemercken
O godt is dit u zoon, sijn dat de christen wercken
die ghij o mensch bedrijft, dat ghij dien goeden godt
geheel in wit gewaet, becleet gelijk een sodt
A Sondaer niet soo blint, want die ghij comt misprijsen
den selven sal misschien u eeuwelick verwijzen
te lijden voor u quaet ; en daerom let doch wel
van u te beteren, ofghij verdient de hell'.

12 *Enghel Voor de gheeselijnghe.*

Hoe can o grooten godt u vaders hert verdaghen
u lieven soon te sien soo deirelick gheslaeghen
selfs dat hij eer een beest als eenich mensch ghelijckt

en door 'tverlies van bloet sijn lichaam schier beswijckt
 Ach, Ach, ist niet enough die aengename leden
 door 'tsweep' en roedeslaen soo deirelick doorsneden
 ach mensch wat dat ick bidd' en doet geen sonden meer want dit
 de roeden sijn daermed' dat uwen heer
 hier soo onmenschelick wort voor u quaet gehandelt
 en dies al niet te min ghij daegelicx noch wandelt
 en al u lust voldoet, ey laet doch af de sond'
 want ghij dien grooten godt hebt al te veel gewond.

13 *Enghel De croonijnghe.*

Waer sijt ghij jouffers nu, waer sijt ghij nu mijn heeren
 die daegelicx u hoofd soo trots comt te passeeren
 comt siet wat pijn hierdoor ghij uwen Jesum doet ;
 en jae u idelheyt in thair mackt 't sijn bebloet
 siet hoe het vieren van u aenschijn doet het sijne
 als'tgon van een melaetsch wanschepen hier verschijnt
 en al de idelheyt die ghij doet aen u hoofd
 die hebben uwen godt van gouden croon berooft
 en die van doornen hem in het hoofd geslaghen
 en daerom betert u want 't is enough verdraghén
 Hij uwen heer en godt verfoyt des weirelts pracht
 en leght nu daedelick af des duyvels moode draght.

14 *Enghel Ecce Homo.*

O mensch wilt u verstant hier wat te wercke legghen
 let wat Pilatus wilt door ecce homo segghen
 Siet desen mensch seght hij, dat is ey sondaers siet
 of ghij in g'heel sijn lijf de minste plaetse siet
 die niet gewont en is ? ofmen den meesten moorder
 meer schand' en pijn can doen en noch soud' straffen voordér
 Laet emmers nu u dorst versaet sijn en voldæen
 met al de straf en pijn tot nu hem aenghedaen
 houdt op van voordér sijn onnoselheyt te quellen
 door u bedreven quaet voortæen ter zijdts te stellen
 leght al u sonden af hij heeft enough gheboet
 door het vergieten van soo veele dierbaer bloedt.

15 *Enghel Voor 'tbecken en 't lapijn.*

Wast af, benaude siel, wast af die swarte vlekken
 daer me' ghij sijt besmet en die u niet en strecken
 als tot verdoemenis, siet wat Pilatus doet
 doen hij vergooten hadd' het teer onnoosel bloet
 van uwen heer en godt, jae selfs ter doot verwesen
 Hij wast hem al of hij niet plichtich quam te wesen

van soo vervlouchte daet en dhanden maer alleen
al of hij sonder schult daer uut had' willen scheen
Maer ghij o sondaer groot, en wilt alleen niet wasschen
u handen of u lijf, maer stort veel bloed'ge plasschen
van traenen voor u quaet, want noyt geen beter loogh
noch zielewitzel als de traenen uut de ooghe.

16 Enghel. De cruysdraghijnghe.

Hoe langh o sondich mensch sult gij in boosheyt vroeten
hoe langh salt wesen noch eer ghij u quaet sult boeten
ghij hebt u godt gecroont, gegeesselt voor u quaet
en nu ghij noch tswaer cruys hem opde schoud'ren laet
Aenmerckt de pijn daer me' dat sich heer godes zoone
vol spauwsels en vol bloet sijn moeder comt vertoone
hoe hij sijn dierbaer bloet langhst 'tstraet te spreiden quam
het bloet dat uut dees maeght sijn eersten oorspronck nam
het bloet dat uut de melc haers borsten quam gevlooden
en nu dus wort verquist van de ondanckbaer jooden
en door u quaet o mensch ; bepeinst dit en neemt acht
op dat ghij niet en wort tot 't eeuwich vier ghebracht.

17 Enghel voor 't cruys met de zeven woorden.

Hier is den zerksteen mensch waerin dat staet geschreven
het voorbeeld dat ons godt heeft voor sijn doot gegeven
op dat ghij op soud' staen van u veroudert quaet
soo roupt hij vader lief, vergeeft hun hun misdaet
want laes niet een van al en weeten wat sij maecten
en tot een teecken dat hij ons wil doen geraecken
in 'trijck sijns vaders seyde' hij selfs vol druck en pijn
ghij sult vandaeg met mij int paradijs noch sijn
beveelende tot dies den mensch aen sijnne moeder
en seyde' vrou, siet uw soon, opdat sij een behoeder
voor ons soud' sijn van 't quaet ; mij dorst u salicheyt
roupt hij soo seer gewont met pijn en bitterheyt
dat hij niet beter wist of was van godt verlaeten
en houdende noch voor dat nu tot onser baeten
het al volbracht was heeft tot ons geluckich lodt
sijn gheest beveelt aen sijnen vader ende godt.

18 Enghel, Onsen Heere hanghende aen 't cruys.

Nu ist o sondaer tijt van u tot deught te keere
ter wijlen dat voor tlest aen 't cruys voor u den heere
aen sijnnen vader bidt, hij vraegt hem door sijn pijn
dat hij u noch wat tijt genadigh soude sijn
en dies al niet te min ghij gaet noch voort in sonden

en ghij en peyst niet eens hoe dier dat dese wonden
aen uwen jesum staen. Ey mensch en wacht niet meer
want ghij maer al te veel vergramt hebt uwen heer.

19 *Enghel, De sonne verduystert.*

Duyckt Phebus uwen glans en hout vrij op van schijnen
en ghij o silvre maen met recht mach nu verdwijnen
U eldre claricheydt, vermidts nu is ghedoodt
het claer daervan altijt ghij al u licht genoot
Wilt rotsen van orduyn nu van malcander scheyden
uut schroom dat men u godt ter doot heeft connen leyden
En ghij o sondich mensch sijt ghij noch dus versteent
dat over dese doot ghij niet een traen en weent
Com, com 't is meer dan tijt, laet nu met volle beken
het nat van waer berauw uut uwe oogen leken
of ghij moet vreedder sijn als doet de zon' en maen
daer van den omloop selfs uut pijn comt stil te staen

20 *Enghel, De noodt Godts.*

Eylaes o vrouwmaeght, hoe comt ghij nu te lijden
het sweert van Simeon twelck moest u hert doorsnijden
en heeft u niet gespaert, midts nu de drouve doot
van uwen soon u brengt in d'aldermeeste noodt
Siet daer de handen die noyt quaet en hen bedreven
met wat geweld en cracht en sijn daer door gedreven
twee nagels ; tsijn die, eer soo troetelden u borst
als hij te kennen gaf dat hij hadd' grooten dorst
in sijnne kyntscheyt ; ach Maria lieve moeder
door u pijn wilt doch ons wesen een behoeder
in d'ur' van onse doot, vercryght voor ons van godt
dat wij doch erven/eens het eeuwichluchich lodt.

21 *Enghel, voor het graf.*

Zingt het lied bijl. I hierboven

22 *Enghel voor het cruys vande sodaliteyt.*

Waer sijn nu zondich mensch, waer sijn u bracke tranen
Daer toe men u soo langh heeft commen te vermaenen
is al die bitter pijn, smert ende dierbaer bloet
noch niet bequaem om u te morselen 't ghemoet
ghij siet hoe drouvich hij int hofken heeft gebeden
gesleept, gecoort, bespauwt en al sijn heil'ge leden
om uwen twil met roen en swepen soo doorkerft
jae als misdadigher selfs aenden cruce sterft
bepeynst, bepeynst u wel en weet dat al sijn wonden
noch sullen dienen eens om u grouve sonden

al te verwijtten, comt terwijl het noch is tijt
en al u weirelts pracht en hooverdye afsmit
comt siet den goeden godt voor u aen'truys gespannen
siet hoe de idelhêen uws hoofts van 'tsijn verbannen
sijn conijncklicke croon, en hebben met ghewelt
de gonn' van doorenen hem op het hoofd ghestelt
En de curieusheynt daer ghij me' voldoet u ooghen
siet die van uwen godt hier soo ghebroken tooghen
u tongh die noyt ghenough versaet is door den wijn
laeft die van godes soon met gal en met azijn
En u eergierich hert dat heeft het sijn doorsteken
U vraecklust heeft het selfs van droufheynt g'heel doen breken
Siet hoe zyn voeten ghij ghenagelt hebt aen tcruys
als met de uwe ghij gesocht hebt vuyl ghespuys
Sijn handen die hij heeft in alles recht ghedraghen
die worden oock o mensch met macht aen 'tcruys gheslaghen
Is al die pijn en smert die godt heeft onderstaen
noch niet ghenough om u te doen van 'tquaet opstaen
Ey comt o sondaers al als kynders tot u vaeder
comt bid ick lieven mensch eer dat het noch wort spader
en met oprecht berauw u sonden doch beweent
Wat 'tis te langh dat ghij gebleven hebt versteent
Comt, comt met Magdaleen en wilt sijn voeten wasschen
Comt vraeght vergheveniss' en stort soo veele plesschen
van tranen als sij deedt. Lecht af, lecht af u quaet
en weest voortaan o mensch soo seer niet obstinaet
want laes den tijt verloopt en als ghij al u leven
niet anders hebben sult als veele quaet bedreven
wat sult ghij hebben dan eylaes de helsche pijn
daer ghij voor eeuwich sult in duyst tormenten sijn
En weet o boosen mensch soo lang godt godt sal wesen
en sal dan noyt voor u de minste hoope wesen
van eens verlost te sijn, maer eeuwich, sonder endt
ghij cryseltanden sult en lijden duyst torment.

BIJLAGE VIII : Tsamenspraecke tusschen Jesus ende de doctoren.

Ghemackt door meester Jacobus Vanden Abeele⁶, anno 1696

Jesus :

Het rijk mijns vaders sal voor eeuwich thoof opdragen
den ketter te vergeefs souckt listen ende laeghen
den schismatyken mensch om mijn eendrachtigh cleet
te scheuren, maect hier toe sijn twisten oock gereet.

Rabijn, 1en doctoer :

Wat is u vaders rijk waervan ghij comt te roemen
dat ghij den zoone sijt, ghij moet u tongh betoomen
O Jesu cleyn kynt, ghij blasphemeert de wet
sij dat sulc een ghepeyns van u stracx wort verset.

Jesus :

Veel duysent enghelen van themels hof vergaeren
en voughen hun bij mij met trouppen ende schaeren
Door mij light Lucifer met al sijn dienaers fel
gheketent en gheboeyt int diepste vande hel

2 doctoer :

Al ist dat Lucifer met al de helsche gheesten
opstonden teghen u met duyvelsche tempeesten
selfs gantsch het helsch gedrocht en swooren door gans cracht
in u verderf, te niet sal gaen al hunne maght.

Jesus :

Ist dat de geusen oock ende minysters tsamen
met woorden uutghesocht en argumenten quaemen
en mij met hun dispuyt hier door vermoyden seer
dit is het fundament en toutsteen van mijn leer.

3 doctoer :

Ist dat de vrede beuls en bloedighe tyrannen
om u te pijnighen al hun verstant bijspannen
hier door sal haer den loftryumphe ende eer
van uwe godlickheyt verspreyen meer en meer.

Jesus :

Mijn uutvercooren bruyt wie godt van allen tijden
bemindt, voor wie het hof der hemelen wil strijden

---

6. Lid van de sodaliteit sinds 1688. Zie ook hierboven
noot 223.

die soo wanneer sij is vervolght, verdrückt, verstoord
 ick haer ter hulpe com in veelderleye noot.

4 doctoor :

Gheen schande, gheen verdriet, gheen slaghen, gheen wonden
 en maecken u vervaert, maer sijt op alle stonden
 gherust in teghenspoet, gheluckigher door 'tquaet
 door sieckten ghij ghesont in d'ooreloghe op staet

Jesus :

Tot mijn benijders spijt sal ick altijt floreeren
 en over 'thelsch gedroght seer vroylick tryumpheeren
 de poorten van de hel met al haer gantsche cracht
 en sullen oyt int minst verminderen mijn macht.

5 doctoor :

De uutghelesen bruyt met eene croon bepeirelt
 ghij christus met u schilt bevrijt in dese weirelt
 uut u schaepscoeye ghij de wolven al verjaeght
 want ghij nacht ende dach voor haer goe sorge draeght.

Jesus :

Soo iemant comt tot mij die moet sijn vader haeten
 sijn susters ende broers die moet hij oock verlaeten
 sijn eyghen siele selfs sie moet oock lijden pijn
 soo iemant wil oprecht mijn discipel zijn.

6 doctoor :

'Hs te vergeefs het gon den joode uut wil rechten
 en dat de heydenen u leere sterck bevechten
 Al quam den grooten Turcq gewapent in het velt
 U kerck sal vaste staen en oyt worden ontstelt.

Jesus :

'Hs zeker segh ick U ghij moet dus al verachten
 soo ghij vaders rijck of erfdeel wil verwachten
 ghij moet soo cleene sijn ghelijck het minste kynt
 soo ghij u nevens mij int hemelrijck bevijnt

7 doctoor :

Wie isser oyt soo vreet dat hij dit naer can volghen
 den hemel ende aert sou hier door sijn verbolghen
 het is tegen de wet de ouders quaet te doen
 noch oyt rechtveerdigh mensch sou hier toe connen spoen.

Jesus :

Die mijn ghebodt volcomt en doet mijns vaders wille
 en mij oprecht bemint en het gemoet hout stille
 van alle idelheyt die sal oock sonder pijn
 van shemels zalicheyt eenen bezitter zijn.

8 doctoer :

Wat moet men dan al doen om in u rijck te raecken
moet men veel bitterheyt om daer te commen smaecken
Want wat mens die oyt was gebooren uut de vrouw
die is ghenough ghepijnt vol druck en swaere rauw.

't sperckt int branden

BIJLAGE IX

Samenspraeck tussen Jezus ende de doctooen

Dichter onbekend [1732]

Eersten doctoer :

Seght doch roemweirdigh man waertoe dient al dit soucken
waerom doorblaedert ghij soo neerstigh al de boecken
wat isser dat noch vlucht, de kennis van een man
die 't alles door sijn konst terstont verrichten can ?

tweeden doctoer :

Mijn hoeft staet soo verwert, wel eens 'k en can niet seggen,
sout ghij mij dese plats ten blaken connen leggen
uut het geslachte bouck, hoort toe ick leest u voor
soo ghij mij wat verlicht, ick raecker seker door :
't gebied van Juda sal noit werden afgenomen
voor dat hij comen sal die sekerlick moet komen.

elfsten doctoer :

Ick leese oock in het selve bouck, hij sal een conijnck sijn
uut Jacobs edel saet, een cooninck sonder tijt,
een coonijnck sonder maet. Hij sal den hoogen naem
van goodes soone dragen soodat van sijnen lof
het aertrijck sal gewaeghen

eersten doctoer :

't is seker dat dees plats van den messias melt
'k verwonder mij dat ghij u in eenigh twijffel stelt.

Jesus :

Wat isser vande comst, sal sij welhaest geschieden
of meint ghij dat dees plats iets anders wil bedieden,
is Juda van (n)u af vervallen van sijn macht
soo wort van nu af aen messias verwacht.

eersten doctoer :

Daer is geen conijnck naem in Juda meer te vijnden
want al dat machtigh was dat gongh het sweert verslijnden

derden doctoer :

Dats waer, maer conste ghij messias comste kennen
wie weet wat leven sigh messias sal gewinnen
kont ick hem maer voor goet, 'k ontfingh hem soo terstont
dus wiert ick mededeelder van het nieuw verbont.

Jesus :

Wat seghter David van, wat seggen de propheten
wat seght het heiligh schrift, ghijlieden moet het weten

derden doctoer :

Sa mannen dan om prijs wel neerstigh toegelet
op 't ghen ons 'theiligh schrift van den messias seght.

Jesus :

Wat is het voor een ster die moet uut Jacob reysen
'tis weerdigh aengemerckt, scherpsinnigh u gepeisen
twalf jaeren nu misschien die al verschenen is
verniet van dien tijdt af eens u geheugenis.

vierden doctoer :

't Is waer tgedenckt mij wel 't is nu omtrent 12 jaeren
dat ons Herodes dee te saemen al vergaeren
ter oorsaek van een ster, gij weet het immers wel
en watter is gevolgt op 't conincklick bevel.

Jesus :

Wast dat misschien als soo veel teer onnoosel kynders
al jonck gesnuevelt sijn, als conijnx macht verindert
als Rachel Jacobs wijf, in rouw schreien gynck
en over kyndersmoort naer wenschen troost ontfingh

tweeden doctoer :

Dan wast het treurich bethlehem en Rachel moeste clagen
en om Herodes waen soo vrede moort verdraghen

vijfden doctoer :

Maer seght eens soon, waer raeckt g'aen al dat weten
ghij hebt (al sijde jonck) al veele letters geeeten.
Ick sien wel dat g'al jonck godts boucken hebt gesmackt
ist mogelick dat een kijnt ons met sijn leer vermaeckt

Jesus :

Drie wijsen uut het oost ontrusten gans de steden
sij deden maer een vraegh en stoorde 's coninx vrede
Milheas most niet een verlichten uwen raet
waerom niet toegelet op tgon daer bij hem staet

vierden doctoer :

Sa mannen laet ons eens met aendachtigheydt

oversien wat den propheet Milheas hier van seydt
tweeden doctoor :

den propheet Milheas seght in sijn vijfde hoofdstuck
O bethlehem stat van Juda, geensints sijt gij minder
dan de prinsen van Juda waer uyt u sal uutgaen
een vorst die den herschepper sal sijn van 't Israël

elfsten doctoor :

De wijsen niet te min een verre reys gekomen
die hebben inde locht een sterre waer ghenomen
een sterre die hun eer de goede tidingh seidt
en die hun tot den stal als metter handt geleyt

seden doctoor :

Ach hadden wij aenstonts en sonder langh te peisen
te saem met hun van hier naer Bethlehem gaen reysen

Jesus :

G'hadt dan soo wel als hun gevonden dienen vorst
waer gheel het Jodts geslacht van overlangh na dorst

seden doctoor :

Wel hoe meint ghij, dat hij van hun dan is ghevonden

Jesus :

Ja ick, en s'hebben hem met giften selfs verbonden
beleeden voor hun heyl voor conijnx, Godt en mensch
dus hebben sij met vrucht becomen hunnen wensch

seden doctoor :

Wel sou dan oock het heil des salighmakers vloyen
op 'tdorre heydens boom en sijnen stam doen bloyen

Jesus :

Hoe dorre sij oock is soo wel als 'tgroene woudt
stagh bloyen sal soo wort van shemels vocht bedouwt

sevensten doctoor :

Wat spreckt ghij voor een tael, wie kan u recht begrijpen
mij dunckt ghij sijt geneyght ons sinnen hier te slijpen
gij sprickt als door een wolck, wie can u recht verstaen
wilt ghij dan voordeel doen soo moet gij claerder gaen
waer hebt gij sulck een stuck tot onsen troost gelesen

Jesus :

Propheet en psalm gedicht melden sij niet dat oock
de volckeren sijn verplicht aen godts genaderoop

sevensten doctoor :

'k en heb noch gheen gheloof

Jesus :

Ten sij Godt hooringh gheeft ghij blijft al even doof
 wat ist dat David u en Isaias leeren
 bij welck oock theydens volck den lof van godt vermeeren
 doorsnuffelt gheel het schrift tot volle sekerheyd
 want godt voor d'heydenen oock genade heeft bereydt

achtsten doctoor :

Dat soude wel ict wonder wesen mannen,
 wat segghen de propheten en 'theiligh schrift hiervan

neghensten doctoor :

Den propheet David seyt in sijn 133 psalm
 Den heere heeft Jacob vercooren en Israël in sijn besittijnghe

thienden doctoor :

Dat is waer want den heere seght bij den propheet Isaias
 in sijn vijfensestighste hoofdstick Ick sal van
 Jacobs saet uutbringen ende van Juda eene die
 mijne berghen besitten sal sal en uutvercooren
 sullen die beherven

elfsten doctoor :

Daer en moeten wij geensints aen twijffelen want
 den selven propheet bevestight ons dit claer
 seggende een kijndeken is ons gebooren, eenen soon
 is ons gegheven ende sijnen naem sal ons genoemt
 worden wonderlick raetsaem, goet, sterck, vader
 der toecommende weireldt ende prince
 vanden vrede ende sijn heerschapie sal strecken
 tot den uutterste paelen des weireldts en om hem
 sal gerechtveerdicht en gepresen worden al het
 saet van Israël

twalfsten doctoor :

Maer seght eens wat wilt den propheet Isaias
 hier mede seggen in sijn vijfensestighste hoofdstuck
 sij hebben mij gesocht die mij van te vooren niet en
 vonden, sij hebben mij gevonden die mij niet gesocht en hebben

elfsten doctoor :

Dees verholen spreuck sou mijn verstant ten onder brengen

twalfsten doctoor :

Noch leese ick bij den selven propheet in sijn elfste
 hoofdstuck een geheym 'tgheen ick niet beseffen can
 Wie van ul. sal mij onderrichten, het schijnt dat de
 propheten tegen malcander strijden

eersten doctoer :

Wel hoe rouweerdigh man, wat is dit te segghen
meint dan misschien dat het H. Schrift tegen sij selven
verdeelt is

twaaftsten doctoer :

Geentsints

eersten doctoer :

Wat reden dan van soo te spreken
voor eenen man die sijn jaeren heeft versleten
in het ondersoucken vande propheten

twalfsten doctoer :

De reden sijn maer al te groot want hoe meer ick leese
ende doorsnuffele het heiligh schrift hoe dieperen
afgront die ick ontmoete

derden doctoer :

Daer moet sekens wat wonders schuylen dat een man
van sulck verstant en studie in twijffel raect
Maer seght dogh wijsen leeraer, wat is het dogh dat
u verstant ontrust

twalfsten doctoer :

't Is een verborghenheyt daer mijn verstant moet
stille staen want Isaias seght dat de wortel van
Jesse die daer staet tot een teecken der volckeren,
de heydenen sullen aanbidden

negenste doctoer :

Welhoe soudan dan de heydenen oock deel met ons
inde teekenen hebben ? dit bodtst tegen mijn verstant

twalfsten doctoer :

't is hetgonne dat ick oock wil seggen

achtsten doctoer :

Wel seght den propheet Isaias dan niet int selfste
hoofdstuck, hij sal een teecken verheffen inde natien
en sal vergaederen de doorluchtighe van Israël en dat
hij de verstroyde van Juda sal vergaederen vande vier
houcken des weirelts

sevensten doctoer :

't Is seker sôo want wat vernuft oft verstant soude
dit connen wederstaen en seght den selven propheet
niet in sijn tsestighste hoofdstuck : staet op Jerusalem
en wort verlicht, want u licht is gecommen ende de
glorie des heeren is over u opgestaen. Daerenboven

seght hij : Siet de duysternissen sullen de aerde
overdecken ende de volckeren een donckerheydt,
maer den heere sal opgaen over u en sijn glorie
sal in u gesien worden

twalfsten doctoor :

nochtans lees ick bij den selven propheet in sijn
negen en veertighste hoofstuck dat godt seght : ick
sal de heydenen mijn hant uutsteken en tot de
volckeren sal ick mijn volckeren verheffen,
en op een ander platse seght hij : tot hun sullen
vloyen alle de eydenen.

vijfden doctoor :

't is waer, maer hebt gijlieden wel gelesen hetgonne
den heere seght bij den selven propheet in sijn
vijfenvijftighste hoofstuck

eersten doctoor :

wat seght ons den heer bij den propheet

vijfden doctoor :

Siet seght hij, ick heb hem gegeven tot een getuyghe
van het volck en tot eenen meester der heydenen,
maer mijn erfvenisse is Israël

Jesus :

Het is soo, maer weet dien costelicken hoeksteen
die den heere in het fundament van Sioen geleyt
heeft, eenen stronckelsteen sal sijn voor Israël
en eenen stryck en val voor d'inwoonders van
Jerusalem

achtsten doctoor :

Wat vernuftheyt van een kijnt, met wat scherp-
sinnighe redencavelijnghe sal ons dees jonge spruyt
de grondeloose geheymnisse van het H. Schrift hier
noch ten thoone stellen, mij dunckt dat hier wel
mannen van verstant, doordroncken van studie,
becranst met den grijsen ouderdom van jaeren
achterwaerts soude moeten deynsen, want wie heeft
oyt gesien een kynt van twalf jaer out, het can
schier ter degghen spreken, een also oock verhoolen
theden weeten, maer ick sien wel dat sijnen geest
bestraelt is van 's hemels licht zoo wel als Daniels
breyen die alles heeft vertaelt.

vierden doctoor :

't Is waer het ghen ghij seght, Daniels wercken, kont gij se

tellen die mijn ooghen schier doen leken, is dien tijt al voorbij of staet hij noch te cort, weet ghij het die soo wijs bij ons gehouden wort.

achtsten doctoer :

Ick heb nu langhen tijt mijn sinnen laeten spelen op Daniels wee getal, begint mij te verveelen

sevensten doctoer :

mij oock want te vergeefs heb ick veel tijdt bestedt, dus aerbeyt zonder vreught is mij met reden leet

Jesus :

ghebruyckt de rekenconst 'k beloof gij sult bevijnden dat al de weeken nu gelijk de snelle wijnden bij naer vervlogen sijn

sevensten doctoer :

Soo wort hij dan verwacht die ons verdruckt geslacht sal redden door sijn macht, 't gevolg is goet

Jesus :

Voor mij 'k en wil het niet betwisten

vijfden doctoer :

Maer soete kynt ach of wij dat seeker weten wij schoncken hem ons hert, ons siel en ons ghemoet

Jesus :

Doorsnuf de saeck ter deegh. Let toe wat dat ghij doet

neghende doctoer :

Soo hij door ondersouck van ons moet sijn ghevonden dats wonderlick voor ons ten allen tijt en stonden want wie den sleutel heeft die tot de wijsheyt leyt voor sulck is wijsheyt oock ten allen stont bereyt

Jesus :

Den waen is noch te groot die speelt in u gedachten gij sijt noch al te veel van eigen liefde en crachten ghij soeckt noch al te veel den menschelicken lof die min te achten is als caf of mulligh stof den eilant haet sulck volck en wilt sich niet verthoonen alwaer hij onder ons omdat hij maer wilt loonen die met een nederigh hert naer sijn comste sucht.

negenste doctoer :

wij sijn voor leeraers oock ten hooghsten dan beducht

tiende doctoer :

Wel hoe, soo wij het niet en sijn, wie sal hem vinden wie souckt hem meer dan wij

Jesus :

Die hun hert niet en verblinde door dwaese waerheytshijn

vierden doctoer :

Den schijn van waerheyt sij ver van ons, maer
d'oprechte waerheyt soucken wij

negeuste doctoer :

maer soon gij spreeckt een tael die niemand vatten can

Jesus :

dat seid ick andermael, maer ghij en gelooft mij niet

sesden doctoer :

Noit sagh ick een man sulck verheven reden verwen
noch noit en heeft mijn grijsen ouderdom een kynt
ontmoet dat met sulck hemelsche wijsheyt was begaeft

derden doctoer :

wie sal dogh het verborgen verstant van soo een wonder
kynt connen achterhaelen ?

thienden doctoer :

Ick soude hier van mijn gront geraecken is dat een
kyndertael, dat al de kynders spreken gelijck dit
kleintjen doet, adieu het schoole gaen, het waere met
mij en u en met ons al gedaen

achtsten doctoer :

Wat sullen mannen doen als soo de kynders spreken,
O wonder meer als wonder aen niemant vergeleken,
siet dees jonghe spruyt behalet hier onder ons den prijs
van vraghen en antwoorden en in alles een
stichtelick bewijs.

Maria :

Ach Jozef waer ist kynt, ach waer ist kynt gebleven
waer is dien soeten troost, den brannaert van mijn leven

Joseph :

Ach Maria waerde bruyt en waert gij niet met hem
wanneer wij quaemen uut de stadt Jerusalem

Maria :

Ach Joseph neen, ick ben een weinigh voortgetreden
ick dacht het was met u

Joseph :

Ach Maria weest tevreden, 'tsal met de vryenden sijn
gebleven bij den handt

Maria :

Ach, ach 'k en vind'hem niet, ick souck ten allen cant

Joseph :

Mijn lieve bruyt bedaert, laet d'hoope wat vercloucken
wij sullen wedergaen, Jerusalem gaen doorsoucken
en inden tempel sien of 'tkynt daer wesen magh

Maria :

Ach vond'ick mijnsen soon, 'k en sagh noit blijder dagh

Joseph :

Maria daer ist kynt int midden der doctooeren

Maria :

Ach mijnen werden schadt de welck ick hadd' verlooren
ach mijnen lieven soon, wat hebt ghij dus gedaen
doen u vader en ick u sochten met getraen

Jesus :

Ach moeder wist ghij niet dat ick most inde sacken
mijns vaeders weesen en de volckeren kenbaer maecken
het wonderlick geheym der goddelicke wedt
Comt lieve moeder ick gaen met u naer Nazareth
en ick sal aen u bevel mijn selven overgeven
om volgens kynderplicht mijn wetten te beleeven.

BIJLAGE X : Sprake van de profeten

Dichter onbekend [1737]

A. Sod. Veurne, los stuk⁷

Moyses.

Hij sal de verwachtynge sijn der volckeren
hij sal sijn kleedt wasschen inden wijn (gen. 49)

Rampsaligh menschgeslacht uyt Adams saet ghebooren
die de rechtveerdigheyt en tleven hebt verlooren
door Adams droeven val, door eenen appelbeet
waerdoor hij u te saem in 'svijands banden smeeet
Schept moet en weent niet meer, wilt uwe traenen spaeren
laet uw droefheyt dogh en uw suchten vaeren

---

7. A.Sod.V., resoluties vanaf 1726 : «reflectien nopens jubile 1737» (9.12.1736) «er zouden moeten spraken gemaect worden» voor de zes profeten.

Want siet naer corten tijdt sal uyt des hemels sael
af dalen Godes soon die heelen sal uw quael
naer wie de volkeren gestadich sullen wachten
en hem doen offerhand uyt herte, ziel en crachten
Hem aendoen alle eer en vallen Hem te voet
met een vernederingh en met een diep gemoet
die naer voltrocken tijdt van drie en dertigh jaeren
sal commen onder tvolck in tmidden van de schaeren
en inden rooden wijn van sijn onnoosel bloet
de cleedingh wasschen sal van sijne menscheyt soet.

David.

Sij hebben doorgraeven mijne handen ende mijne
voeten, sij hebben alle mijne beenderen getelt (psalm 21).

O bergh van Maria 'k roep u om te getuyghen
daer eertijds Abraham sijn soon 'thoof deed' buyghen
onder het vinnigh sweert om te voldoen aen Godt
en uyt te wercken stracks met vlijtigheyt 'tgebodt.
Seght mij dogh Maria, geeft antwoord op mijn vraeghen,
hoe dat het wesen sal als hij sijn cruys sal draeghen
als Isaac 't offerhoudt? Hoe hij sal sijn ghesleurt
geslingert van het volck, de handen beyd' doorveurt,
de voeten t'saem doorboort? Hoe sullen sij Hem hanghen
aen eene balck des cruys en sijne leden pranghen?
Mij dunckt dat ik Hem sie doorhackelt en doorwont
genagelt aen een galg, o boosheyt vreedden vont
noit pees was op de boogh soodaenigh uytgespannen
noit laecken op het raem. Weent vrouwen ende mannen
Men telt sijn leden al en al, sijn beenderen oock
't gelijckt geen lichaam meer maer wel een deirlick spook.

Isaias.

Ghelijck een schaep sal hij ter dootd gheleit worden (53).

Als een onnoosel lam sal hij gheen weerstand bieden
nogh pijn, nogh smert, nogh dootd hij willen sal ontvlieden
Als hem de ongenaedt sal bringhen tot den slagh.
Ick schroom, ick schud, ick beef voor soo een droef gesagh.
Hoe sal hij sijn mismaeckt, doorgesselt vande roede
van hoofde tot de voet hij sijpen sal van bloede
Sijn vleesch met haecken uytgetrocken en ghescheurt
ghelijckerwijs de haerd' geploegt wort en gevuert
mij dunckt ick sie hem reeds door eenen cus gevanghen,
mij duckt ick sie het volck Hem binden, coorden, pranghen,
Hem sleepen door een beek, Hem leiden door de straet.

Hij wort beschimpt, bespot, gegeesselt sonder quaet,
gedoorent wort sijn hooft, begooten sijne wanghen
met seltigh nat, men siet sijn haer in clijtsen hanghen
van het verclondert bloet, den opgetrocken mont,
tbreeken vande ooghen beweegt mij tot den grondt.

Jeremias.

Christus den heere is gevanghen om onse sonden (thren 4)

Hoort Sion wat ick segh, wilt naer mijne stemme hooren
laet mijne woorden dogh uw hert en ziel doorbooren
aenhoort mij met gedult en luystert naer mijne stem
wat datter sal gheschien binnen Jerusalem.

't Sal wesen om ons schult, 't sal wesen om ons sonden
dat onsen heer sal soo schandelick sijn gebonden,
ghevanghen en gekoort, gheslipt door het gewoel,
beschuldigt sonder schult tot aen den rechter stoel,
ghelastert en beschimpt, gheslaeghen en bespooghen
in 't aensicht. O wat schroom, hij sal dit al gedooghen
en lijden dese pijn en sterfven selfs den doot
om den ellenden mensch te helpen uyt den noodt ;
Men sal sijn dierbaer bloedt in overvloedt sien vloyen
om ons besmeurde ziel hiermede te besproyen
waerdoor sij wederom gheel suyver wesen sal
ghelijckerwijs sij was voor Adams droeven val.

Daniël.

Naer tweentsestigh weken sal Christus gedoodt worden (Cap. 9)

Wanneer ick besigh was met suchten ende kermen
opdat ons onsen Godt gheweirdighen soud' ontfermen,
vergeven onse schult, vergeven al ons quaet
en ons bevrijden soud van alle ons misdaet,
Soo quam met snelligheydt uyt shemels gulde saelen
den engel Gabriel tot mijwaerts nederdaelen
en sprack mij aldus aen, hoort eens wat hij seydt,
aenhoort mijn woorden dogh met groot aendachtigheydt,
hoort toe, noch seven en tweentsestigh weken
dan sal men godt genaed uyt d'hemelen sien leeken
in overvoedigheydt opdat magh heenen gaen
de boosheydt ende sond' zij teenemael gedaen
Mij dunckt ick hoor Godts soon om'tweldaet vande menschen
al reed' naer galgh en cruys en alle pijnen wenschen
soo groot is sijne liefd', soo groot is sijn wensch,
dat hij van stonden aen soud sterfven voor den mensch.

Ozee.

O doodt ick sal uwe doodt wesen, u beete o helle (cap. 13).

O doodt, o vrede doodt hoe lang sult gij noch draeyen
als winster uwen staf ? Hoe lang sult gij nogh mayen
het menschelicke vleesch ? Hoe lang sult gij uw cracht
nogh thoonen op de aerd', onwinnelick maght,
Weet, 'tis met uw gedaen, den soone Godts sal commen
die met het point van cruys uw teenemael sal dommen
jae door verrijssenis sal bijten in de muyl
de duyster helle selfs om uyt den diepen cuyl
van tvorgeborgt de oudt vaederen uyt te halen
en brenghen in triumph tot shemels gulde saelen
tot spijt der duyvelen en donderaertsche maght
dan Christus thoonen sal sijn goddelicke cracht.
Dan sal hij over u en d'helle zegenpraelen
en over u en d'hel den lauwerocrans behaelen,
alsdan sult gij door Hem sijn teenemael geboeyt
en uwe grote cracht gebrocken en gesnoeyt.

Zacharias.

Op dien daghe salder een open fonteyne wesen tot wassching van
den sondaer (Cap. 13)

Hoort wat den heylighe geest door mijnen mont comt seggen
en wilt met rijpen sin dees woorden openleggen
en drucken in uw siel en drucken in uw hert
wat datter sal geschien tot heelingh van u smert.
Hoort ten dien dage sal daer een fontaine sprijnghen
en met een groot gewelt tot in den hemel drijnghen
tot wasschijng van de vleck, tot suyveringh van 'tquaet
van Adam ingebracht en andere misdaedt

Dit waeter heeft een cracht soo groot en soo besonder
dat ieder een die drinckt ver stelt staet en vol wonder
die blindt sijn naer de ziel, doof, creupel ofte manck
het heeft hun stonden aen ghehoor, gesigt en ganck
Comt dan gij Adams soone die dorst hebt, comt dan naeder,
comt drijckt dogh u becomst van dit nat allegaeder
want ick beloove 'tuw en sweire bij den heer
die van dit waeter drinckt en dorste nimmermeer.

Malagias.

Mijn wille is Ul. niet meer want vanden zonnen opganck tot den
onderganck wort er mij een suyver offerande gedaen (Cap. 1).

Gaet heenen Moyses wet, den tijdt is nu voltrocken
 gheen bloedigh offers meer van lammeren ofte bocken
 Gaet heen, geen calvers meer met stortingh van hun bloedt
 den heere is voldaan, sijn gramschap is versoet.
 Ick seg noch eens, gaet heen met coeijen ende stieren,
 gaet heen, gaet heen seg ick met alle offervieren,
 want aenden grooten Godt behaeght niet meer dees wet
 op een verhevender heeft hij sijn wil geset.
 Hij heeft sijn wil gestelt op een offerhande
 die altijdt wort gedaen van oost tot westen lande,
 die altijdt zuoyer blijft en altijdt onbevleekt
 schoon dat den offeraer met sonden waer bedeckt.
 Christus sal dese doen den avont voor sijn lijden
 om sijn discipulen van Satan te bevrijden ;
 Hij sal sijn vleesch en bloet geven tot testament
 in broodts en wijns gedaent in theyligh sacrament.

Den enghel voor de propheten spreeckt aldus :

Ghij weirdigh heylich volck ghesondert en gelesen
 uyt duysent en noch meer, om van 'tgetal te wesen
 der Roomsche waere kerck, gecocht met 't bloedt van Godt,
 aenschouwt dees ommeganck, hier dienter niet gespodt.
 Ghij die soldaeten sijt van Christus Jesus bende,
 siet wat hij heeft gheleen, wat smert en wat ellende
 om den verlooren mensch te trecken uyt den druck
 van de verdommenis en 't eeuwigh ongeluck.
 Siet hoe hij door den cus van Judas wort gevanghen,
 hoe dat sij met geweld Hem binden, coorden, pranghen
 en sleepen door een beeck, Hem trecken langs de straet,
 hoe dat Hij van den een tot d'anderen rechter gaet ;
 Siet hoe dat Hij in 'thuys van Amas wort geslaghen
 met een iseren handt en met gedult verdraeghen
 den laster ende smaet die Hem wort aengedaen ;
 Siet uyt Herodes huys met een wit kleedt Hem gaen
 als eenen sot en dwaes, siet hoe Hij wort verwesen,
 Siet hoe zij met roen en sweepen Hem belesen,
 Sij croonen Hem als vorst met eene doorne croon
 sij geven Hem een riet, dus stelt men Hem ten thoon
 voor de gheheele schaer om soo hun haet te koelen.
 Maer laet dit harde volck veel meer en meer nogh woelen
 hoe sij met vol geroep en met ghelijcke stem
 en monden allegaeder nogh roepen neemt Hem
 uyt ons gesicht en wilt dien grooten fiel der fielen
 verwijzen totter doot opdat wij Hem ontsielen

en geven loon naer werck ; Siet hoe hij wort gelaeen
 met eenen balck des cruys, siet hem gewilligh gaen
 naer Golgotha om daer gewillighlijck te sterfven ;
 Siet hoe dat hij aldaer het leven comt te derven
 en smaect de bittere dootd en stort sijn dierbaar bloedt
 tot lasten druppel toe ; Siet wat de liefde doet.
 Hoort hoe de propheten veel hondert jaer te vooren
 dit hebben voorgeseit hoe dat den uytvercooren
 missias loopen sal als eene reus, gemoet
 tot geessels, doorens, cruys, betalene Adams boet.
 Hoort hoe den heere en Godt den schepper ende voeder
 u 'tlevē geven sal en wesen u behoeder
 door sijn bittre dootd, hoe hij u heeft bemint
 maer terwil dat ick swigh, dat moyses eerst begint.

Une nouvelle orientation du parti libéral brugeois : les élections législatives de 1912

1. Son contexte.

La représentation proportionnelle était inscrite au programme du parti libéral brugeois depuis 1893, le suffrage universel depuis 1900. Pourtant l'Association libérale de Bruges se refusait toujours en 1910 à appliquer ces deux principes à l'organisation interne du parti et continuait à concentrer en ses mains la direction de la politique libérale pour l'ensemble de l'arrondissement.

Si le recrutement des membres de cette association s'était fait de manière démocratique, les progressistes n'auraient rien eu à redire. Mais le comité se réservait en matière d'admission des nouveaux membres un pouvoir absolu de façon à maintenir au sein de l'assemblée générale une solide majorité «modérée», bourgeoise, conservatrice et brugeoise¹. Cette procédure explique sans doute le petit nombre de membres que compta l'Association libérale de Bruges : alors que la société ouvrière «Van Gheluwe's genootschap», qui s'était interdite par ses statuts toute participation à la vie politique, comptait en 1910 près de

---

1. Les membres de ce comité, pour ainsi dire nommés à vie et peu nombreux, furent tous issus de la haute bourgeoisie de la ville de Bruges : docteurs en droit, industriels, grands négociants, médecins, etc. La loge «La Flandre», favorable à une politique modérée, fut fortement représentée au sein du comité. Probablement du fait qu'elle était le seul groupement organisé au sein de l'assemblée générale, elle parvint à arracher les trois places qui devinrent vacantes au cours de la période 1893-1901. Le comité de l'Association libérale de Bruges agit comme un gouvernement s'appuyant sur une majorité parlementaire forte et durable et ne manqua jamais de soumettre toute décision à l'approbation de l'assemblée générale des membres. LEFÈVRE, PATRICK. *Le libéralisme à Bruges (1893-1940)*. Bruxelles, Université Libre, mémoire de licence non publié, 1976, p. 74-78.

onze cents membres, l'Association n'en avait au cours de cette même année qu'environ deux cents.

Les progressistes, qui réintégrèrent sous la direction de Charles Depoortere les rangs de l'Association libérale de Bruges en 1903, ne tardèrent pas à comprendre qu'ils ne constitueraient au sein de celle-ci qu'un groupement minoritaire dépourvu de toute influence réelle tant que l'assemblée générale ne s'ouvrirait pas, sans distinction d'aucune sorte, à l'ensemble des libéraux de l'arrondissement.

Ils s'attachèrent dès lors à faire comprendre aux jeunes, aux libéraux du reste de l'arrondissement et aux ouvriers du «Van Gheluwe's genootschap» qu'ils n'étaient pas représentés proportionnellement à leur importance au sein de l'Association libérale et qu'ils ne possédaient même pas le droit de vote au sein de leur propre parti. Celui-ci était d'ailleurs fort en retard sur le parti catholique brugeois qui, dès 1900, «avait adopté le principe du poll général accordant ainsi à...» tous ses membres le droit de vote et celui de participer à la vie politique de l'arrondissement².

Charles Depoortere profita des discussions, qui surgirent en 1906 autour de la question du cartel, pour lancer l'idée d'un poll général : la Jeune Garde libérale de Bruges émit cette année-là le vœu de voir se conclure pour les élections législatives un cartel réunissant les différents partis de l'opposition. Le Comité de l'Association libérale ayant décidé de consulter l'assemblée générale à ce sujet. Charles Depoortere suggéra et obtint d'étendre cette consultation à l'ensemble des libéraux de l'arrondissement.

---

2. Par «poll général», on entend un poll auquel participent les membres de toutes les organisations politiques d'un parti donné au sein d'une fédération provinciale, d'arrondissement ou communale. *Patrie*, 8.3.1900, p. 1.

Il n'entraîna cependant pas dans l'esprit des dirigeants «modérés» de démocratiser l'organisation interne du parti. Le vice-président de l'Association libérale, Léon Termote, ne manqua pas de préciser la pensée du comité en introduisant la réunion de 11 mars 1906 : «Il ne s'agit pas d'émettre un vote. Il s'agit de connaître l'opinion des libéraux de l'arrondissement. La décision finale au sujet de la proposition de cartel sera prise par un poll organisé au sein de l'Association libérale de Bruges»³.

L'élimination de la candidature du leader progressiste Charles Depoortere aux élections législatives de 1906, des incidents survenus lors de la création du local libéral «La Maison Noire», la rupture entre progressistes et modérés lors des élections communales de 1907, assombrirent l'atmosphère au sein du parti libéral brugeois.

Le président de la Jeune Garde libérale de Bruges, Emile Renders, se fit le porte-parole du mécontentement progressiste en déclarant, en décembre 1907 dans une lettre ouverte qu'il fit abondamment distribuer : «Il répugne au bon sens politique des jeunes de jouer plus longtemps le rôle de ceux qui tirent les marrons du feu pour les autres. Votre organisation occulte, le système préhistorique de désignation des candidats faite par un petit clan, désuet depuis longtemps chez nos adversaires cléricaux, les idées figées dans un moule étroit et suranné, voilà ce que la jeunesse veut jeter à la porte pour ne pas garder contre l'association un cœur ulcéré ! Elle voudrait vous voir adopter «*proprio motu*» une organisation plus en

---

3. *Réveil de Bruges*, 5.2.1906, p. 1 ; 22.2.1906, p. 1 ; 13.3.1906, p. 1.

Etoile belge, 12.3.1906, p. 1.

Patrie, 21.2.1906, p. 1.

conformité avec les idées d'extension du droit de suffrage. Il ne peut convenir à la jeunesse ni à l'ouvrier libéral de tolérer encore une inégalité aussi désobligeante pour eux. La jeunesse et l'ouvrier libéral ont aussi le droit d'exiger d'avoir voix au chapitre. Puis-ent les dures leçons de l'expérience faire comprendre aux libéraux brugeois l'inéluctable nécessité d'une réorganisation complète du parti, plus en harmonie avec les idées nouvelles. Elle est attendue avec impatience par les jeunes et les couches inférieures du libéralisme qui brûlent du désir de pouvoir, enfin, pleins d'élan, occuper l'avant-poste de cette armée actuellement en déroute»⁴.

Pour calmer les esprits, le comité de l'Association libérale annonça le 2 février 1908 son intention de procéder à une révision du règlement dans une direction démocratique mais essaya en fait de faire trainer les choses.

La question du poll général fut relancée en 1910 lorsque Frans Retsin proposa de partager le mandat de député entre Albert Thooris, député sortant et leader de l'aile modérée, et Charles Depoortere, leader de l'aile progressiste. Cette proposition fut appuyée par l'assemblée générale du «Van Gheluwe's genootschap» mais fut critiquée par les associations libérales du littoral. Considérant qu'il apparaissait de ces résolutions que la question du partage intéressait l'ensemble des libéraux de l'arrondissement, Depoortere proposa le 27 février 1910 de faire trancher le problème par un poll général. S'étant heurtés à un refus catégorique d'Albert Thooris, Depoortere et

---

4. RENDERS, EMILE. *Lettre ouverte adressée à M. Delanote, membre du bureau de l'Association libérale de Bruges*. Bruges, s.d., p. 1-12.

Retsin durent retirer leurs propositions⁵.

Au cours des mois qui suivirent, les modérés s'acharnèrent sur Frans Retsin, qui avait pris la succession de Depoortere à la tête des progressistes brugeois depuis que celui-ci avait du restreindre ses activités politiques pour ménager son cœur. Après avoir manqué de peu l'exclusion de Retsin du comité de l'Association libérale, ils parvinrent à écarter sa candidature aux élections législatives de 1910. A partir de ce moment, l'obtention du poll général devint le but principal de Retsin.

Depuis le décès de Raymond Seresia en 1903, l'Association libérale de Bruges avait perdu au profit des progressistes l'influence qu'elle exerçait sur le comité du «Van Gheluwe's genootschap». Cette société ouvrière libérale, pour ainsi dire insignifiante en 1893, était devenue en vingt ans grâce à une organisation solide et à une politique de développement des activités une association puissante comptant plus de mille membres.

Ecarté du comité de l'Association libérale au printemps 1910, Frans Retsin prépara sa revanche au sein du «Van Gheluwe's genootschap» et mit sans cesse la question du poll général à l'avant-plan des préoccupations du bureau de cette société. Il parvint à faire réunir le 8 janvier 1911 une assemblée générale des membres et à faire voter par celle-ci un ordre du jour exprimant le voeu que le «principe du suffrage universel pur et simple soit appliqué à l'organisation interne du parti pour la désignation des candidats tant

5. *Patrie*, 26.2.1910, p. 1 ; 28.2.1910, p. 1 ; 10.3.1910, p. 1-2 ; 14.3.1910, p. 1 ; *Journal de Bruges*, 1.3.1910, p. 1 ; 3.3.1910, p. 1 ; 6.7.3.1910, p. 1.

provisoires que définitifs, pour la conclusion de cartels et pour la détermination des programmes politiques».

Par ses statuts, le «Van Gheluwe's genootschap» restait cependant une association apolitique et ne mettait donc pas en danger l'Association libérale de Bruges qui, avec ses deux cents membres, continuait à être la principale organisation politique libérale de l'arrondissement. C'est ce qui explique que cette dernière finit par se laisser convaincre, non sans inquiétude, d'admettre le poll général et de créer le 27 mars 1911 une Fédération d'arrondissement.

Les statuts de celle-ci, en grande partie favorables à l'Association libérale de Bruges, prévoyaient que ne pourraient faire partie de la nouvelle fédération que «les associations ayant d'après leurs statuts pour objet la politique libérale et le triomphe des candidats libéraux». Il était prévu d'autre part que trois places au sein du comité reviendraient de plein droit à l'Association libérale en raison des services rendus, qu'un siège au sein de celui-ci serait accordé par centaine de membres ou par cinq cents voix obtenues lors des dernières élections communales. A première vue, la nouvelle organisation adoptée par le parti libéral brugeois ne devait donc pas apporter de grands bouleversements, l'Association libérale de Bruges conservant la direction des affaires. Elle allait pourtant être à la base d'une mutation complète du parti libéral brugeois. Le 2 avril 1911, sous l'influence des progressistes menés par Frans Retsin, le «Van Gheluwe's genootschap», réuni en assemblée générale, décidait de revoir ses statuts et de devenir une association politique à part entière. Cette décision, qui signait l'arrêt de mort de l'Association libérale de Bruges, allait faire de la société ouvrière l'organisation politique libérale la plus puissante de l'arrondissement.

Par la condition sociale de ses membres, le «Van Gheluwe's genootschap» n'allait cependant pas tarder à se révéler particulièrement vulnérable à des manœuvres démagogiques et de corruption⁶.

2. *Problèmes soulevés par l'admission de Georges Marquet comme membre du parti libéral brugeois.*

Ce fut le président de la Jeune Garde libérale de Bruges, l'antiquaire Emile Renders, qui eut l'idée d'intéresser Georges Marquet à l'arrondissement de Bruges. Désireux de renforcer la position électorale du parti libéral grâce au développement des œuvres sociales et à la création d'entreprises génératrices d'emplois, Renders entreprit vers 1908 de s'assurer du concours financier du multimillionnaire.

D'origine modeste, Georges Marquet naquit à Jemeppe-sur-Meuse le 19 octobre 1866. Il commença à travailler vers l'âge de quinze ans comme apprenti chez un patron fondeur de Rocroi avec pour tout salaire quinze francs par mois. Poursuivi par la police pour avoir volé son patron, Marquet quitta la région et alla s'établir à Liège.

Grâce à l'exploitation des jeux de hasard, Marquet ne tarda pas à faire fortune. Son champ d'action fut très étendu : Namur (1889), Dinant, Spa, Corfou, Le Caire, Pau, Aix, Paris, Nice, Saint Sébastien, etc. Il obtint en 1904 l'exploitation du Kursaal, des bains et du théâtre de la ville d'Ostende. Malgré le déficit du théâtre et des bains, Marquet gagna à Ostende des sommes fabuleuses. Toute trace quant à la provenance de cet argent disparut, la société concessionnaire

---

6. *Patrie*, 10.1.1911, p. 1 ; *Journal de Bruges*, 24.3.1911, p. 1 ; 4.4.1911, p. 1 ; 11.4.1911, p. 1. RENDERS, EMILE. *Lettre ouverte à Frans Retsin, rédacteur en chef du Journal de Bruges*. Bruges, s.d., (1912), p. 1-12.

ne laissant ni livres de compte, ni bilans derrière elle. Comme il était cependant de notoriété publique que cet argent provenait de l'exploitation du jeu de baccara dans le cercle privé du Kursaal d'Ostende, Marquet ne tarda pas à avoir des ennuis avec la justice. Accusé d'avoir exploité le jeu dans des conditions malhonnêtes, Marquet comparut devant le Tribunal de première instance de Bruges en 1905, 1908 en 1909. En appel il réussit chaque fois à éviter de lourdes condamnations. En 1910 cependant, la Députation permanente de la province de la Flandre occidentale donna un coup d'arrêt aux activités de Marquet en refusant de ratifier le renouvellement de la concession du Kursaal d'Ostende et l'attribution de celle du Casino de Blankenberge qu'il venait d'obtenir. Marquet ne ressentit que légèrement les effets de cette mesure, ayant su investir à temps les capitaux, ainsi ramassés, dans l'hôtellerie, l'immobilier, la presse, le secteur industriel, etc.⁷.

Au début du mois d'août 1911, Georges Marquet, poussé par Emile Renders, annonça son intention

---

7. Marquet fut le propriétaire d'importants palaces à Nice (hôtel Cécil), Bruxelles (hôtel Palace), Madrid, Ostende. Il possédait de nombreuses propriétés sur la Côte d'Azur, notamment à Nice et à Beaulieu. Il présida le conseil d'administration de plusieurs sociétés, comme celui de l'Autométallurgique par exemple. Il remplaça en 1929 Adolphe Buyl comme député libéral de l'arrondissement de Furnes-Dixmude-Ostende et le resta jusqu'en 1936. Georges Marquet mourut à Nice le 29 mars 1947. VAN MOLLE, PAUL. *Het Belgisch parlement 1894-1969. Le parlement belge 1894-1969*. Ledeberg-Gent, 1969, p. 233. BLASCO IBANEZ, VICENTE. *Alphonse XIII démasqué : la terreur militariste en Espagne*. Paris, 1925, p. 33-35. *La Patrie*, 24.4.1912, p. 1-2 ; 26.4.1912, p. 2 ; 20.5.1912, p. 1 ; 17.4.1904, p. 2 ; 9.5.1904, p. 2 ; 20.5.1905, p. 2-3 ; 20.1.1912, p. 1 ; 21.4.1913, p. 2. *Le Journal de Bruges*, 9.1.1912, p. 1 ; 16.1.1912, p. 2 ; 25.1.1912, p. 1 ; 24.7.1912, p. 1 ; 24.7.1908, p. 2 ; 2-1-22.3.1909, p. 1 ; 27.1.1910, p. 1 ; 25.2.1910, p. 1. *Le Réveil de Bruges*, 14.5.1904, p. 2.

d'accorder de larges subsides aux différentes associations politiques, sociales et culturelles libérales de l'arrondissement de Bruges dans le but de se faire admettre comme membre au sein de celles-ci et de pouvoir ainsi présenter sa candidature au poll général organisé lors des élections sénatoriales de 1912.

L'adhésion de Marquet comme membre et la présentation de sa candidature aux élections n'auraient pas soulevé de graves problèmes au parti libéral brugeois si l'unanimité avait pu se faire au sujet des prétentions du millionnaire. Ce ne fut pas le cas et on ne tarda pas à voir apparaître deux camps violemment opposés qui furent qualifiés de «marquetiste» ou d'«antimarquetiste» selon qu'ils étaient favorables ou opposés aux menées brugeoises de Marquet.

Les marquetistes considéraient que l'argent de celui-ci était une aubaine pour le parti libéral brugeois dont il aurait été ridicule de ne pas profiter. Ils estimaient d'autre part que l'assemblée générale des libéraux de l'arrondissement était la seule habilitée à se prononcer, selon la règle de la majorité des voix, au sujet d'une candidature présentée par un groupe de membres de la Fédération. Charles Depoortere, André Baekeroodt, Aimé Delanote et évidemment Emile Renders partageaient notamment cette manière de voir.

Les antimarquetistes, d'autre part, ne voulaient pas entendre parler de la présence de Marquet au sein du parti et encore moins d'une candidature éventuelle de sa part aux élections sénatoriales. Ils estimaient que la candidature d'un personnage comme Marquet qui s'était enrichi grâce au jeu, était «un défi à la conscience publique». Ils ne pouvaient admettre les procédés par lesquels Marquet tentait de séduire les libéraux brugeois et étaient conscients du fait que les

manières démagogiques et les tentatives de corruption adoptées par le millionnaire et par ses amis ne tarderaient pas à porter des fruits sur les masses populaires du parti et sur les libéraux de certaines communes de l'arrondissement où, la composition sociale des électeurs jouant en sa défaveur, le parti libéral était condamné à vivoter faute de moyens financiers. Les antimarquetistes estimaient dès lors qu'il ne serait pas difficile pour Marquet d'«acheter» une partie de l'électorat libéral dans le but d'obtenir une majorité des voix en faveur de sa candidature au sein de l'assemblée générale de la Fédération.

Les «modérés» considéraient que l'affaire Marquet n'était que la conséquence d'une démocratisation prématurée de l'organisation interne du parti libéral brugeois et que les problèmes qu'elle soulevait ne faisaient que confirmer les craintes qu'ils avaient émises au sujet du poll général. Ils estimaient que l'affaire Marquet avait prouvé que, grâce à la nouvelle organisation du parti, un aventurier, étranger à l'arrondissement de Bruges, pouvait aisément prendre la place d'un sénateur qui n'avait pas démerité du parti libéral.

Certains progressistes, menés par Frans Retsin, rejoignirent le camp antimarquetiste, ne pouvant se faire à l'idée d'avoir lutté, aussi longtemps, en faveur d'une démocratisation de l'organisation du parti libéral brugeois qui n'aurait eu pour tout résultat que de permettre la réussite des prétentions d'un Marquet.

L'Association libérale de Bruges fut dès début résolument antimarquetiste et refusa avec dédain les vingt mille francs que Marquet lui proposa au début du mois d'août 1911.

Les libéraux de Torhout, par contre, se laissèrent tenter par les promesses du millionnaire. Après avoir

promis un subside annuel de mille francs au «Libérale Volksbond van Torhout» et à l'harmonie «Sint Cecilia», Marquet aida financièrement la Jeune Garde libérale de Torhout et combla le déficit de la caisse de la mutualité «Hulp in nood». Les libéraux de Torhout organisèrent avec le concours de celui-ci une grande fête populaire au cours de laquelle il fut servi gratuitement à boire. Au cours de ces festivités, qui précédèrent de quinze jours les élections communales d'octobre 1911, le président du «Libérale Volksbond van Torhout», Ferdinand Fraeys, obtint de Marquet la promesse de la création, dans la commune, d'une usine de tissage susceptible d'employer trois cents personnes.

La situation particulière du parti libéral à Torhout n'était certainement pas étrangère à l'attitude adoptée par ses membres à l'égard de Marquet. Après avoir détenu pendant plusieurs années la majorité des sièges au Conseil communal, le parti libéral connaissait depuis 1903 une période difficile, les catholiques ayant remporté successivement la majorité absolue aux élections communales de 1903 et de 1907 et ayant pu constituer ainsi un Conseil communal homogène. L'appui apporté par Marquet pendant la période électorale ne fut certainement pas étranger au fait que trois des sept sièges, qui étaient à pourvoir lors des élections communales de 1911, revinrent au parti libéral de Torhout.

Avec le concours des libéraux de Torhout, d'amis bruxellois, et de quelques personnalités libérales brugeoises, comme Emile Renders ou Robert Billiard, Marquet créa le 6 février 1912 à Torhout une filature, appelée «La Thouroutoise». Il permit d'autre part la fondation le 20 octobre 1911 d'une Caisse de pension libérale, à laquelle il accorda un subside de quatre mille francs par an et qui fut appelée en son honneur

«Marquet's genootschap». Le «Liberale Volksbond van Torhout» ne tarda pas à voir augmenter le nombre de ses membres : ceux-ci, qui étaient en septembre 1911 au nombre de vingt-huit, furent en décembre 1911 plus de quatre cents⁸.

Marquet s'était donc vu fermer les portes de l'Association libérale de Bruges, le comité de celle-ci disposant d'un pouvoir absolu en matière d'admission des nouveaux membres. La situation était plus complexe au «Van Gheluwe's genootschap» où l'assemblée générale détenait ce pouvoir et où le comité, dont une majorité des membres était antimarquetiste, était incapable d'adopter une attitude identique à celle adoptée par le bureau de l'Association libérale de Bruges. Il n'eut pas même l'occasion de faire traîner beaucoup les choses, un groupe de vingt-cinq membres ayant exigé, pour le 3 septembre 1911, la convocation d'une assemblée extraordinaire, chargée de se prononcer au sujet de l'admission de Marquet comme membre du «Van Gheluwe's genootschap». De nombreux membres d'honneur et quelques membres du comité annoncèrent leur intention de démissionner au cas où Marquet serait admis comme membre de la société ouvrière. Ce fut notamment le cas

---

8. *Patrie*, 7.9.1894 ; 4.11.1895 ; 3.10.1899 ; 28.4.1900 ; 18.10.1907 ; 7.10.1907 ; 13.10.1911 ; 30.9.1911.

Journal de Bruges, 19.2.1911 ; 17.10.1911.

Réveil de Bruges, 18.9.1903.

Tract électoral, élections communales d'octobre 1911, Torhout (archives R. Maerten - J. Schepens, Bruges).

Recueil des actes des sociétés mutualistes, annexe au Moniteur belge du 15 février 1912, acte n° 216, p. 481-484.

Recueil des actes et documents relatifs aux sociétés commerciales, annexe au Moniteur belge du 23.2.1912, acte 1060, p. 1231.

't *Vrije Vlaanderen*, 21.1.1912, p. 1-2 (Musée international de la presse, Bruxelles).

de Léon Termote, d'Alfred Delanier, d'Auguste van der Meersch, de Frans Retsin et de Pol Siron. Cela n'empêcha pas cependant l'assemblée générale de se prononcer le 3 septembre 1911 au soir, en faveur de l'admission comme membre de Georges Marquet. Cela provoqua la colère du vice-président du «Van Gheluwe's genootschap», Frans Retsin, qui s'en prenant violemment à Marquet, parvint à renverser la situation et à faire voter par l'assemblée générale un ordre du jour, annonçant la détermination de la société ouvrière de combattre la candidature de Marquet aux élections sénatoriales. L'assemblée du 3 septembre s'étant terminée sur un compromis, la majorité des antimarquetistes renoncèrent à démissionner du «Van Gheluwe's genootschap». Ce ne fut pas le cas d'Auguste van der Meersch, vice-président adjoint de l'Association libérale, qui écrivit en septembre 1911 : «Je ne puis retirer ma démission de membre d'honneur du «Van Gheluwe's genootschap» tant que Monsieur Marquet en fera partie. C'est une question de propriété personnelle sur laquelle je ne puis transiger» !

Une fois admis comme membre, Marquet entreprit de se gagner, une à une, chacune des sections du «Van Gheluwe's genootschap» : il accorda cinq cents francs à la section de gymnastique et à la section théâtrale, deux cent cinquante francs à la section «excursions», mille francs à la section harmonie ; il s'engagea d'autre part à collaborer à la création d'une caisse d'assurance contre la maladie et le chômage et organisa des «beuveries», selon le terme utilisé par Albert Thooris, chez des membres qui étaient cafetiers.

Une élection partielle du comité du «Van Gheluwe's genootschap» était en effet prévue pour le mois de décembre 1911. Chacun des deux camps, dé-

sireux de conserver la majorité au sein de celui-ci, décida de présenter une liste séparée et de mener une campagne électorale auprès des membres de la société.

Les élections communales d'octobre 1911 auraient pu être l'occasion d'une trêve. Elles donnèrent cependant lieu à un incident qui ne fit qu'aggraver la tension existant entre les marquetistes et les antimarquetistes. Une liste composée de partisans des deux tendances fut présentée et il fut convenu de recommander aux électeurs le vote en tête de liste dans le but de présenter un front uni et d'éviter l'évocation de l'affaire Marquet au cours de la campagne électorale. Le principal défenseur de Marquet, Emile Renders, rompit cette trêve en faisant distribuer la veille des élections sept mille huit cents lettres autographiées, demandant aux électeurs de lui accorder des votes de préférence. Ces élections furent un succès pour le comité de l'Association libérale de Bruges : quatre antimarquetistes (Alphonse Jacqué, Julius Boedt, Paul Noé et Frans Retsin) furent élus conseillers communaux tandis qu'Emile Renders obtint un nombre ridicule de votes de préférence.

L'élection partielle du comité du «Van Gheluwe's genootschap» approchant, le comité de l'Association libérale de Bruges décida de passer à l'attaque.

Il voulut d'abord obtenir une caution extérieure et écrivit, le 21 novembre 1911, à la Gauche libérale du Sénat pour lui demander ce qu'elle pensait du cas Marquet. Emile Dupont, Sam Wiener, Goblet d'Alviella, et Prosper Hanrez répondirent le 9 décembre 1911 que la Gauche du Sénat approuvait l'attitude du comité de l'Association libérale de Bruges et considérait «qu'aucun parti ne pourrait adopter une telle candidature sans abdiquer son autorité morale».

Prenant prétexte de la rupture de la trêve au cours de la campagne électorale d'octobre, le comité entreprit d'autre part de discréditer Emile Renders au sein du parti libéral brugeois en accusant celui-ci d'avoir mené une campagne de désorganisation et en obtenant, le 17 décembre 1911, son exclusion de l'Association libérale de Bruges.

Les antimarquetistes parvinrent enfin à faire retarder de trois semaines l'élection partielle du comité du «Van Gheluwe's genootschap» et se servirent du journal «'t Zal», l'organe officiel de la société, pour critiquer l'attitude d'Emile Renders et de ses amis marquetistes.

Pris par les élections communales et par l'affaire Marquet, les antimarquetistes commirent cependant l'erreur de négliger la gestion de la société ouvrière : depuis l'ouverture de la saison hivernale, aucune fête n'avait été organisée ; le charbon, livré par la section d'épargne pour l'hiver 1911-1912, était de mauvaise qualité ; la création d'une caisse d'assurance contre la maladie, annoncée en octobre 1910, restait toujours à l'état de projet. La partie était belle pour l'opposition marquetiste, qui accusa le comité d'avoir été négligent et inactif et d'avoir laissé les véritables problèmes de côté pour s'occuper uniquement de l'affaire Marquet. Elle promit d'apporter une fin à cette situation, de reprendre les activités habituelles de la société, de résoudre les difficultés liées à la question du charbon, d'organiser des fêtes et d'augmenter le nombre d'avantages offerts aux membres.

L'élection partielle fut un succès pour les marquetistes : tandis que le candidat le plus favorisé de la liste antimarquetiste, Julius Boedt, obtenait cent septante-quatre voix, Emile Renders en obtenait qua-

tre cent quarante - sept⁹.

Le comité du «Van Gheluwe's genootschap», après la démission des derniers membres antimarquetistes, devint dès lors entièrement gagné à la cause du millionnaire¹⁰.

Tout en oeuvrant pour se faire désigner comme candidat libéral aux élections sénatoriales de 1912, Georges Marquet ne perdit cependant pas de vue qu'un appui démocrate-chrétien pourrait lui être très utile pour devenir sénateur de Bruges et il entreprit dans ce but une campagne de charme auprès de l'abbé Fonteyne, le soutenant financièrement et lui promettant la construction de maisons ouvrières et la

9. *Journal de Bruges*, 1.9.1911 ; 3.9.1911 ; 5.9.1911 ; 20.9.1911 ; 3.10.1911 ; 18.10.1911 ; 25.9.1911 ; 9.10.1911 ; 1.10.1911 ; 24.10.1911 ; 19.12.1911 ; 2.3.1.1912.

Patrie, 2.3.9.1911 ; 13.10.1911 ; 30.9.1911.

Papiers Paul Hymans, farde «élections 1912» *Lettre adressée par Albert Thooris à Paul Hymans, le 26 février 1912*. Archives générales du Royaume, Bruxelles.

Brouillon d'une lettre adressée par Auguste van der Meersch à Paul Matthijs, septembre 1911. (Archives du Vicomte W.J. Ganshof van der Meersch, Bruxelles).

RENDERS, E. *Lettre ouverte à Frans Retsin, rédacteur en chef du Journal de Bruges*. Bruges, s.d. (1912) p. 8.

RENDERS, E. *Beste vriend*. Bruges, 29 décembre 1911, tract (Archives R. Maerten - J. Schepens, Bruges).

10. *Lettre adressée par Frans Retsin à Emile Renders, Journal de Bruges*, 11.10.1912.

«Aan de heren leden van het Van Gheluwe's genootschap», Bruges, 29 décembre 1911, tract marquetiste, (Archives R. Maerten - J. Schepens).

't Zal, *maandblad der vrijzinnige werkers-maatschappij Van Gheluwe's genootschap, kring der oude leerlingen van de brugsche scholen*. Décembre 1910, (Bibliothèque Royale, Bruxelles Fonds Mertens) ; janvier 1912 (Archives R. Maerten - J. Schepens).

création d'usines¹¹.

Assuré de l'appui des libéraux de Torhout, d'Heyst, d'Oostcamp, de celui des membres du «Van Gheluwe's genootschap» et des démocrates-chrétiens, Georges Marquet semblait bien, en janvier 1912, avoir gagné son pari.

3. Les élections législatives de 1912.

La victoire des marquetistes allait cependant se révéler précaire. Sous la direction de Léon Termote, les antimarquetistes quittèrent le «Van Gheluwe's genootschap» et créèrent une nouvelle association ouvrière libérale : le «Liberale Volksbond» de Bruges. Ils firent de cette nouvelle société une réplique exacte du «Van Gheluwe's genootschap» : même organisation, mêmes activités, recrutement de membres au sein des mêmes classes sociales. L'Association libérale de Bruges associa la nouvelle société ouvrière à la vie politique de l'arrondissement montrant ainsi sa volonté de ne pas remettre en question la démocratisation de l'organisation du parti.

Minoritaires au sein de la Fédération libérale d'arrondissement, les antimarquetistes décidèrent de la quitter et de former un groupe distinct. Celui-ci se composa de l'Association libérale de Bruges, qui quitta la Fédération le 14 janvier 1912, du «Liberale Volksbond» de Bruges, de l'Association libérale de Knokke et de la Jeune Garde libérale de Bruges, qui quitta à son tour la Fédération au début du mois de février. Le comité de l'Association libérale

---

11. *Annales parlementaires, Chambre, session extraordinaire de juillet 1912*, p. 218.

RO TSAERT, K. *Priester Fonteyne en het fonteynisme te Brugge*. Bruges 1975, p. 72.

VAN EENOO, R. *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*. Louvain 1959.

de Bruges justifia son attitude en déclarant qu'elle se refusait à se soumettre à l'influence d'un poll sous la coupe de Marquet». «Il n'était pas possible, expliqua le Journal de Bruges, pour des libéraux éprouvés de participer à un poll de la Fédération où ils auraient pu coudoyer les démocrates chrétiens qui ont réussi à se faufiler dans les rangs du «Van Gheluwe's genootschap» et de subir ainsi la loi d'un poll soumis à l'influence de Marquet».

Les antimarquetistes parvinrent à contrôler les deux journaux édités par le parti libéral brugeois : le «Journal de Bruges» et «Noord en Zuid». Ils congédièrent le rédacteur en chef du «Journal de Bruges», André Baekeroodt, trop compromis avec les marquetistes, et le remplacèrent par Frans Retsin. Marquet aida, de son côté, ses amis à fonder un hebdomadaire flamand appelé «Het Vrije Vlaanderen».

Les socialistes proposèrent le 2 janvier 1912 aux libéraux et aux démocrates chrétiens de conclure un cartel pour les élections législatives. Ils exigèrent cependant de leurs futurs alliés l'exclusion de toute candidature Marquet. Tandis que l'Association libérale de Bruges s'empressait d'accepter et concluait un cartel avec les socialistes, la Fédération repoussait cette exigence et s'alliait avec les démocrates chrétiens. La constitution de ces deux cartels ne manqua pas d'émouvoir le bureau de la Gauche libérale de la Chambre.

Dès le début de l'affaire, le député Albert Thooris avait entretenu avec Paul Hymans une correspondance suivie et l'avait exhorté à exercer son influence et son autorité. Accédant aux souhaits émis par Thooris, Paul Hymans était intervenu auprès de la direction de plusieurs quotidiens libéraux belges pour les inciter à s'intéresser à l'affaire Marquet et à prendre la défense de l'attitude adoptée par l'Associa-

tion libérale de Bruges. Certains journaux, comme «L'Etoile belge» avaient refusé¹².

Pour apaiser les esprits, le bureau de la Chambre demanda aux marquetistes de renoncer à présenter la candidature de Marquet et de lutter pour assurer la réélection du sénateur et du député sortant. Répondant à un souhait exprimé par Paul Hymans, Paul Janson intervint auprès de Charles Depoortere pour l'inciter à accepter cette solution. A. Mechelynck s'entretint de son côté avec Emile Dumon.

La Fédération se refusa à prendre un engagement au sujet des candidatures qui seraient proposées au poll et exigea que le sénateur et le député sortants soumettent également leurs candidatures au poll organisé par elle. Janson échoua d'autre part auprès de Depoortere et Georges Marquet déclara à certaines personnalités libérales qu'il ne pouvait se soustraire à la demande de ses amis et qu'il présenterait sa candidature au cas où un poll serait organisé par la Fédération.

Le bureau de la Gauche libérale de la Chambre dut avouer le 29 mars 1912 l'échec de ses négociations. Il émit cependant le vœu de «voir les libéraux brugeois faire trêve à leurs discussions pour assurer la réélection du sénateur Delanier et du député Thooris qui avaient consciencieusement rempli leur mandat et

---

12. *J.B.* 9.1.1912 ; 16.1.1912 ; 17.1.1912 ; 24.1.1912 ; 12.3.1912 ; 1.4.1912 ; 31.3.1912 ; 4.4.1912. *Patrie.* 23.1.1912 ; 24.1.1912 ; 7.2.1912 ; 13.2.1912 ; 15.2.1912 ; 3.4.2.1912 ; 20.2.1912. *Het Vrije Vlaanderen*, 7.1.1912 ; 21.1.1912. *Noord en Zuid*, 17.3.1912, p. 1-2.

bien mérité du libéralisme»¹³.

L'Association libérale de Blankenberge ne put admettre l'intransigeance adoptée au cours des négociations par le Comité fédéral et quitta à son tour la Fédération d'arrondissement pour rejoindre le camp antimarquetiste.

Le Comité fédéral admit, le 8 avril 1912, de faire une concession : tout en se refusant à prendre un engagement quelconque au sujet des candidatures qui seraient proposées lors du poll, elle offrit, hors poll, les premières candidatures effectives pour le Sénat et pour la Chambre à l'Association libérale de Bruges. Avant d'accepter cette proposition, celle-ci exigea cependant de la Fédération un engagement net concernant Marquet. Le Comité fédéral décida de faire trancher cette question par l'assemblée générale des membres de la Fédération et organisa le 14 avril 1912 un référendum. Sur les onze cent quarante personnes qui participèrent à cette consultation, mille nonante-deux se prononcèrent en faveur de Marquet. Le résultat, connu le 16 avril au soir, semblait rendre impossible toute réconciliation des libéraux brugeois.

Un coup de théâtre se produisit cependant : rentrant le 15 avril 1912 de Nice, où il avait séjourné pendant une quinzaine de jours, Marquet, cédant à l'insistance d'amis bruxellois, décida brusquement de

---

13. Archives générales du Royaume, Bruxelles. *Papiers Paul Hymans, Farde Elections législatives 1912*, n° 389 : lettre adressée par Annotaux, directeur de l'Etoile belge à Paul Hymans le 10.1.1912 ; lettres adressées par Paul Janson à Paul Hymans le 7.3.1912 et le 8.3.1912 ; lettres adressées par Albert Thooris à Paul Hymans le : 10.1.1912 ; 12.3.1912 ; 22.3.1912 ; 28.4.1912 ; 8.7.1912 ; lettres adressées par l'Association libérale de Bruges au bureau de la Gauche libérale de la Chambre : 22.1.1912 ; 26.2.1912 ; 6.5.1912 ; lettres adressées par la Fédération libérale d'arrondissement au bureau de la Gauche libérale de la Chambre : 26.2.1912 ; 8.5.1912.

renoncer à toute candidature aux élections législatives. Ignorant qu'un référendum avait été organisé à son sujet deux jours plus tôt à Bruges, il écrivit le 16 avril au matin au bureau des Gauches libérales de la Chambre et du Sénat, à l'Association libérale de Bruges et à la Fédération libérale d'arrondissement pour leur faire part de sa décision. Lorsqu'il apprit le résultat du référendum, Marquet ne pouvait déjà plus revenir sur sa décision.

Pour les marquetistes, c'était l'échec. Plutôt que d'admettre leur défaite, ils décidèrent de se venger en provoquant la chute du député Albert Thooris, qui avait mené avec Léon Termote et Frans Retsin la lutte contre Marquet. Ils acceptèrent le principe d'un cartel général pour les élections législatives mais exigèrent qu'on ne tint aucun compte, lors de celles-ci, des votes en tête de liste bénéficiaires au député sortant, premier candidat effectif¹⁴.

Cette exigence provoqua la colère de l'Association libérale de Bruges, qui écrivit le 6 mai 1912 au bureau de la Gauche libérale de la Chambre la lettre suivante : «La Fédération accepte que nous gardions la première candidature effective et la troisième suppléance pour la Chambre sous réserve de conclure la convention suivante : un candidat de la Fédération sera en même temps candidat à la première suppléance et à la troisième effective. S'il obtient plus de votes nominatifs que le premier effectif (Thooris), celui-ci devra se désister de son mandat en sa faveur sans qu'il puisse s'attribuer les votes exprimés dans

---

14. *J.B.* : 10.4.1912 ; 11.4.1912 ; 15.4.1912 ; 18.4.1912 ; 20.4.1912 ; 14.4.1912.

Patrie, 20.4.1912 ; 23.4.1912.

la case de tête. Nous ne pouvons admettre cette prétention. Elle nous semble exorbitante et dangereuse»¹⁵.

La Fédération de son côté ne pouvait admettre de voir attribuer au groupe constitué par l'Association libérale de Bruges les meilleures places de la liste. Elle écrivait le 8 mai 1912 au bureau de la Gauche libérale de la Chambre : «L'Association libérale a procédé à un poll auquel n'ont participé que quatre cent trente-sept votants. La Fédération, de son côté, a procédé à un poll d'arrondissement réunissant onze cent vingt-quatre votants. La question à soumettre à l'arbitrage du bureau de la Gauche libérale de la Chambre est donc la suivante : quel est l'organisme qui peut revendiquer la première place tant pour la Chambre que pour le Sénat ?»

Le bureau de la Gauche libérale de la Chambre désigna comme arbitres Louis Franck, A. Mechelynck et J. Persoons. Ceux-ci proposèrent le 11 mai 1912 un compromis : on respecterait le système du vote en tête de liste mais on accorderait à la Fédération la

---

15. L'Association libérale de Bruges poursuivait : «La grande majorité des électeurs libéraux est restée étrangère à nos divisions. Ces électeurs voteront en tête par esprit de discipline et approuveront ainsi l'ordre de présentation. Cette prétention de la Fédération mettrait aux prises les partisans de la Fédération et ceux de l'Association. Ils se préoccuperaient beaucoup plus de la victoire personnelle de leur candidat préféré que du salut de la liste. La Fédération reprochera à M. Thooris d'avoir mené la campagne contre M. Marquet et l'Association fera grief à la Fédération des complaisances qu'elle a eue pour ce dernier. Au cas où le premier effectif devrait se retirer, le siège resterait sans suppléant pendant quatre ans ! Si le député libéral mourrait, il y aurait une élection suivant le système majoritaire et le siège passerait aux cléricaux». *Lettre adressée par l'Association libérale de Bruges au bureau de la Gauche libérale de la Chambre, le 6 mai 1912. (Archives générales du Royaume, Bruxelles, Papiers Paul Hymans, Farde Elections législatives 1912, n° 389).*

première place effective au Sénat. L'Association libérale de Bruges et la Fédération acceptèrent cette solution.

La Fédération n'était cependant pas décidée à assurer la réélection de Thooris. Elle demanda le 18 mai 1912 à ses partisans de voter à côté du nom d'Emile Dumon, troisième candidat affectif. Comme celui-ci n'avait aucune chance de devenir député, les intentions de la Fédération n'échappèrent à personne et certainement pas au journal «La Flandre libérale» qui écrivit le 25 mai 1912 : «Le but de la Fédération saute aux yeux : pour éliminer Thooris et satisfaire des rancunes personnelles, la Fédération veut que les voix libérales se divisent et permettent à l'abbé Fonteyne de remporter plus de voix que Thooris».

Répliquant à l'attitude de la Fédération, l'Association libérale de Bruges recommanda à son tour à ses partisans de voter en faveur de ses candidats. La campagne électorale prit alors un tour très particulier, les partis d'opposition oubliant leur adversaire catholique pour mieux se déchirer entre eux. Tandis que les libéraux marquetistes s'alliaient aux démocrates chrétiens, les antimarquetistes s'associaient aux socialistes. Au cours de cette campagne, Marquet n'oublia pas ses amis brugeois et fit coïncider la pose de la première pierre de son usine avec un meeting marquetiste à Torhout.

Le résultat de cette lutte fratricide profita aux démocrates chrétiens : l'abbé Fonteyne fut élu député de Bruges à la place de Thooris. Fonteyne devait son succès aux libéraux marquetistes car, sans eux, il ne serait pas parvenu à obtenir un score supérieur à celui obtenu par le député sortant.

Les antimarquetistes remportaient cependant une victoire morale : les marquetistes n'obtenaient pour la

Chambre dans l'ensemble de l'arrondissement que dix pour cent des votes émis en faveur de candidats de l'opposition et perdaient le siège sénatorial au profit du candidat de l'Association¹⁶.

4. Epilogue.

L'affaire Marquet peut être considérée comme un incident dans l'existence du parti libéral brugeois. Si

---

16. *Patrie*, 4.6.1912, P. 2 ; *L'Égalité*, 29.5.1912, p. 1 ; 8.6.1912 ; *J.B.*, 8.5.1912 ; 14.5.1912 ; 26.5.1912. *Annales parlementaires, Chambre, session extraordinaire, juillet 1912, séances du 31.7.1912 et du 1.8.1912.*

Pour la Chambre, les votes émis en faveur de la liste d'opposition dans l'ensemble de l'arrondissement se partageaient de la manière suivante : votes en tête de liste : 14,8 % ; votes Thooris : 23,4 % ; votes abbé Fonteyne : 47 % ; votes Dumon : 10,6 % et votes socialistes : 4,2 %. Ces pourcentages variaient selon les cantons : dans celui de Bruges, Thooris obtenait 25,2 % des votes d'opposition et Dumon 7,4 % ; dans celui de Torhout, par contre, Thooris n'obtenait que 4,7 % des votes d'opposition et Dumon 44,7 %.

Pour le Sénat, la victoire antimarquetiste était étrangère à l'affaire Marquet. Un poll avait été organisé le 21 avril 1912 à l'Association libérale de Bruges pour désigner les candidats aux élections sénatoriales. Deux candidats s'étaient présentés : le sénateur sortant, Alfred Delanier, et un nouveau venu sur la scène politique brugeoise, l'entrepreneur Emmanuel De Cloedt. A la surprise générale, le sénateur sortant fut éliminé au profit de l'entrepreneur brugeois. La Fédération profita de l'occasion pour proposer la première candidature effective au candidat évincé qui accepta, n'hésitant pas à changer de camp. De Cloedt avait cependant l'avantage sur Delanier : il était brugeois tandis que Delanier était gantois ; De Cloedt se présentait comme un «vrai flamand», promettait de ne parler que le flamand au Sénat et de voter sans hésiter la proposition de loi Van Cauwelaert-Anseele, favorable à la flamandisation de l'Université de Gand. Ce n'était pas le cas de Delanier. Enfin, De Cloedt passait comme un démocrate partisan du suffrage universel pur et simple tandis que l'attitude de Delanier vis à vis du problème ouvrier avait déplu à l'aile gauche de son parti et aux démocrates chrétiens. Cela valut à De Cloedt la sympathie de nombreux membres du Van Gheluwe's genootschap mais aussi celle des partisans de l'abbé Fonteyne, qui recommandèrent par l'intermédiaire de leur journal, «'t Vrije woord», sa candidature et lui permirent ainsi de remporter une victoire écrasante sur le sénateur sortant 't Vrije Woord, 26.5.1912.

la démocratisation de l'organisation interne fut parfois accusée d'avoir été le moteur de l'affaire, on ne la remit cependant jamais en question. Lorsque l'Association prit ses distances vis à vis de la Fédération, elle eut le soin de recréer immédiatement une nouvelle société ouvrière et associa cette dernière étroitement à la vie politique de l'arrondissement.

Au cours de la période 1912-1914, les deux groupes continuèrent à se faire une concurrence farouche. Marquet ne se désintéressa pas de ses amis et les aida à créer au sein du «Van Gheluwe's genootschap» une Caisse d'assurance contre la maladie et une boulangerie coopérative. Lors de la grève générale en faveur du suffrage universel pur et simple en mars 1913, il offrit au comité de cette association dix mille francs par semaine pour lui permettre d'accorder une allocation aux membres privés de leur travail¹⁷.

La guerre 1914-1918 mit un point final à l'affaire Marquet, le millionnaire ne s'intéressant plus par la suite au parti libéral brugeois. Deux groupes distincts continuèrent cependant, pendant un certain temps, à exister au sein de celui-ci. Tout les rapprochait pourtant désormais. Les hommes politiques, qui s'étaient le plus engagés dans cette lutte fratricide, avaient disparu : Albert Thooris avait abandonné la vie politique ; Emile Dumon avait dû s'exiler pour activisme ; Charles Depoortere, Frans Retsin, Léon Termote et Auguste van der Meersch étaient décédés. Au sein du groupe constitué par l'Association libérale de Bruges, le «Liberale Volksbond» n'avait pas tardé à prendre le pas sur la vieille Association, réduite au rôle de conseillère au sein de ce parti réorganisé.

---

17. 't Vrije Vlaanderen, 22.3.1913, p. 1-2.

Frans RETSIN

Sous l'impulsion de Jules Boedt, le «Liberale Volksbond» adopta, comme le «Van Gheluwe's genootschap», un programme démocratique et flamingant. Ces deux associations, identiques par leur programme, par leur composition sociale, par leurs activités et par leur organisation, fusionnèrent le 3 août 1919, cicatrisant ainsi la plaie ouverte par l'affaire Marquet¹⁸.

Patrick LEFÈVRE

---

18. LEFÈVRE P. *Le libéralisme à Bruges (1893-1940)*. Mémoire de licence en Histoire présenté sous la direction de M. le professeur Jean Stengers, Université libre de Bruxelles, année académique 1975-1976, p. 343 et ss.

De strafrechtelijke bevoegdheid van het leenhof van Ieper tijdens de 14de eeuw.

In de kasselrijen van het oude graafschap Vlaanderen oefenden de grafelijke mannengerechten een belangrijke rechtsmacht uit. Deze rechtbanken, samengesteld uit leenmannen, die door een grafelijk baljuw gemaand werden, zouden omstreeks 1170-1180 tot stand gekomen zijn¹. Sommige van deze rechtbanken bezaten vanaf hun ontstaan slechts een louter feodale bevoegdheid. Dit was ondermeer het geval voor de mannengerechten van het Brugse Vrije en de kasselrijen Veurne, Sint-Winoksbergen, Broekburg, Aire en Sint-Omaars. Andere grafelijke mannengerechten daarentegen traden in een kasselrij eveneens op als de enige centrale rechtbank; naast hun feodale bevoegdheid oefenden ze in de kasselrij de gewone of gemeenrechtelijke bevoegdheid uit (o.a. in de kasselrijen Gent, Oudenaarde, Aalst, Douwaai en Zeeland bewesten Schelde). In een derde groep van kasselrijen tenslotte oefenden deze mannengerechten deze gewone bevoegdheid uit in samenwerking met een centrale kasselrijschepenbank. Dit was ondermeer het geval in de kasselrijen Belle, Kassel, Kortrijk, Rijsel,

---

1. R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw* (Verhand. Kon. VI. acad. voor wet., lett. en sch. kunsten van België. Klasse der Letteren. nr. 24) Brussel, 1956, p. 8; F.L. GANSHOF, *Les transformations de l'organisation judiciaire en Flandre jusqu'à l'avènement de la maison de Bourgogne*, in *Tijdschrift voor phil. en gesch.*, XVIII (1939), p. 43-61.

het Doornikse, Vlaamse kasselrij tot 1313-1314, en de heerlijkheid Dendermonde².

In de kasselrij Ieper was deze laatste regeling eveneens van toepassing. Zeker vanaf de 13de eeuw werd de gewone bevoegdheid er uitgeoefend door een grafelijk mannengerecht en een kasselrijschepenbank³. Deze gewone bevoegdheid hield ondermeer het recht in alle misdrijven te bestraffen met uitzondering van de aan de graaf voorbehouden gevallen⁴.

De verdeling van de strafrechtelijke bevoegdheid over deze twee rechtbanken in de 13de-14de eeuw gaf reeds aanleiding tot verschillende hypothesen.

---

2. F.L. GANSHOF, *a.w.*, p. 52-54 ; ID., *Recherches sur les tribunaux de châtelainie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle* (Univ. Gent. Werken uitgeg. door de Fac. Wijsb. en Lett., 66e aflev.), Antwerpen-Parijs, 1932, p. 15-35 ; R.C. VAN CAENEGEM, *a.w.*, p. 8 ; L.A. WARNKOENIG, *Flandrische Staat- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, Wiesbaden, 1836-1837 (Anast. druk, 1967), II, 1, p. 98-100, 167, 207-212 ; 2, p. 56, 102, 109 en 114 ; E. DE COUSSEMAKER, *Sources du droit public et coutumier de la Flandre maritime* (*Annales du Comité Flamand de France*, XI) Lille, 1873, p. 22-32, 26-56 ; A.C.F. KOCH, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw*, Antwerpen - Amsterdam, (1951) ; D. BERTEN, *Coutume du Vieuxbourg de Gand* (Introduction), (*Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand*, VII), Brussel, 1904, p. 378-462.

3. Over de bevoegdheid van het grafelijk mannengerecht en de kasselrijschepenbank te Ieper : F.L. GANSHOF, *Les tribunaux de châtelainie*, p. 36-27 ; A.C.F. KOCH, *a.w.*, p. 103 ; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la salle et châtelainie d'Ypres* (*Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres*), II, Brussel, 1911, p. XXIV e.v. ; E.I. STRUBBE, *Gedingvoering voor het leenhof te Ieper in de vijftiende eeuw*, in : *Hand. Kon. Com. Oude wetten en verordeningen van België*, XIX (1956), p. 100-172.

4. Over deze «voorbehouden gevallen» zie J. BUNTINX, *De Auldientie van de graven van Vlaanderen. Studie over het centraal grafelijk gerecht (c. 1330 - c. 1409)* Verhand. Kon. VI. acad. voor wet., lett. en schone kunsten van België. Klasse der letteren. Jrg. XI nr. 10) Brussel, 1949, p. 180-214.

Volgens H. Nowé⁵ hadden de Ieperse kasselrijschepenen geen enkele strafrechtelijke bevoegdheid. Alhoewel de auteur dit niet uitdrukkelijk zegt, impliceert deze stelling dat de criminele rechtspraak in de kasselrij Ieper alleen door het grafelijk mannengerecht werd uitgeoefend. Op basis van 14de en 15de eeuwse teksten toonde Prof. F.L. Ganshof echter aan dat niet alleen het grafelijk mannengerecht doch ook de kasselrijschepenen strafrechtelijke bevoegdheid bezaten. Over de bevoegdheidsaflijning in strafzaken tussen deze twee centrale grafelijke gerechten in de kasselrij wenste Prof. F.L. Ganshof zich echter niet uit te spreken⁶. Op grond van de gegevens van Prof. F.L. Ganshof tenslotte besliste A.C.F. Koch in zijn werk over «De rechterlijke organisatie in het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw» dat in de kasselrij Ieper de kasselrijschepenen de lage en het grafelijk mannengerecht de hoge justitie uitoefende⁷. Alhoewel deze auteur voor zijn stellingname geen afdoende bewijzen opgeeft, blijkt dit nochtans de juiste hypothese te zijn. Volgens een tot nogtoe onbekende tekst, waarschijnlijk uit de 14de eeuw⁸, nam het grafelijk mannengerecht immers kennis van de *hoghe feiten* en de kasselrijschepenen van alle andere misdrijven. Tot de *hoghe feiten* werden, volgens deze tekst, de volgende misdrijven gerekend: vredebreuk, moord, roof, brandstichting, verkrachting en andere zware sexuele delicten (= *tfule*) of alle delicten die

---

5. H. NOWÉ, *Les baillis comtaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle* (Acad. roy. de Belg. Classe des lettres et des sc. morales et politiques. Mem. in-8°, XXV) Brussel, 1929, p. 268.

6. F.L. GANSHOF, *Les tribunaux de châteltenie*, p. 27, 39 en 41 voetnoot nr. 2.

7. A.C.F. KOCH, *a.w.*, p. 103. Over het onderscheid tussen de hoge en lage justitie bij deze auteur zie ID., *a.w.*, p. 20-22.

8. Zie verder.

met radbraking (= *twiel*) of de verbrandingsdood (*de brant*) konden bestraft worden. Alle andere misdrijven behoorden tot de bevoegdheid van de kasselrij-schepenen. Dit was ondermeer het geval voor de misdrijven waarop slechts de galg of een boete van zestig ponden parisis stond⁹.

De tekst die deze bevoegdheidsverdeling aangeeft is opgetekend in een handschrift uit het begin van de 15de eeuw dat in het Rijksarchief te Kortrijk bewaard wordt¹⁰. Dat handschrift bevat verscheidene afschriften van juridische tractaten waaronder de hogergenoemde tekst. De kopiïst van het handschrift maakt zich op folio 39r^o bekend: «*Desen bouc was ghemaect ende vulscreven int jaer van gracien MCCCC ende IIII te Acheles Hameyden ende es sine in desen tijt. Gescreven bij der hant van Franssen vanden Bussche ende vulmaect. (...) Per manus scriptoris Frans[iscus] f[i]lius] Jacobus de Busco. Amen*». Zoals dit opschrift aangeeft werd dit handschrift gemaakt door Frans vanden Bussche in 1404 in het huis van Acheles Hameyde aan wie het handschrift toebehoorde¹¹. De besproken tekst is derhalve een afschrift van een ouder niet bewaard document.

De tekst draagt als titel: «*Hoe men custumeerd in Ypreambacht te bedincghene die hoghe feiten behorende*

9. Cfr. tekst na deze inleiding, art. 7.

10. KORTRIJK, RA., O.S.A.K., nr. 1011, f. 10v^o-11.

11. Frans vanden Bussche en Achilles Hameyde waren beiden Kortrijksanen die omstreeks het tijdstip van het opstellen van het handschrift te Kortrijk woonden. F. DEBRABANDERE, *Studie van de persoonsnamen in de kasselrij Kortrijk 1350-1400*, Handzame, 1970, p. 95; ID., *Kortrijkse persoonsnamen omstreeks 1300*, in: *Anthroponymica*; IX (1958), p. 60-61. Een exhaustieve beschrijving van dit handschrift vindt men in J. MONBALLYU en F. DEBRABANDERE, *Kortrijkse rechtsaantekeningen uit de tweede helft van de 14de eeuw*, in: *Hand. Com. voor de oude wetten en verord. van België* (ter perse).

ten vonnesse van den mannen zulk als moordaet, vredebrake en andre». Zoals de titel aangeeft handelt deze tekst over de criminele rechtspleging gevolgd door het grafelijk mannengerecht van Ieper bij het uitoefenen van de hoge justitie. Achtereenvolgens wordt er gehandeld over het samenroepen en het ondervragen van een bewijsjury (*bezouc*), het instellen van de vordering, de dagvaarding van de beklaagde, de behandeling van de strafzaak door het grafelijk leenhof, het verstek van de beklaagde, de bestraffing van het verstek en de respectievelijke bevoegdheid van het grafelijk mannengerecht en de kasselrijschepenen.

Deze tekst heeft het karakter van een private optekening; de normatieve toon ontbreekt volledig. De auteur van deze private optekening is onbekend.

Een precieze datering van de tekst is moeilijk. Als *terminus ante quem* beschikt men uiteraard over de datum van het ontstaan van het afschrift, wat zoals hoger reeds werd aangetoond gebeurde in de loop van het jaar 1404. Uit de inhoud van de tekst blijkt bovendien dat het samenroepen en het ondervragen van de bewijsjury op het ogenblik van het opstellen van de tekst alleen door de grafelijke leenmannen gebeurde. Volgens een akkoord tussen de stad en de kasselrij Ieper, op 6 september 1371 bekrachtigd door Lodewijk van Nevers, diende dit *besouc* voortaan door vier grafelijke leenmannen en vijf kasselrijschepenen te gebeuren¹².

De medewerking van de kasselrijschepenen aan dit

---

12. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la salle et châtellenie d'Ypres (Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres)*. II, Brussel, 1911, p. 10-11.

gerechtelijk onderzoek, wat nadien werd voortgezet¹³, is nieuw ten opzichte van de besproken tekst. De tekst is derhalve ouder dan 6 september 1371, datum van de hogergenoemde bekrachtiging. Als *terminus post quem* kan alleen 1170-1180, datum van het ontstaan van de grafelijke mannengerechten, naar voor geschoven worden. De vroegste sporen van het aanwenden van de bewijsjury door de grafelijke mannengerechten in Vlaanderen dateren evenwel slechts uit het einde van de 13de eeuw¹⁴. Uit dit alles blijkt dat de tekst waarschijnlijk op het einde van de 13de of in de eerste helft van de 14de eeuw werd opgesteld.

Het belang van deze tekst werd reeds gedeeltelijk aangetoond. Het is de oudste bron die duidelijk de respectievelijke bevoegdheid van het grafelijk mannengerecht en de kasselrijschepenen in de kasselrij Ieper aangeeft. Bovendien geeft de tekst een nauwkeurige beschrijving van de gevolgde rechtspleging in strafzaken voor het grafelijk mannengerecht. Ten slotte geeft de tekst een, weliswaar niet limitatieve, opsomming van de feiten die tot de hoge justitie behoorden: vredebreuk, moord, roof, brandstichting, verkrachting, zware sexuele delicten of alle delicten die met radbraking of verbranding konden worden bestraft. Andere misdrijven zoals diegene, die met de galg of een boete bestraft werden, behoorden tot de

---

13. Cfr. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Sources et développement de la coutume d'Ypres (Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres)* II, Brussel, 1908, p. 237-239; ID., *Coutume de la salle et châteltenie d'Ypres*, II, Brussel, 1911, p. 41-44.

14. R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafprocesrecht*, p. 195; E. DE COUSSEMAKER, *Sources du droit public et coutumier de la Flandre maritime*, p. 26.

lage justitie¹⁵.

De tekst werd naar de gebruikelijke regels uitgegeven. De i, de j en de ij die in het handschrift nu eens gestipt en dan eens ongestipt voorkomen werden naar modern gebruik gewijzigd. De y die in het handschrift op een speciale manier geschreven wordt werd overal behouden. De verkortingen werden stilzwijgend opgelost. De tekst in het handschrift heeft een verdeling in alinea's gevolgd door een expliciet. Deze expliciet werd in de uitgave vervangen door een (*) teneinde zo weinig mogelijk te storen bij de lectuur.

J. MONBALLYU

Eerstaanwezend assistent K.U. Leuven

TEKST

Afschrift (1404) ; papier (Briquet, 8.928) ; f.10v^o-11 (410 x 290 mm.) ; gotisch boekschrift (*cursiva*) ; oude perkamenten band ; KORTRIJK, Rijksarchief, Fonds Oud Stadsarchief, voorlopig nummer 1011.

HOE MEN CUSTUMEERD IN YPREAMBACHT TE
BEDINCGHENE DIE HOGHE FEITEN BEHORENDE
TEN VONNESSE VAN DEN MANNEN ZULK ALS
MOORDAET, VREDEBRAKE ENDE ANDRE¹⁶.

[1] Eerst als die heere een bezouc zitten wille van verdebraken, van moordaden of van andren hoghen

---

15. Over het onderscheid tussen de hoge en de lage justitie tijdens de middeleeuwen : A.C.F. KOCH, *a.w.*, p. 15-40 ; R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht*, p. 27 ; F. MERZBACHER, art. *Hochgerichtsbarkeit*, in : *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, IX (1972), kol. 172-175 ; H. HIRSCH, *Die hohe Gerichtsbarkeit im deutschen Mittelalter*, 2de druk, Graz-Köln, 1958.

16. In het bijzonder danken wij Dr. fil. F. Debrabandere voor het nalezen en collationeren van deze uitgave.

feiten, zo moet de heere de mannen alvoren informeren datter feit es, ende dat feit kennelijc ghedaen, men wijst dbezouc te ghebiedene up eenen zondach sheeren aysemente met eenen bailiu ende IJ mannen van den hove of meer in de prochijekerke daer tfeit gheviel ende in de IJ naeste prochijen, dbezouc te sittene van den daghe dat men de daghinghe doet in derden daghe ter stede daer tfeit gheviel of harde ghehende, ende daer daech men alle die lieden man of den XV jaren oud ende daer boven om ten bezouke te commene ende daer te doene, mits dat de bailiu dat prouvet inwaer te doene met den goeden lieden van den drien prochijen. (*)

[2] Als men bezouc besit van verdebraken, so es men sculdich te vraghene den vrienden omme deerste feit, daernaer omme tlaeste, ende of tlaetste toecommen es omme tocoysoen van den eersten, ende tusschen beeden den feiten partien verscheden ziinde te minste XL voeten. Eist dat IJ goede soufisante lieden dit orconden, so es de verdebrake inwaer ghedaen, emmer wel merkende wat lieden het ziiin, bij daghe van ziene van hoorne, ende bij nachte van gheruchten ; ende van horen segghene, daerof behoort drie of meer tfeit vorseit te verclaersene. (*)

[3] Als int vorseide bezouc hiemen bedraghen es van verdebraken, moorden of ander saken, faite, de clagher, mits datter een es, dinct danne te tijt. Ooc so wint meneghenen of voor de mannen, ende diere bedraghen es wijs men te daghene up eenen zondach in de prochijekerke daer tfeit gheviel van den zondaghe in derden daghe als up zinen derden dach van vredebraken, ende van zinen live nomende hem hof ende stede waer hij commen mach tsinen wetteliken daghe. Die dag-

hinghe doet men met eenen bailiu ende met IJ mannen van den hove of meer, ende derden valt altoos sdisendaghes naer den Ypp[er]schen. Sowaer lijf of gront ancleeft, die dach hout men altoos tYpre te zale, ende maectene elken daer.

- [4] Des disendaghes so verhaelt de bailiu dbedrach ende hoe de daghinghe ghedaen es. Danne wijs men de daghinghe kennelijc te doene, die kenlijchede doen met IJ mannen diere over waren. Men heeschtene voort eene waerven ende danne wis menne te banne, ende derdewaert voortheessen anderwaerf te beidene kennelijc te makene dat porten open ziiin ende bruggghen neder, ende voordheessen ende gheven vry wech ende gheleede van allen zaken zonder van dien, ende daerof presentieren wet te doene te segghene van den mannen. Danne heesch menne derde waerven voord en daernaer verbeit men tijt ende wile. Danne wisen de mannen omme bedi dat prieme, tsiertsen, middach, noene ende de meeste heelt van den daghe leden es, dat tijt ende wile van den daghe verleden es. Danne wiis menne achtervolcht, verwonnen van zinen eersten derden daghe van vrebaken, ende menne eerdachtene¹⁷ daer ter stede van dien daghe in derden daghe van vredebraken ; die derde dach valt sdonde[r]sdaghes. (*)

- [5] Sdonderdaghes so verwint men den selven met alle den maniicghen, vonnessen, voortheessen, beiden als boven verclaerst tote men wijst te verbeidene tijt ende wile. Danne verbeiden de mannen so langhe dat de zonne ondergaet, bed nacht

---

17. eerdachtene, in *hs.* verschreven als eerdacechtene. De eerste (overtollige) c is te wijten aan een anticipatiefout van de kopist. Van het werkwoord erdagen : «verdagen».

es dan dach, ende als de bailiu maend of hij tijt ende wile wel verbeit heeft, de manne segghen: Bailiu behouden uwer manicghen wij zien ende merken dat so verne an den nacht ghegaen es, dat de dach zine leden verloren heeft ende es bet nacht dan dach ende ziin onmoghende van vonnessen te wisene, nemaer wanneer ghi ons in hove doet ende betoghet dat bet dach zij dan nacht ende dat de dach den nacht verwonnen heeft, wij zullen goede vonnessen wisen ende doen dat wij sculdich ziin te doene ende thof blijft open staende al den nacht tote sandersdaghes ende dats sondaechs». (*)

- [6] Sondachnuctins, de zonne up ziinde, de manne vergadert int hof, de bailiu verclaert al tghedinghe datter of leden es ende maent of hij de mannen wel in tiden in hove ghedaen heeft, ende betoocht den dach ende begheert de contumacie. De manne wisen den beclaechden gheachterhaelt ende verwonnen van zinen utersten wettelike derden daghen van vredebraken, ende daernaer ten versouken van den bailiu men wystene te bannene daer ter stede van vredebraken eweliken uten lande van Vlaendre up ziin hooft, ende dat men dien ban pueplieren zal te Ternints¹⁸ tYpre ter Maerct boven den Wissele¹⁹ ende in de prochijekercke daer tfeit gheviel met eenen bailiu ende met IJ mannen of meer. Heeft hij leen of erve, dat die

---

18. Waarschijnlijk bedoeld «Ternincs». De familienaam Terninc bestond te Ieper. Zie W. Beele, *Index van de Ieperse persoonsnamen uit de stad- en baljuwsrekeningen 1250-1400*, Doctoraatsproefschrift Germ. Fil., K.U. Leuven, 1975, p. 579.

19. De «Wissele» was een huis gelegen aan de zuidzijde van de markt te Ieper, aan de hoek van de Zuidstraat. V. VERFAILLIE, *Schets ener toponymie van Ieper. Historisch verwerkt tot omstreeks 1600*, Licentiaatsverhand. Germ. filologie K.U. Leuven, 1948, p. 385.

lichghe ende aplakiere an sgraven dommeyne in meersinghen van zinen andren goede ; heeft hij cateile dat men die te sgraven tafel ende tsire dwale in meerzinghen van sinen andren cateilen.

(*)

- [7] Dese feiten die behoren ten vonnessen van den mannen naer de costume vorseit dats moord, roof, brantstichten, vrouwencracht, tfule, ooc andre diere ute spruten, daerof de iusticie behoord twiel, de brant, ende dandre feiten ziin ghegheven te berechten over schepenen, ja die behoren te schepenvonnessen dat elc wel weten mach wat schepenen daer vermoghen : LX lib. paris, de galghe, buten vryen steden van wette. (*)

Documenten betreffende Brugse Drukkers
Pieter Zoetaert
(° 15.. - † 1610)

Het weinige dat omtrent de Brugse drukker Pieter Zoetaert tot nog toe was bekend, kon men lezen in het boek van A. Visart de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois* (Brugge, 1928), blz. 35. Het beslaat nog geen drie regels. Daarin wordt gezegd dat er twee zeer middelmatige drukjes, doch met een zekere historische en literaire waarde, in 1605 en 1609 van de persen gekomen zijn van Pieter Zoetaert, wiens drukkersonderteit slechts van zeer korte duur schijnt geweest te zijn.

Wellicht was Pieter Zoetaert in 1605 — en ook er vóór en er na — de enige drukker te Brugge en is het om die reden dat de stadsregering hem een jaarlijkse toelage voor het pachten van een huis te Brugge toekende. Deze toelage bedroeg 4 pond 3 schelling 4 denier groot, hetzij 25 gulden. Ze werd voor het eerst in februari 1607 en voor het laatst in februari 1611 uitgekeerd. De schorsing van de stads-toelage was een gevolg van het overlijden van onze drukker, die op 6 januari 1610 in de Sint-Walburgakerk te Brugge werd begraven.

Benevens de twee drukwerkjes van 1605 en 1609, die door Visart de Bocarmé reeds werden vermeld, zijn ons nog negen andere drukken van Pieter Zoetaert bekend. Het oudste dateert van 1603. Het tweede handelt over de toentertijde heersende epidemie, genaamd de pest, te Brugge. Het zou door Nikolaas Breydel in 1632 opnieuw te Brugge worden gedrukt. Een exemplaar ervan hebben wij niet kunnen vinden. Evenmin is ons een exemplaar onder de handen gekomen van een histo-

rie van de H. Godelieve, die in 1608 of 1609 door Pieter Zoetaert werd gedrukt. Hetzelfde mag gezegd worden van «diversche statuten ende ordonnantiën», die door hem in 1609-1610 voor rekening van de Brugse stadsregering werden gedrukt. Geen enkele van al deze drukken is van een drukkersmerk voorzien en slechts op twee wordt de woonplaats van de drukker aangegeven, namelijk : «op den Burcht». Wellicht zal dat geweest zijn in een van de kleine winkelhuisjes, die tegenaan de Sint-Donaaskerk waren gebouwd en zogoed als uitsluitend door boekhandelaars werden betrokken.

Alhoewel Pieter Zoetaert dus van 1603 af als drukker te Brugge bedrijvig was, toch was hij toen nog geen poorter van de stad. Dat is hij pas op 19 juli 1608 geworden. Voordien was hij onderhorige van de heerlijkheid van Maldegem, waarvan hij bij akte van 18 september 1607 vervreemde.

In onze Inventaris van het archief van het gilde van de librariërs te Brugge hebben wij laten opmerken dat het tijdstip waarop de drukkers te Brugge verplicht werden tot het librariërgilde toe te treden onbekend was¹. Het geval Pieter Zoetaert toont duidelijk aan dat nog in het eerste decennium van de 17e eeuw de drukkers te Brugge hun beroep mochten uitoefenen zonder vooraf het poorterschap van de stad te hebben verworven en vrij waren van enige corporatieve banden. Dat neemt niet weg, dat van in de 15e eeuw de Brugse drukkers — of was het omwille van aanverwante activiteiten — in de regel lid waren

---

1. A. Schouteet, *Inventaris van het archief van het voormalige gild van de librariërs en van de vereniging van schoolmeesters te Brugge*, in *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation» te Brugge*, dl. C (1963), blz. 234.

van het librariërs-gilde. Of dit ook met Pieter Zoetaert het geval is geweest, kon niet uitgemaakt worden daar er geen gildeboeken of gilderekeningen van de librariërs voor de jaren 1555-1616 zijn bewaard gebleven².

A. SCHOUTEET

DOCUMENTEN

1

1608 juli 19. — *De drukker Pieter Zoetaert, zoon van Adriaan, wordt als poorter van de stad Brugge opgenomen.*

Poorters ende poortressen ontfanghen binnen den jaere gheëyndicht den anderen dagh van septembre 1608 :

... Pieter Zoetaert, filius Adriaen, vervremt van syn laetscip van Maldegem.

Poorterboek van de stad Brugge over de jaren 1588-1794, fol.3

Sabbato 19 julii 1608, omnibus presentibus.

Pietre Zoetaert, filius Adriaen, prentere van zyn styl, vervremt van zyn laetscip ter heirlicheide ende ambochte van Maldegem, per acte 18 septembre 1607, bedeegh poortre, doende den eedt.

Ferieboek van de stadsthesauriers over de jaren 1585-1609, fol. 287.

2

1610 januari 6. — *Aantekening betreffende de begrafenis van Pieter Zoetaert in de Sint-Walburgakerk te Brugge.*

1610 januarius. — In die Epiphanie is begraven Pieter Zoetaert met alve dienst, voor pastorael recht met visitatie ende administratie der H. Sacramenten, al tsamen : XV s. gr.

Brugge, stadhuis, bureau van de burgerlijke stand, register van geboorten, huwelijken en overlijdens van de Sint-Walburgaparochie nr. 4 over de jaren 1605-1631.

---

2. Id., t.a.p.

1606-1611. — *Posten uit de rekeningen van de stad Brugge betreffende uitgaven aan de drukker Pieter Zoetaert.*

Pieter Soetaert, boucdrukere, van XXV guldens tsjaers in gratuityt tot zyn huushuere, over 't jaer verschenen sporcle 1607 : IIII ib. III s. IIII gr.

Stadsrekening over het dienstjaar 1606-1607, fol. 41, nr. 1.³

Pieter Zoetaert, boucdrukere, van XXV guldens tsjaers hem ghejont tot secourse van zyn huusheure, over lesten sporcle 1609 : IIII lb. III s. IIII gr.

Idem over het dienstjaar 1607-1608, fol. 42 v., nr. 6.

Pieter Zoetaert, boucdrukere, van XXV guldens tsjaers hem ghejont tot secourse van zyn huusheure, over lesten sporcle 1609 : IIII lb. III s. IIII gr.

Idem over het dienstjaar 1608-1609, fol. 42, nr. 7.

Pieter Soetaert, drukere, voor het uitgheven van de historie van St. Godeliefve met dedicatie an de wet : VIII lb. VI s. VIII gr.

Idem over het dienstjaar 1608-1609, fol. 44, nr. 5.

Pieter Zoetaert, boucdrukere tot secours van zyn huusheure over 't jaer latsten sporcle 1610 : IIII lb. III s. IIII gr.

Idem over het dienstjaar 1609-1610, fol. 44, nr. 10.

Anthuenis Janssens ende Pieter Soetaert, drukers, voor het drucken van diversche statuten ende ordonnantien metgaders van de vrydom van de twee Bruggemarcten : IIII lb. VI s. VIII gr.

Idem over het dienstjaar 1609-1610, fol. 26 v., nr. 10.

Pieter Zoetaert, boucdrukere, tot secours van zyn huusheure van een jaer sporcle XVIIe elfve voor 't laste midts zyn overlyden : IIII lb. III s. IIII d. gr.

Idem over het dienstjaar 1610-1611, fol. 42, nr. 1.

---

3. Begin en einde van deze en volgende rekeningen is 2 september ; de hier gepubliceerde teksten komen telkens voor onder de rubriek : «Utgheven van ghemeene zaken» behalve de post uit de rekening 1609-1610, fol. 38 v. die voorkomt onder de rubriek : «Van allerande wercken».

DRUKKEN

1. Cort en warachtich verhael van twee schoone victorien in Hung-heryen tegen den grooten Turc.

Brugghe, Soetaert, 1603, pet. in-8°.

Aldus vermeld in : *Catalogue des livres, manuscrits et documents originaux, formant la bibliothèque de feu Mr. Charles-Louis Carton, Gent (1866), blz. 194, nr. 2848.*

2. Advertissement, trauwe waarschuwinghe ende instructie, welcke burghmeesters, schepenen ende raedt der stede van Brugghe by rade ende advise van medecijs, doen ende geven aen alle poorter en ende in-woonderen der selver stede, sonderlinghe aen alle jonghe aen-komende pest-meesters, hoe sy hun in het cureeren van de jeghenwoordelijck regneerende pestilentsche cortse, mitsgaders eenige voorneemste symptomen ofte toevallen der selver, als daer zijn de botse ende de cole, voortaan sullen hebben te regieren ende te ghedraghen.

Te Brugghe, eerst gheprent by Pieter Soetaert in 't jaer 1604. Nu herdrukt by Nicolaes Breydel in het jaer Ons Heeren 1632.

In 8°, 29 ongen. blz.

Exemplaar Brugge, Stadsbibliotheek, S / 287.

3. Encomiastica ordinibus Flandriae universim et singillatim consecrata.

Bruges. P. Soutaert 1604, in 4°, 30 ff. non chiffrés.

Aldus vermeld in *Biographie nationale*, IX, p. 635.

4. Praeloquia encomisstica, ad ord. Flandriae.

Brugis, typis Soetaert, anno 1604.

Aldus vermeld bij F. Sweertius, *Athenae Belgicae*, Antwerpen, 1528, blz. 382. — Is waarschijnlijk hetzelfde als voorgaand nr.

5. Iudicium panegyricum quadrimembris pop. Flandriae : quo laudum genere potissimum praestet Flandria ; militia ? politica ? opibus ? religione ? actiones duae.

Brugis Fland. apud Petrum Soetaert, anno CD.DC.V.

In 4°, 96 ongen. blz. — Vidit & approbavit Arnoldus a Mechlinia S.Th. Lic. & archidiaconus Brug.

Exemplaar Brugge, Stadsbibliotheek, 2/647.

6. Den gheestelicken schadt van devotien. Verciert met veelderhande oude ende nieuwe gheestelicke liedekens. Voor alle men-

schen om met recreatie alle droefheyt ende zwaermoedighe sinnen te verlichten.

Tot Brugghe, by Pieter Soetaert op den Burcht vint mense te coopen anno M.DC.VII.

In 8°,... gen. blz. plus vooraan 4 ongen. blz. — Imprimi poterit sine offensione. P. Arn. van Mechelen, S.Th. Lic. Archid, Brugens.

Exemplaar, incompleet, Brugge, Stadsbibliotheek, S/287.

7. Den troost der sielen int vaghevier : dat is maniere om heur daer uut te helpen. Ghemaect door Heer Corn. Colombanus Vrancx.

Men vintse te coop tot Brugghe by Pieter Soetaert op den Burcht Anno 1607.

In 8°, 375 gen. blz. + vooraan 4 en achteraan 1 ongen. blz.

Aldus vermeld in *Bibliotheca Belgica*, V, 268 en in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, II (1902), blz. 298.

8. Modus confessionis generalis rite instituendae ex Francisco Aria.

Brugis, apud Petrum Soetardt, 1618 (sic).

Aldus vermeld in C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, VIII (Brussel-Parijs, 1898), blz. 1514.

9. Paulus paus van Roomen, den vijftsen van dien naem. Alle christen gheloovigen die dese tegenwoordighe brieven sullen sien saluyt ende die apostolische benedictie...

Brugis Fland. ex officina Petri Soetaert.

In plano. — Aflaatbrief voor de onderwijzers, de leerlingen en hun ouders alsmede voor de ijveraars van het catechismusonderricht.

Exemplaar : Brugge, Rijksarchief, Jezuïeten, nr. 1711.

10. Ce que s'ensuit at esté publié à la bretesque de la ville de Bruges avec le son de la cloche accoustumée, le XVII d'Aougst 1609.

A Bruges, chez Pierre Soetaert.

In plano. — Verordening van de magistraat van Brugge betreffende de wolstapel in deze stad.

Eigen verzameling.

11. Het prieel der gheestelycke melodie : inhoudende veel schoone leysenen ende gheestelicke liedekens van diveersche devote materiën

ende op de principale hoochtijden des jaers dienende.

Tot Brugge, ghedruct by Pieter Soetaert. M.DC.IX.

8°, ff. 8, pp. 305 et 7 non chiffrés.

Aldus vermeld in C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, IX (Parijs-Brussel, 1900), blz. 1253, en in *Bibliotheca Belgica*, p. 32.

12. Apologie catholique pour un certain sonnet, attribué au R. Pere Cotton.

A Bruges, chez Pierre Soetaert, anno M.DC.IX.

In 8°, 47 ongen. blz. — Imprimatur d.d. 30 sept. 1609 door S. Quynckerus.

Exemplaar Brugge, Stadsbibliotheek, 2/645.

De betekenis van de plaatsnaam Dyver te Brugge.

Te Brugge verstaat men onder de plaatsnaam Dyver het gedeelte van de Reie tussen de Eekhoutbrug en de Gruuthusebrug, alsook de straat naast deze waterloop.

De oudste Latijnse vermelding van deze plaatsnaam dateert van 1292 en luidt : *supra Diveram* ; de oudste Nederlandse vermelding wordt aangetroffen in 1302 in de vorm : *up die Diverē*. Sindsdien is deze plaatsnaam tot de dag van vandaag ongewijzigd blijven voortbestaan onder de vormen : Diver, Diverē, Dijver, Dyver en Dyverē. Tot omstreeks 1400 is het woord van het vrouwelijk geslacht en spreekt men dan ook van *die Diverē*, maar later krijgt het woord het mannelijk geslacht en spreekt men van *den Diverē* ¹.

Voor G.D. leverde de betekenis van het woord Dyver geen moeilijkheden op. In het tijdschrift *Rond den Heerd*, XXII (1887), blz. 312, schreef hij : «Dyver of de oever is gelijk Iper, Iber in Spanje, den Tiber en den Dieper, de gallo-romeinse name van een water».

Volgens K. Verschelde, in zijn *Etude sur les noms des rues et des maisons de la ville de Bruges*, zou de betekenis van Dyver wellicht in verband mogen gebracht worden met een vijver, vermits de plaats was gelegen in de nabijheid van een grafelijke vijver. «Une charte donnée par Thierry d'Alsace en l'année 1130, zo schreef Verschelde, porte que l'endroit dit Eeckhout, où fut érigée plus tard l'abbaye de ce nom, était situé à Bruges, dans le lieu appelé l'étang du

---

1. Cfr. K. de Flou, *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen...*, III (Brugge, 1923), kol. 777-779.

comte : in vivario meo dit la charte». De Eekhoutabdij lag inderdaad tegenaan de Dyver. «Malgré cela, zo vervolgt Verschelde, nous avons peine à croire, que le mot Dyver soit une contraction du flamand de vyver, l'étang ; c'est cependant la seule interprétation, croyons nous, qui ait été proposée jusqu'ici»².

De stelling van Verschelde werd gedeeld door A. Duclos in zijn bekend werk : *Bruges, histoire et souvenirs* (Brugge, 1910, blz. 497), waar hij schrijft : «Avec de la bonne volonté on peut arriver de vivarium à Dyver ; mais je n'oserais insister».

Dyver betekent waterloop, zo schreef stout en boud rijksarchivaris dr. J. De Smet in 1932 op grond van aantekeningen, die hij had opgetekend van de verklaringen van sommige Brugse straatnamen, die dr. K. de Flou hem een jaar te voren mondeling had meegedeeld³.

Volgens taalgeleerden is Dyver de oudste plaatsnaam van Brugge. Het woord zou van Keltische oorsprong zijn en dateren van vóór de Romeinse bezetting, dus uit het begin van onze jaartelling, toen in onze streken het Keltisch werd gesproken.

Deze theorie heeft de voornoemde dr. De Smet meer uitvoerig behandeld in een artikel, verschenen in het lokale nieuwsblad «Journal de Bruges», van 3 juli 1942, onder de titel : *Le Diver*. Daarin schreef hij : «Le plus ancien nom de lieu de notre ville est certainement le Diver. C'est le seul nom celtique de la toponymie brugeoise». Hij gaf daarbij de volgende toelichting : «A Bruges le nom du Diver est une

---

2. K. VERSCHELDE, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, XXXII (1875), blz. 394-395.

3. *Over Brugsche Straatnamen*, in *Biekorf*, XXXVIII (1932), blz. 33-41.

transformation du nom celtique primitif *eeve*, dérivé de *afa*». Daaraan voorafgaande had hij betoogd, dat Keltische riviernamen meestal eindigen op *afa*, later vervormd tot *effe*. En hij besloot : «C'est d'ailleurs le seul vestige que nous possédons en ville de nos ancêtres de langue celtique».

Het is echt jammer, dat dr. De Smet zijn verklaring van het woord Dyver niet met betere bewijsgronden kon staven.

En volgens J. Noterdaeme, zich beroepend op H. Grandsaignes d'Hauterive, *Dictionnaire des langues européennes*, en J. Pokorny, *Indo-Germanisches Etymologisches Wörterbuch*, zou Dyver ontstaan zijn uit de samenvoeging van de Indo-Germaanse woorden *Di* (= dubbel, vertakking) en *uer* (waterloop). En hij voegde daar de volgende historische beschouwing aan toe : «In elk geval, de Reie die aan de Gruuthusebrug de naam Diver kreeg, werd er een dubbele waterloop : ze had er dus haar naam niet gestolen. Aan de vermelde brug vertakte de Reie in twee waterlopen : de hoofdrie die recht doorliep tot aan de Rozenhoedkaai en de naam van Diver (Dyver - Dijver) heette, en de waterloop die doorheen de Nieuwstraat ten noorden van de Oudburg liep»⁴.

Dat alles kan waar zijn, zo repliceerden wij in onze artikelenreeks over de Brugse straatnamen in het lokale weekblad «Brugsch Handelsblad» van 15 februari 1975, maar voegden daar onmiddellijk de bedenking aan toe : «Is het niet eigenaardig dat het woord Dyver in de eerste jaren van onze jaartelling zou ontstaan zijn, terwijl de naam van de stad Brugge zelf pas voor het eerst in de 9e eeuw wordt ontmoet !

---

4. J. NOTERDAEME, *De vroegste geschiedenis van Brugge, in Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, CXIII (1976), blz. 133-134.

Zeer waarschijnlijk, zo zegden wij, wil Dyver eenvoudig zeggen : water of waterloop, hetgeen geenszins moet verwonderen vermits in de toponymie meerdere gevallen zijn aan te wijzen van twee verschillende benamingen voor een en dezelfde waterloop».

Etymologiën, hoe belangrijk ook als doel, zijn evenwel broos. Tussen het ontstaan van een naam en zijn eerste bewaarde attestatie, ligt soms een vrij lange tijd, soms zelfs eeuwen, met onbekende, vaak grillige evolutie. Desniettemin blijven de eerste vormen van het woord die men kan opsporen, de basis voor een mogelijke verklaring, al zal de betekenis van veel namen altijd duister of hypothetisch blijven.

De oudste vormen bieden niet alleen het meeste vertrouwen, maar nog belangrijker zijn de eventuele verklaringen die van deze woorden uit archiefbronnen, liefst van ter plaatse, soms te vinden zijn.

Aldus is het ons gelukt de hand te leggen op een paar archiefteksten, die voor de betekenis van het woord Dyver van belang zijn. We laten vooreerst deze teksten hierna volgen.

Actum 27 martii (1627).

... Idem (deken mueraers) contra Sebastiaen van Gryspeere, om boete van thien guldenen van het ruumen van een divere daer twee soo drie secreten invallen. Den verweere ontkent dat tselve es beer ende oock ghedaen by syn volck buuten syn wete...

Brugge, Stadsarchief, *fériën van de stadthesauriers over de jaren 1619-1628*, fol. 234.

Actum den 9en septembre 1654.

... Gheconsenteert an dheer Loys Nollet te maecken eenen dyvere van zyne bleeckerie uutcommende op de Langhe Reye midsgaders van d'andere bleeckerien daernevens, tot in de voorseyde Reye, omme deselve

bleeckerien daerduere te dienen van varsch water...

Id., t.a.p., *feriën van de stadthesauriers over de jaren 1652-1655*, fol. 147. - Kanttekening : «Dyvere ofte waterloop».

In de eerste tekst gaat het om de bestraffing van een zekere Sebastiaen van Gryspeere met een boete van 10 gulden wegens het ruimen of schoonmaken van een divere waarin twee of drie aalputten uitmondten, wat niet was toegelaten. Blijkbaar gaat het hier om een ondergrondse riool.

De tweede tekst behelst een toelating door het Brugse stadsbestuur gegeven aan Lodewijk Nollet om een dyvere te maken tussen zijn blekerij en de Reie om water te betrekken voor het bleken. Hier gaat het blijkbaar om een gracht, die althans gedeeltelijk open is.

In beide gevallen is er dus sprake van een dyver, waarmede ofwel een riool of een gracht wordt bedoeld, en in ieder geval een soort van kleine waterloop.

Want al is de Dyver te Brugge thans een betrekkelijk brede waterloop, die deel uitmaakt van de Reie, oorspronkelijk zal het veeleer een kleine gracht geweest zijn zoals er bij het ontstaan van de stad, in een laaggelegen en waterrijk gebied, veel werden aangetroffen. Men bedenke daarbij dat de eerste ringgracht omheen het gebied dat later tot stad zou verheven worden, in 1127 werd gegraven, waarbij men zich van de bestaande watergangen heeft bediend. En dat het waterloopje, gekend onder de benaming Dyver, toen zal verbreed en uitgediept geweest zijn om in de eerste stadsomwalling opgenomen te worden⁵.

5. Cfr. E.I. STRUBBE, *Van de eerste naar de tweede omwalling van Brugge*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, C (1963), blz. 271-300.

Deze betekening van het woord Dyver zoekt men vruchteloos in enig woordenboek, naslagwerk of andere publicatie. Niettemin zijn de aangehaalde teksten, al dateren ze pas uit de 17e eeuw van heel bijzondere belang voor de verklaring van onze Brugse Dyver.

Onze verklaring van het woord Dyver betekent meteen een aanwinst voor taalgeleerden en toponymisten. En bij uitbreiding kan men de vraag stellen of dyver soms verwant is met de toponiemen *diever*, *de-bora*, *decvel* en *ter deve*, aangehaald in het *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, vóór 1226* door dr. M. Gysseling (Brussel, 1960), vooral gelet op het feit dat *devel* en *ter deve* hydroniemen zijn, respectievelijk te Zwijndrecht (in de provincie Antwerpen) en te Ingelmunster (in de provincie West-Vlaanderen).

En tenslotte opperen wij nog de vraag of er wellicht ook verwantschap bestaat tussen het woord dyver, in de betekenis van riool of waterloopje, en het Westvlaamse woord *duwiere*, dat praktisch alleen nog te Brugge in gebruik is. Met *duwiere* wordt inderdaad verstaan een riool of onderaardse buis voor het afvoeren van vuil water⁶.

A. SCHOUTEET

---

6. L.L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*, sub voce : *duwiere*.

Vlaamse Biografica

COMPERNOLLE, Aloïse,
hulponderwijzer te Menen

Onderstaand stukje behandelt een korte periode uit het leven van Aloïse Compernelle, hulponderwijzer te Menen. Het situeert zich in het decennium na de grote katholieke verkiezingsoverwinning van juni 1884. Het eerste katholieke kabinet dat toen tot stand kwam had reeds enkele weken na haar vorming een wetsontwerp klaar op het lager onderwijs, dat zonder moeite door het Parlement werd aangenomen. De nieuwe schoolwet schonk de gemeenten een ruime autonomie wat hen toeliet, na de «verspillingen» onder de wet van 1879 en midden een economisch dieptepunt, de financies wat aan te zuiveren door onder meer scholen af te schaffen, leerkrachten ter beschikking te stellen of tot weddeverlagingen over te gaan. Dit decennium zag ook de groei van het socialisme en de afbrokkeling van de liberalen, waar de progressieve fractie de eigen vleugels uitsloeg. In 1890 slaagden de progressisten erin de Kamer tot be- raad over een grondwetswijziging te bewegen. De kwestie van het kiesrecht stond hierbij centraal. Pas in september 1893 werd de nieuwe grondwet uitge- vaardigd. Tegenover deze achtergrond zullen we A. Compernelle zien evolueren van onderwijzer tot be- zoldigde liberaal-progressistische militant. Hoewel we ons ten volle bewust zijn van de grote onvolledigheid van onderhavige bladzijden en van onze onvol- doende kennis van de Menense toestanden, menen we de plaatselijke geschiedschrijving ergens te kun- nen aanvullen en anderzijds een kleine bijdrage te

leveren tot het fenomeen van de militant, de man aan de basis, meer speciaal in deze smeltkroes van de negentiger jaren.

Aloïse Compernelle werd te Zarren geboren op 8 aug. 1857¹. Naar verluidt waren zijn ouders arm en zorgde de plaatselijke pastoor voor zijn opvoeding. Op diens kosten trok hij naar de kweekschool te Torhout. Na het behalen van zijn onderwijzersdiploma werd hij onmiddellijk aanvaard in het weeshuis van de H. Geest te Kortrijk. De 1ste jan. 1882 stelde het liberale gemeentebestuur van Menen hem aan als toezieners in het weeshuis aldaar tegen een jaarwedde van 800 fr. Vanaf de 1ste februari oefende hij, zonder enige weddeverhoging, daarnaast de functie uit van interimaris-hulponderwijzer op de gemeenteschool. Te oordelen aan de commentaar van het katholieke weekblad *De Meenenaar* werd hij in die periode berispt omwille van zijn «ongeoorloofde afwezigheden», terwijl hij er eveneens niet voor gewicht had bepaalde personen op «gastmalen» uit te nodigen «ten koste der hospicen». De 10de maart 1883 benoemde men hem tot hulponderwijzer. In oktober van hetzelfde jaar gaf hij zijn ontslag als toezieners en bleef als leerkracht doorwerken aan een

---

1. De biografische gegevens zijn voor een groot deel gebaseerd op het verslag van De zittingen van het college van burgemeester en schepenen te Menen 1886 - 1890, een artikel uit *De Meenenaar*, 12 juli 1890, p. 2, een brief van L. Ducatillon aan V. Lambrecht van 8 maart 1891 (Archief Victor Lambrecht, *Zuid-Vlaamse sprekersbond*, bewaard bij notaris L. De Byser - Lambrecht, Ardooie) en de verdediging van A. Compernelle bij zijn afzetting als onderwijzer afgedrukt in *L'Education*, II, 19 (1 juli 1890) p. 145-147, 20 (15 juli 1890) p. 155-156, 22 (1 sept. 1890) p. 172. We wensen hier de heer A. Van Marcke, bewaarder der archieven te Menen, te bedanken voor zijn hulp bij het opsporen van de afzetting van A. Compernelle in de bovengenoemde verslagen en voor het signaleren van diverse artikelen in de lokale pers.

jaarwedde van 1300 fr. De 3de mei 1886 trad hij in het huwelijk met de zuster van een zekere Vandamme, onderpastoor te Nieuwkerke. Zijn echtgenote voerde te Menen «handel in specerijen». Als we A. Compennolle zelf mogen geloven pleegde hij nog hetzelfde jaar zijn eerste politieke daad door begin december een socialistische meeting bij te wonen. Dit verwekte wrevel bij de katholieke *Meenenaar*. Bewust van de mogelijke consequenties ervan had A. Compennolle twee attesten van aanwezige rijkswachters laten maken, die verklaarden dat hij enkel een «simple acte de spectateur et de curieux» bedreven had en nergens enige goed- of afkeuring had laten blijken. Het kostte hem overigens geen moeite dergelijke getuigenissen te verkrijgen, vermits hij de rijkswachters driemaal per week Franse les gaf. Spijts zijn voorzorgsmaatregelen vergastte het sinds oktober 1884 katholieke college van burgemeester en schepenen hem op een blaam. Van dan af kreeg A. Compennolle het moeilijk. Het gemeentebestuur verdacht er hem van samen met zijn collega E. Benoot het sedert 1887 verschijnende liberale weekblad *De Eendracht* op te stellen, dat uiteraard niet mals was voor de katholieke meerderheid. Op school zelf had hij eveneens last. Daar kon hij het nauwelijks rooien met een andere hulponderwijzer, Ghesquièrre, die katholiek was. Allerlei verdachtmakingen, gaande van kindermishandeling tot het uiten van politieke opinies, brachten beiden voor het schepencollege en zelfs voor de correctionele rechtbank te Kortrijk. De lokale *Meenenaar* en *Eendracht* deden hierbij hun duit in het zakje. Uiteindelijk werd alleen Ghesquièrre door de rechtbank beboet, waarna hij ontslag indiende als hulponderwijzer. Voor de *Meenenaar* was dat voorval een uitgelezen gelegenheid om het portret te schilderen van

«Koperen Molleken», alias Compernelle². Verder had A. Compernelle het geregeld aan de stok met zijn schoolhoofd, terwijl hij ook verzuimde het Te Deum bij te wonen. Het gemeentebestuur toonde zijn afkeuring door zijn wedde met zeer veel vertraging uit te betalen en door in de gemeenteraadszitting van 10 sept. 1889 deze wedde op 1200 fr. te brengen.

In 1890 beging de Menense onderwijzer enkele onvoorzichtigheden. Reeds ingeschakeld door de Liberale Jonge Wacht om arbeiders klaar te stomen voor het examen van bekwaamheidskiezer voor gemeente en provincie, werd hij bij de oprichting van de Liberale Bekwaamheidskiezersbond unaniem aangesteld als voorzitter. Een door hem ondertekende omzendbrief van de bond viel in handen van het gemeentebestuur. Meteen bezat het een onweerlegbaar bewijsstuk. De gemeentelijke overheden konden hem in die periode ook nog twee dagen afwezigheid zonder verantwoording aanrekenen. De 1ste juni viel de druppel die de emmer deed overlopen : in de vroege uurtjes verklaarde A. Compernelle in de herberg «Le Caporal» dat de moeder van Christus acht kinderen gebaard had. Daarbij gaf hij zijn ongeloof te kennen aan het sinds 1854 geproclameerde dogma van de onbevleete ontvangenis. Het gemeentebestuur reageerde onmiddellijk op deze «ketterse» uitlating. Op 9 juni 1890 ontzette het A. Compernelle uit zijn ambt van gemeenteonderwijzer.

---

2. «Maar Kooperen Molleken, zegt men, is min of meer 't haantje van 't kot met eene pretentie van de andere wereld. 't Is al te gaare 'nen schop hooge, 't ventje, 't gaat daar al zijn ijdel hoofden schudden dat 't loddert, die beentjes prikkelen, die armkes gaan op en neer, 't kijkt van zoo hooge als 't maar en kan beneden op de menschen die 't over strate tegen komt, alla ! 't heeft het air van te zeggen : «Kijk toch 'nen keer naer mij ; ge en zijt gij maar eenen arme onnoozele dompelaar, maar 't is ik, Koperen Molleken, die verstand hebbe voor vijf en twintig». *De Meenenaar*, 3 maart 1888, p. 1.

Men verweet hem zijn voorzitterschap van de Liberale Bekwaamheidskiezersbond, zijn politieke opinie die rechtstreeks indruiste tegen de voorschriften van de regering en gericht was tegen het gemeentebestuur, zijn overtredingen van het schoolreglement en zijn kritiek op het katholieke geloof. De 18de juni ontvangt A. Compernelle het nieuws van zijn afzetting per aangetekende brief. De 26ste van dezelfde maand zond hij zijn verdediging naar het gemeentebestuur en maakte hij ze bekend aan de pers. Hierin ontkende hij onder meer opsteller te zijn van *De Eendracht*, verantwoordde hij zijn gedrag tegenover Ghesquière en zijn directeur, verzachtte hij zijn deelname aan meetings en zijn voorzitterschap van de Liberale Bekwaamheidskiezersbond en bevestigde hij zijn anti-katholieke verklaringen, evenwel met de bemerking dat de wet van 20 sept. 1884 enkel van toepassing was voor uitlatingen die gedurende de uitoefening van het beroep gemaakt werden³. Hij eindigde zijn betoog met volgende woorden : «Pour être instituteurs, nous n'en sommes pas moins hommes, pas moins des citoyens libres dans un pays libre»⁴.

Dit voorval schonk de plaatselijke pers natuurlijk weken stof voor artikels⁵, maar ook de nationale kranten besteedden er aandacht aan⁶. De inhoud ervan biedt geen verrassingen : de katholieke stonden

---

3. De laatste zin van artikel 5 luidde : «Il (de onderwijzer) s'absent, dans son enseignement de toute attaque contre les convictions religieuses des familles dont les enfants lui sont confiés». *Pasinomie*, 4ème série, XIX, 1884, p. 352.

4. *L'Education*, II, 22 (1 sept. 1890) 172.

5. *De Meenenaar*, 21 juni 1890, p. 1-2 ; 12 juli 1890, p. 2 ; 26 juli 1890, p. 1 (opname van een brief van A. Compernelle) ; 2 aug. 1890, p. 1-2 (antwoord op de brief).

6. Zie o.m. *Le Patriote*, 26 juni 1890, p. 1 en 1 juli 1890, p. 1-2 ; *L'Etoile belge*, 25 juni 1890, p. 2 en 27 juni 1890, p. 2 ; *Journal de Bruxelles*, 1 juli 1890, p. 1 onder de spottende titel van «M. Van Coppernolle».

achter het Menense gemeentebestuur, de liberale benadrukten de aanslag op de grondwettelijke vrijheid van meningsuiting. De pedagogische pers, en in 't bijzonder de liberale en progressistische tijdschriften, maakten eveneens veel misbaar. Ze legden vooral de nadruk op de almacht van de gemeentebesturen en op de beperkte vrijheid die de onderwijzer genoot als staatsburger. Het woord inquisitie viel in dat verband menige keren⁷. De 18de augustus bevestigde de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen, na raadpleging van de inspectie, in een fel gemotiveerd stuk de beslissing van het Menense gemeentebestuur. Zij ging er wel van uit dat elke burger vrij zijn opinie mocht uitdrukken, maar dat hij bij het bekleeden van bepaalde ambten zichzelf het verbod oplegde geen enkele daad te stellen onverenigbaar met zijn plichten. Het opstellen van *De Eendracht*, het voorzitterschap van de Liberale Bekwaamheidskiezersbond en het verdedigen van stellingen die strijdig waren met het katholieke geloof waren hiermee in tegenspraak, daar ze, volgens haar opvattingen, het vertrouwen van de gezinshoofden in de onderwijzers deden verliezen⁸. Het Menense gemeentebestuur profiteerde van deze gunstige situatie om ook nog de jaarwedde van E. Benoot tot 1200 fr. te verminderen⁹. Wettelijk restte er A. Compernelle nu nog enkel het beroep op de koning. Spijts een tussenkomst van de Algemene Belgische Onderwijzersbond,

---

7. *Revue pédagogique belge*, III (1890) p. 326-328 en 522-525 ; *L'Education*, II, 19 (1 juli 1890) p. 147-148 en 20 (15 juli 1890) p. 153 ; *L'Ecole communale*, XI, 13 (1 juli 1890) 193-194 en 14 (15 juli 1890) p. 209 ; *L'Ecole libre*, IV, 25 (6 juli 1890) p. 387-388 en 391-394.

8. Verslag van de zittingen van het college van burgemeester en schepenen te Menen.

9. *De Eendracht*, 15 nov. 1890, p. 1-2.

die het gemeentelijke onderwijzend personeel groepeerde¹⁰, gebruikte het K.B. van 2 dec. 1890 dezelfde motiveringen als deze van de Bestendige Deputatie om het beroep te verwerpen¹¹. Eens te meer trad de pedagogische pers in actie en wees op de mogelijkheid iedere ambtenaar af te zetten wiens politieke opinies niet strookten met deze van de machthebbers¹². Dadelijk na de uitvaardiging van het K.B. poogden de progressistische liberalen de zaak Compernelle in het Parlement te brengen, maar de minister van binnenlandse zaken en openbaar onderwijs slaagde erin uitstel te krijgen¹³. Pas op 29 mei 1891 kon L. Fagnart, progressistisch volksvertegenwoordiger van Charleroi, het voorval te berde te brengen. Hij steunde zich enkel op de argumenten die A. Compernelle zelf had geformuleerd en schonk bijgevolg oude wijn. De katholieken stonden veel sterker. In de persoon van de West-Vlaming P. Tack konden ze met genoeg wijzen op het beroep dat A. Compernelle sinds zijn afzetting uitoefende, dat van progressistische militant, die met de socialisten samenspande en in aanraking was gekomen met politie en gerecht¹⁴. Inderdaad, A. Copernolle werd onmiddellijk na de uitvaardiging van het K.B. door de pro-

10. *Bulletin de la Fédération générale des instituteurs belges*, XXXIV, 1 (nov. 1890) p. 13.

11. Het KB. staat afgedrukt in *Het Katholiek Onderwijs*, XII (1890-1891) p. 132-133 en in de *Revue pédagogique belge*, IV (1891) p. 52-54.

12. A. SMETS, *La liberté de conscience sous le régime actuel*, *Revue pédagogique belge*, IV (1891) p. 49-57; *L'Ecole libre*, IV, 41 (28 dec. 1890) p. 643-644; *La Tribune scolaire*, III, 5 (1 maart 1891) p. 117-118.

13. *Annales Parlementaires. Chambre de représentants*, 1890-1891, p. 221-222 en 260-261, zitting van 17 dec. 1890.

14. *Id.*, p. 1189-1192, 1201-1203, 1227-1231 en 1236-1237, zittingen van 29 mei en 4 juni 1891.

gressisten opgevestigd, om aan 1200 fr. per jaar propaganda te gaan voeren in Vlaanderen¹⁵. Hij werkte vooral mee aan de intense campagne voor het algemeen stemrecht die vanuit Gent samen door progressisten en socialisten gevoerd werd¹⁶. Daarnaast was hij nog Kortrijks afgevaardigde op de progressistische congressen¹⁷ en zetelde hij in het lokale bestuur van het Willemsfonds¹⁸. De meetings bezorgden hem wat last. Zo werd hij in jan. 1891 driemaal beboet door de politie. De christen-democraat Léonce Ducatillon, hoofdredacteur van *Ons Vlaanderen*, beging toen de onvoorzichtigheid te schrijven dat A. Compennolle ook in de gevangenis had gezeten. De gewezen onderwijzer nam dit niet en ging een proces aan «voor laster en eerroof», waarbij hij 3000 fr. schadevergoeding eiste en 1000 fr. voor inlassing van het vonnis in de socialistische dagbladen. De rechtbank te Kortrijk wees op 14 mei deze eis af en verplichtte A. Compennolle nog de kosten van het geding te betalen¹⁹.

---

15. *Journal de Gand*, 9 jan. 1891, p. 1. Beslissing van het bestuur van de «Fédération progressiste» op aandringen van E. Féron.

16. De 11de jan. 1891 sprak hij te Wevelgem, de 18de te Menen, de 25ste te Wervik, de 1ste febr. te Komen, de 8ste te Moorseele, de 22ste te Waregem, de 1ste maart te Poperinge, de 8ste te Harelbeke, de 15de te Moorseele, de 22ste te Menen, de 5de april te Waregem, de 19de te St.-Eloois-Vijve en de 31ste mei te St.-Denijs-Boekel. Op 22 juni hielp hij te Blankenberge de «Cercle progressiste» oprichten. Alle gegevens worden uit het *Journal de Gand* geput.

17. *La Réforme*, 20 nov. 1890, p. 1, 9 dec. 1890, p. 1 en 25 maart 1892, p. 2.

18. Archief Willemsfonds, 1.6.1., *Ledenlijsten* (bewaard op de universiteitsbibliotheek te Gent). A. Compennolle was lid sinds 1887 en bleef dit tot 1891. Zijn bestuursfunctie oefende hij uit tussen 1889 en 1891.

19. Archief Victor Lambrecht, *Zuid-Vlaamse Sprekersbond*, L. Ducatillon aan V. Lambrecht, 8 maart 1891; *Ons Vlaanderen*, 17 mei 1891, p. 3.

Hoelang A. Compernelle bezoldigd militant gebleven is, hebben we niet kunnen achterhalen. Pas in 1911 vinden we hem terug bij zijn aanvaarding als onderwijzer in de vrije liberale school te Roeselare, waar E. Benoot de directie uitoefende²⁰. De appreciatie dat hij, ondanks zijn afwezigheid uit het onderwijs, op de hoogte was van de nieuwere methoden, wijst erop dat we waarschijnlijk mogen gewagen van een herintrede²¹. De eerste wereldoorlog onderbrak zijn nieuwe carrière, maar na de vijandelijkheden daagde hij opnieuw op²². Of A. Compernelle aan zijn einde kwam zoals de hoogst onbetrouwbare A. Sluys het voorstelt laten we voorlopig in het midden: «il fut réintégré, sous le ministère de M. DESTREE, en 1920, dans le corps enseignant officiel; mais l'année suivante on ne le maintint pas dans cette fonction et le pauvre homme, miné par le chagrin, succomba bientôt»²³.

F. SIMON

20. *Ecole Laïque pour garçons. Roulers. Wereldlijke school voor jongens. Roeselare*, VII (1911-1912) p. 14.

21. *Id.*, VIII (1912-1913) p. 6.

22. *Institut H. Tant-Roels. Ecole Laïque pour garçons Roulers. 1905-1930*, s.l. [1930], p. 9.

23. A. SLUYS, *Mémoires d'un pédagogue*, Bruxelles, 1939, p. 123.

**BAERT Gustave (°Sint-Michiels
16.6.1846 + Sint-Michiels 25.2.1924)**

Industriel de Steenbrugge, Gustave Baert fut présenté en 1900 par l'Association libérale de Bruges comme candidat aux élections sénatoriales. Elu sénateur, il dut laisser la place à son suppléant, Alfred Delanier, ayant figuré par erreur sur la liste des éligibles au Sénat.

Gustave Baert fut pendant plusieurs années bourgmestre de Sint-Michiels et se retira après la guerre de 1914-1918 de la vie politique active.

Chevalier de l'Ordre de la Couronne, Baert fut en 1904 membre d'honneur du cercle théâtral flamincant «Breydel's zonen» qui devint en 1906 une section du Willemsfonds de Bruges.

P. LEFÈVRE

Bib. :

Journal de Bruges, 28.2.1924, p. 3.

La Patrie, 26.5.1900, p. 1 ; 28.5.1900, p. 1.

Rapport annuel du cercle «Breydel's zonen» pour l'année 1904-1905. Archives R. Maerten-J. Schepens, Bruges.

Joannes Baptista Ludovicus de Castillon

In de biografie van deze bisschop van Brugge, door E. VOORDECKERS, *Castillon, Jan Baptiste Louis, vijftiende bisschop van Brugge*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, V, 1972, kol. 175-179, zijn enkele onnauwkeurigheden geslopen betreffende de overplaatsing van de zetel van Roermond naar deze van Brugge, en is de spelling «Castillon» bevreemdend. Volgens de Brugse archiefbronnen en de eigen handtekeningen van de bisschop is de juiste spelling «Castillion». de Castillion werd op 9 april 1742 tot bisschop van Roermond benoemd en in die waardigheid door paus Benedictus XIV op 24 september 1742 bekrachtigd. «Toen echter kort daarop, schrijft Voordeckers, de Brugse bisschop Hendrik Jozef van Susteren overleed, wenste Maria Theresia op 8 oktober 1742 de overplaatsing van de Castillon van Roermond naar het belangrijker bisdom Brugge» (kol. 175). Bisschop van Susteren overleed echter niet *kort daarop* (ttz. kort na 24 september 1742), maar op 24 februari 1742, ttz. zeven maanden vroeger.

Van Roermond naar Brugge overgeplaatst door keizerin Maria Theresia, werd de Castillion in deze nieuwe hoedanigheid door paus Benediktus XIV bekrachtigd op 20 mei 1743. «Tot bisschop gewijd te Mechelen, schrijft Voordeckers, werd de Castillon op 24 juni 1743 geïnstalleerd als vijftiende bisschop van Brugge» (kol. 177). De datum 24 juni 1743 is niet deze van de installatie, maar wel van de inbezitneming van de bisschoppelijke macht, die geschiedde door een procurator of plaatsvervanger, kanunnik J.B.

de Vicq, deken van het kapittel. Op 14 juli daaropvolgend werd de Castillion in de kathedraal te Mechelen bisschop gewijd door de aartsbisschop Antonius Perrenot de Granvelle, bijgestaan door de bisschop van Gent Maximilianus Antonius van der Noot en de bisschop van Antwerpen Guilielmus Filippus de Herzelles. Ten slotte was het op zondag 21 juli 1743 dat de Castillion in Brugge aankwam en plechtig werd geïnstalleerd.

B. JANSSENS DE BISTHOVEN

Boekbesprekingen

J. DE GRAUWE, *Prosopographia Cartusiana Belgica (1314-1796)*, *Analecta Cartusiana* nr. 28, Gent-Salzburg, C. De Backer, 1976, 360 pp., 16 x 24, 1100 fr.

In deze studie heeft de auteur op basis van onuitgegeven bronnen, uitgegeven bronnenmateriaal en werken betracht een biografische lijst aan te leggen van alle monniken, conversen, donaten, klerk- en lekerreddieten die ooit geleefd hebben in een van de 12 kartuizerkloosters gelegen op het huidig Belgisch grondgebied. Het oudste dateert van 1314 (Herne bij Edingen), het jongste Sheen Anglorum was sinds 1626 te Nieuwpoort gevestigd; al deze kloosters werden opgeheven in 1783 door keizer Jozef II, behalve die van Zelem en Luik die bestaan hebben tot respectievelijk 1794 en 1797.

De lijst werd strikt alfabetisch gerangschikt volgens de klooster-naam van monniken en broeders. In de mate van het mogelijke wordt de familienaam er in alfabetische orde aan toegevoegd en werd achteraan in het werk (p. 309-359) een alfabetische familienamenlijst opgenomen met verwijzing naar de nummers van de biografische lijst. Daarin komen 2726 personen voor aldus gepresenteerd: eerst de naam van de kloosterling, gevolgd, indien gekend, door de familienaam, dan doopnaam, namen der ouders ofwel afkomst, datum en plaats van geboorte, studies, klooster van professie en datum, eventueel tweede professie en datum, verschillende huizen waar de religieus verbleef met de data, functies met de data, datum en plaats van overlijden. Doorheen deze sobere biografische gegevens is het mogelijk niet alleen iets meer te weten over die vele individuele kartuizers, hun familie, studies en activiteit op menig gebied, maar ook onrechtstreeks over hun kloosters en over de orde. Voor elk kartuizer een curriculum vitae opstellen was een tijdrovende, ondankbare taak en de roepingen tot zulke taken lijken even zeldzaam als die tot het kartuizerleven. Het is natuurlijk vrij moeilijk dergelijke lijsten op hun precieze waarde te testen; ... met veel respect voor het geleverde werk hopen wij dat het evenals de kartuizerorde *numquam reformanda, quia numquam deformata* nooit te hervormen, want nooit misvormd zal mogen blijken te zijn. Men kan natuurlijk de vraag stellen of de bruikbaarheid van het werk niet groter zou geweest zijn indien

de namen ook per klooster zouden geordend geworden zijn, want het is nu toch een heel werk de kloosterbezetting uit de biografische lijst her samen te stellen. Nuttig zijn zeker ook de lijst met de verklaring van de verschillende functies in de orde en de verschillende soorten kartuizers (p. 16-17), het kort overzicht van de provincieïndeling, de alfabetische lijst van alle kartuizerskloosters die in prosopografie voorkomen, de onmisbare lijst van afkortingen en conventionele tekens en de leerrijke bibliografie. Elk van deze bijdragen is in het Nederlands en het Frans gesteld.

Hoeveel onzekerheid er in sommige gevallen ook nog moge heersen en hoeveel leemten ook nog open blijven, toch zal deze lijst bij de identificatie veel werk besparen en hulp bieden aan historici met uiteenlopende belangstelling.

P. DECLERCK

J. DE BROUWER, *De Kerkelijke Rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, 2 dln, Tielt, uitg. E. Veys, 1971-72, XXXI + 918 pp., 16 tabellen en 3 pl., 1.800 fr.

Vooreerst onze excuses aan de auteur om deze te laattijdige recensie. Het is buiten de wil van recensent en van de redactie van het tijdschrift om. Wat de auteur aandurfde: de kerkelijke rechtspraak in drie bisdommen gedurende meer dan twee eeuwen in haar procedure en evolutie na uitpluizen van duizenden dossiers, in het licht stellen is bijna meer dan een levenswerk. Het uitgangspunt en de belangstelling van de A. wordt door hemzelf in het Woord Vooraf, dunkt mij, klaar geformuleerd: «Tot nog toe ging weinig aandacht naar de werking van de officialiteiten in onze gewesten... De kerkelijke rechtbanken leveren nochtans een waardevolle bijdrage zowel voor de algemene kerkgeschiedenis als om tot een betere kennis te komen van de religieuze, regionale en sociale geschiedenis van ons volk. Deze studie wil dan ook een leemte aanvullen en pogen bij te dragen tot een betere kennis van het godsdienstig leven en de zedelijke gedragingen van het volk en de bijdrage van de Kerk tot de sanering en normale ontplooiing ervan». Een leemte was er zeker; wat te denken over de bijdrage? Het werk bestaat uit twee banden, maar het verband tussen beide is niet zo duidelijk.

Band II is een inventaris van al de gevallen, die in aanklacht, onderzoek of uitspraak voor een van de behandelde officialiteiten voorkomen. Zij werden ingedeeld volgens de aard van de overtredding, indeling die wij ook aantreffen in deel II van band I waar de werking van de officialiteit volgens de aard van de overtredding in

vijf hoofdstukken wordt behandeld. Deze uiterlijke overeenkomst lijkt mij de enige want in de ene band wordt nergens naar de andere verwezen. Dat doet natuurlijk niet veel af aan de waarde van deze inventaris van bijna tienduizend gevallen, die dank zij goede registers van plaats- en persoonsnamen gemakkelijk terug te vinden zijn... al zou de lijst van de gebruikte afkortingen op p. 798 beter vooraan gekomen zijn evenals het nawoord trouwens (p. 797). Maar beide banden zouden bijna evengoed losse afzonderlijke werken kunnen zijn, zo zelden dient de inventaris om de studie van band I te staven of te illustreren; in de inventarisatie van deze gevallen meer dan op hun waarde voor de kennis van het functioneren van de rechtspraak ligt de waarde van het enorme werk van De Brouwer. Op dat terrein heeft hij zeker een grote leemte aangevuld en zal het werk van grote waarde blijven.

Op p. 791 analyseert S. kort een bijdrage van Dr. G. Renson over de kerkelijke procedure in de Nederlanden en hij besluit: «de bijdrage geeft de lezer een inzicht in de ingewikkelde procedure van de kerkrechterlijke instelling gedurende de middeleeuwen». Eerlijk gezegd vooral iets van deze aard voor de moderne tijden had ik van het werk van S. verwacht en het niet gevonden in de eerste band. Deze band bevat na een inventaris van de gebruikte bronnen en een bondige inleiding met een historisch overzicht van de kerkelijke rechtspraak, een studie in drie delen en een lijvige reeks bijlagen over 1) structuur en werking van de officialiteiten (p. 307-501) 2) enkele gebruikte formules (formulieren?) in de rechtspraktijk (waarom komt die titel alleen voor in de inhoudstafel en niet op p. 502?) en 3) een lijst van de officialen en het personeel van de officialiteiten onder welke titel dan op p. 528-9 als bijlage LIII ook een lijst van aartsbisschoppen en bisschoppen is ondergebracht. Het geheel wordt afgesloten met nuttige registers van plaats- en persoonsnamen en bekroond met samenvattingen in het Frans, Engels en Duits. Het werk heeft ongetwijfeld een zekere allure. Het corpus van de studie bestaat uit drie delen: De bisschoppelijke rechtspraak, haar concrete organisatie, werkwijze en bevoegdheid; een tweede deel over de werking van de officialiteiten in de behandelde periode in de drie bisdommen, waarbij het dan vooral gaat over de aard van de behandelde overtredingen, goed ingedeeld in vijf hoofdstukken telkens gesynthetiseerd in een tabel en algemeen besluit, behalve voor het zeer arme hoofdstuk V over zaken in beroep behandeld (een halve bladzijde) en tenslotte in een derde deel over de aard van de bestraffing en de evolutie daarin, wat de auteur met veel voorbeelden illustreert. In dit genre voelt hij zich thuis.

Persoonlijk vallen ons de delen II en III goed mee. Over deel I, vooral hoofdstuk III en IV, zijn wij minder voldaan. Als de auteur op p. 293-302 vergelijkt met de andere officialiteiten heeft hij het in feite alleen over hun bezigheden, niet over hun structuur en werkwijze. En daar ligt naar mijn mening de leemte van zijn werk, al blijft het ook daar een waardevolle aanvulling. Beperkt tot de officialiteiten van drie bisdommen (wat zijn volle recht is natuurlijk) is het ook voor deze nog niet *dé studie* daarover. Op formeel historisch-juridisch gebied lijkt het werk ons niet af: zijn uiteenzetting over de werking van het personeel, taak, rechten en verplichtingen leek ons vrij leerrijk, maar een heldere verklaring van juridische termen en procedure hebben wij er niet voldoende aangetroffen en mocht, gezien de titel van het werk, verwacht worden. Toevallig tijdens de recensie zelf met een dergelijke tekst bezig hebben wij konkreet ondervonden hoe weinig rechtstermen verklaard worden (en hoe moeilijk dat voor een niet-juridisch geschoolde, als wijzelf, is). Wij blijven hopen op dat welomschreven gebied ooit een klare, verhelderende studie van een rechtshistoricus voor niet-juristen te mogen zien verschijnen.

Als wij van de inhoud naar de vorm van het werk van J. De Brouwer overschakelen, is daar naast veel goeds, ook wel een en ander op aan te merken. Het zo lijvige werk, resultaat van taai en volhardende opzoekingen, heeft zeker onder tijdsnood geleden wat betreft de duidelijke ordening en de accurate afwerking vooral in band I. De lijst van de gebruikte afkortingen in band II, p. 798 had zeker ook vooraan in band I mogen voorkomen en het zou zeker nuttig geweest zijn doorheen het ganse werk dezelfde afkortingen te gebruiken. Op p. 798 komt *B.* voor als afkorting voor de officialiteit Brabant, maar ook voor de officialiteit Antwerpen; de officialiteit van Brussel wordt aangeduid met *Br.* maar in band I, p. XXII met *Bru.*; de letter *K.* wordt op p. 798 gebruikt voor de officialiteit Antwerpen, archief van de katedraal zoals op p. XV, maar zowel *B* als *K* vinden wij op p. XVI-XIX ook voor het Rijksarchief te Gent. De verwijzing in Band I, p. 316 is vermoedelijk naar Archief Katedraal Antwerpen, p. XV; bij de bronnenopgaven is trouwens geen Bisschoppelijk Archief Antwerpen te vinden; waarom verschillende letter bij de verwijzingen naar hetzelfde dokument op p. 391-392 en 395 en waar is dat dokument precies te vinden? De verwijzing op p. 395 lijkt mij in de bronnenopgave niet te repereren evenmin trouwens als de *Miscellanea Mechliniensis*, nr. 10 op p. 395, n. X en op p. 25, n. 71 en 73, reg. nr. 175.

De *Statuta omnium curiarum ecclesiarum provinciae Mechliniensis*, p. 395-462 zijn misschien toch niet zeldzaam genoeg om in

bijlage gedrukt te worden... in de bibliotheek van het Brugse grootseminarie vond ik drie exemplaren van 1625, en vierde van 1667. Precies daarover is wel iets te lezen in E. FOURNIER, *L'Origine du vicaire général et des autres membres de la curie diocésaine*, Parijs, 1940, p. 241-245 dat eigenlijk toch had mogen vermeld worden in de eerder te beknopte bibliografie, p. XXIX-XXXI, waarin trouwens sommige werken verder in de studie vermeld zoals op p.1, n. 1 en p. 3, n. 10 ook ontbreken.

Alles bijeen onze grootste waardering voor het immense uitpluigingswerk van S. maar daarom des te groter onze spijt dat zijn studie niet keuriger werd afgewerkt en ordentelijker opgebouwd en onze hoop blijft dat er ooit nog een formeel-juridische studie en synthese over de officialiteiten moge het licht zien. De werkwijze van de officialiteiten op juridische wijze regelen om zo op geordende manier greep te krijgen op de werkelijkheid des levens en ze in goede banen te leiden, was toch voorzeker de bedoeling van de vele statuta van de officialiteiten. De lijsten van de leiding en het personeel van de officialiteiten in bijlage LII (p. 515-527) zijn zeer nuttig, maar elke verwijzing naar bronnen ontbreekt. Tot besluit geven wij hier enkele schaarse aanvullingen voor de officialiteiten van Brugge en enkele voor Ieper. Voor Brugge maakten wij vooral gebruik van gegevens bij A.C. DE SCHREVEL, *Les Gloires de la Flandre maritime et de la Flandre Gallicante au XVIe siècle*, Rijsel, 1904 (gec. G) ; J.F. FOPPENS, *Compendium chronologicum episcoporum Brugesium necnon praepositorum et canonicorum etc. ecclesiae cathedralis S. Donatiani Brugensis*, Brugge, J. Beernaerts, 1731 (Seminariebibliotheek A. 10143, gec. F) ; P.L. de MOLO, *Series canonicorum etc. Ecclesiae Cathedralis S. Donatiani Brugensis, Auctuarium ad Compendium chronologicum J.F. Foppens*, Archief Grootseminarie Brugge, 3 dln, S. 80, S. 81, S. 82 ; en van een paar handschriftelijke nota's op het exemplaar *Statuta omnium curiarum ecclesiasticarum provinciae Mechliniensis*, Mechelen, J. Jaye, 1667 (gec. S.) Wij deden geen archiefopsporingen. Voor Ieper is het archief van het bisdom grotendeels verdwenen : archiefstukken citeren wij volgens de inventaris van B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Het Fonds van het bisdom Ieper op het bisschoppelijk archief te Brugge, Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis.. Soc. d'Emulation, dl. C, jrg. 1963, Brugge, 1965, p. 197-205.*

1) BRUGGE

Adam Zwynghedau 1562-1566 (G. 129)

Remigius Driutius (dec. 1569-1616) G. 131, F. 31, 169

Leonardus Neyts (12 juni 1616 + 17.11.1622) F. 99, 126 ;

M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn*

- episcopaat* (1602-1616), Brussel, 1970, p. 227, n. 1
 Henricus de Gaule (1627 ? —+ 6.2.1642) F., 120
 Petrus de Cortewille (1642 ? — 1658 ?) F. 151, 159
 Bernardus van Thienen (1658 ? —+ 24.2.1679) F., 105
 Johannes Franciscus de Baillencourt (1679 ? —+ 22.8.1706) F., 95, 105
 Petrus Bouvry (?—+ 1714) F. 155
 Franciscus Brouckman (1716 +— 21.6.1720) F. 95-96
 Andreas Mendez (17.10.1720 +— 15.11.1723) F. 115, 186 ; S, 2r :
 Octobris 1720 Amplissimus Dominus Andreas Mendez canonicus
 ecclesie cathedralis virtute commissionis ab Ill. ac Rev. Domino
 Henrico Josepho Van Susteren episcopo Brugensi tradite prestitit
 juramentum tamquam officialis curie spiritualis Brugensis in ma-
 nibus Rdi Domini Van der Vliert (F. 122 en S. 81, 39) secretarii
 et commissi ab Ill. Dominis graphio Daelmans, promotore Roelof,
 procuratore Flaemen, apparitore Grandgaignage, officariis Pa-
 ridaen et Brus et me infrascripto promotore presentibus J.L. Van
 der Poorte.
 Ludovicus Josephus De Waele (nov. 1723 —+ 30.12.1725) F. 131-132, S.
 2r.
 Judocus Franciscus Schoutteet (24.6.1726-1737) F. 148, S. 2r-v.
 + 23.4.1729 Mag. Franciscus Daelmans etatis 80 curie huius spiri-
 tualis Brugensis graphius
 5.5.1729 Mag. Fredericus Judocus van Hamme, J.U.L. prestitit ju-
 ramentum in curia tamquam grapheus curie spiritualis Brugensis
 S. 2v.
 Nicolaus Robertus Maerten (7.5.1737—?) S. 80, 310 ; S. 2v,
 J.-B. Schellekens (17.3.1756 —+ 9.4.1783) S. 81, 251 ; S. 80, 135
 J.F. De Grijse (12.4.1783—?) S. 80, 135, 233-236, 333 ; S. 81,
 2-16-217, 321

2) IEPER

- Nicasius Grisel (1.9.1563) G., 43 ; I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de l'ancienne abbaye de Messines, Brugge, 1876, p. 180 ; nr. 352 ; Johannes Gerardi sigillifer A.C. DE SCHREVEL, Rythovius, Biographie Nationale, XX, kol. 728*
 Antonius Vlamincq (zeker reeds op 5.10.1568 (Y. 58, f. 31v) — tot vermoelijk omstreeks 1589 (Y. 96, *stichtingen seminarie Ieper, beurs A. Vlamincq, uittreksel uit zijn testament : Ego Antonius Vlamincq Archidiaconus, Officialis et canonicus Iprensis* 1.4.1589 ; hij overleed op 8 maart 1590 ; Magister Adrianus Van Zeelandt, curie Iprensis sigillifer (zeker op 30.8.1567 - Y. 58, f. 8r overleden op 20.9.1583 - A.C. DE SCHREVEL, *Rythovius*, kol. 762 ; Petrus Hedanus, curie

nostre notarius et practicus, 28.10.1567 - Y. 58, f. 13r ; Olivier Fentin, promotor curie, 31.8.1568 - Y. 58, f. 26v.

Carolus Van Houcke was eerst greffier van de bisschoppelijke curie (6.10.1583 - L. JADIN, *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les archives de la Congrégation Consistoriale*, Bull. Inst. Hist. Belge de Rome, VIII, 1928, p. 77), was daarna officiaal zeker op 27.4.1595 - Y. 96, *Stichtingen, beurs G. Petit, oorkonde stad Ieper*, 13.3.1591, sub fine - overleden op 15.8.1620 (C. CARTON, *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale, I*, Brugge, 1843, p. 219-220).

Dionysius Blommaert officiaal op 24.3.1627 en 18.9.1636 (L. JADIN, *o.c.*, VIII, 1928, p. 206 - A. VANDENPEEREBOOM, *Cornelius Jansenius, Ypriana, VI*, Brugge, 1882, p. 147)

Ludovicus Maria Frarin officiaal vanaf 1665 tot zeker in 1672 (L. JADIN, *o.c.*, IX, 1929, p. 188)

G. Merghelynck officiaal op 5.6.1677 en Willem Willemet, advocaat aan de curie van Ieper (L. JADIN, *o.c.*, IX, p. 212-213)

Jacobus-Franciscus Carton officiaal 1743 (L. JADIN, *o.c.*, XI, 1931, p. 152)

Petrus-Jacobus Van der Haeghen officiaal zeker op 4.11.1776 (I.L.A. DIEGERICK, *o.c.*, p. 330, nr. 696)

Josephus-Martinus De Meezemacker, officiaal zeker op 7.5.1785 (L. JADIN, *o.c.* XI, p. 303)

P. DECLERCK

M. CLOET, *Itinerarium Visitationum Antonii Triest Episcopi Gandavensis (1623-1654) — De visitatieverslagen van bisschop Triest*. Leuven. Universitaire Pers, 1976, XXV + 575 pp., 1500 fr. (Symbola Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, nr. 2 - Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 45).

Het itinerarium van bisschop Triest (1622-1657) bewaard op het Rijksarchief te Gent, fonds Bisdom Gent, B. 136, is een verslagboek (247 ff. 35 x 21 cm.) van de vele bezoeken die de bisschop van Gent tijdens zijn langdurig episcopaat aan de parochies van zijn bisdom heeft gebracht tussen 2 september 1623 en 2 september 1654. Van 1616 tot 1620 was Triest bisschop van Brugge, maar deed eerst op 7 april 1622 zijn intrede te Gent. Hij werd geboren

te Beveren-Waas in 1577. Een degelijke biografie over hem is nog niet verschenen. Bekend is zijn sympathie voor de strengheid van de jansenistische richting. Een diep bewustzijn van zijn pastorale verantwoordelijkheid en een zekere neiging naar perfectionisme deden hem overhellen naar het tutorisme : voorkeur voor de veiligste weg voor het zieleheil, ijver om een zuiver geloof en strenge zeden bij het volk ingang te doen vinden en streven naar de hoge idealen van de contrareformatie met strenge eisen voor zichzelf, zijn medewerkers en de gelovigen.

Bekend is ook zijn kunstzin en zijn mecenaat. Het concilie van Trente had gedecreteerd dat de bisschop, of zijn gedelegeerde, tenminste om de twee jaar geheel zijn bisdom diende te inspecteren. Ook het derde provinciaal concilie van Mechelen in 1607 nam dit decreet in zijn voorschriften op ; geen van beide concilies legde evenwel de verplichting op verslagen te maken. Bisschop Triest bezocht de parochies van zijn bisdom gemiddeld om de drie jaar ; van de meeste parochies zijn een tiental verslagen bewaard. Deze aandachtige inspectie van circa 150 parochies, die hij gedurende ruim dertig jaar volhield en, meer nog, de verslagen die hij van bijna al deze bezoeken liet opstellen of meestal zelf neerschreef getuigen van zijn grote werkkracht, van een ongewoon uithoudingsvermogen, groot plichtbesef en pastorale ijver.

Over de visitaties na 2 september 1654 ondernomen is geen verslag in het itinerarium aan te treffen, evenmin trouwens over de vroegere visitaties van kloosters en kapittels en ook heel zelden over die van de Gentse stadsparochies. Niettemin hadden deze visitaties plaats maar werden meestal slechts kort vermeld in de Acta Episcopatus of wordt verwezen naar de archieven (p. 158 op 22 mei 1630). Een volledig overzicht van de visitaties van het itinerarium alfabetisch per plaats en parochie is te vinden op p. 529-543. Ik begreep minder goed waarom de visitaties vermeld bij Gent op p. 532, tussen 22.5 en 1.6.1630 zonder veel uitleg op p. 158 niet voorkomen, noch waarom de visitaties van 21 en 23 okt. 1651 op p. 532 niet vermeld worden of is 1650 een vergissing (cfr. p. 484) ; M. Cloet schrijft : «A. Triest is o.i. de veelzijdigste en de grootste bisschop die Gent in de periode vóór de Franse Revolutie heeft gehad» (p. VII). S. is van oordeel dat de verslagen wegens de aard en de gedetailleerdheid van vele inlichtingen moeten doen besluiten dat de bisschop ter plaatse zelf minstens een aantal notities nam en misschien zelfs een eerste redactie neerschreef ; naderhand werden ze dan overgeschreven in het itinerarium, waarin bijna geen correcties voorkomen en waarvan de minuten of notities — nu voorzeker overbodig — werden vernietigd. In elk geval

ze zijn niet meer weer te vinden en een vergelijking van het itinerarium ermee is dus niet mogelijk. Meestal zijn de verslagen in het latijn gesteld en het schrift werd met de jaren minder goed leesbaar (specimina op p. 526-527).

Het is vrij moeilijk de uitgave van een dergelijke bron te beoordelen en te recenseren. Wat de inhoud betreft moge het voldoende zijn er op te wijzen dat meestal gesproken wordt over het kerkgebouw en de uitrusting ervan, over de pastoor, de andere geestelijken en allerlei inlichtingen over de parochiegemeenschap; dat natuurlijk bekeken door de bril van een bisschop die vooral voor de zielzorg een accurate belangstelling heeft. De waardevolste en meest kenmerkende eigenschap van de verslagen ligt niettemin toch niet in de rijkdom van de behandelde themata maar in de wijze waarop deze verslagen ontstaan: hun concreet genuanceerd, persoonlijk karakter en de kritische zin waarmee hij zijn informatie pogde in te winnen en aan te vullen.

Ik ben overtuigd dat deze tekstuitgave ten zeerste verantwoord is en dat men moeilijk over zoveel parochies een zo beknopte, waardevolle en over zoveel jaren gespreide informatiebron kan aantreffen. Locale historici en vele andere zullen ze kunnen en moeten aanwenden en er veel opzoekingswerk mee uitsparen. Met de weloverwogen principes van uitgave, zoals op pp. XII-XIV beknopt uiteengezet, kunnen wij akkoord gaan. Dat er niet meer tekstverklarende nota's en identificaties zijn of verwijzingen naar locale of gespecialiseerde studies is natuurlijk spijtig, maar dan zou het werk misschien zelfs nooit klaar gekomen zijn. Dat de oorspronkelijke latijnse taal bewaard werd is zeker wetenschappelijk verantwoord, maakt het werk voor geleerden van andere taalgebieden ook vlotter toegankelijk — zoals trouwens ook de Engelse vertaling van de inleiding — en de taalmoeilijkheid is wel te overbruggen: zelfs historische wetenschap gaat af en toe niet zonder inspanning. Nu de geschiedschrijving meer en meer belangstelling aan de dag legt voor het dagelijkse, concrete leven van de gewone mens uit het verleden, kan — voor wie tenminste de zin der historische bedrijvigheid niet zonder meer in twijfel trekt — de uitgave van een zo leerzame tekst nog vele jaren dienst bewijzen en daarom zijn de kosten en de geïnvesteerde inspanning goed besteed. Doctor M. Cloet heeft het op voortreffelijke wijze aangepakt en met voorbeeldige nauwkeurigheid en zakelijke soberheid afgewerkt. Het is een eervolle prestatie voor de Vlaamse historiografie. Wij hopen dat de auteur zijn wens «in de eerstkomende jaren nog enkele artikelen te wijden aan de meest boeiende aspecten van wat Triest ooit heeft bedacht en beschreven» zal mogen

realiseren. Wij durven zelfs de wens uitdrukken dat hij ooit voor ons land of voor de Mechelse kerkprovincie een repertorium van pastorale visitaties moge bezorgen en veel studies daarover stimuleren en modereren. De beknopte bibliografie (pp. XXIV-XXV), het glossarium en het personen- en plaatsnamenregister (pp. 549-575) zijn voor het vlotte en praktische gebruik van groot nut en zullen reeds heel wat taalmoeilijkheden ondervangen.

P. DECLERCK

C. VANDENBROEKE, *Agriculture et Alimentation*. Gent, Leuven, 1975, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis - Centre belge d'histoire rurale. (Publicatie nr. 49 - Publication n° 49. 694 blz. + XXIX cartes et graphiques).

De titel van het werk van Dr. C. Vandenbroeke wordt in de inleiding ervan verder gespecificeerd: het betreft landbouw en voeding in de Oostenrijkse Nederlanden waarbij het accent bewust, mede omwille van de bronnensituatie, op de tweede helft van de 18e eeuw wordt gelegd.

De studie is een bijdrage tot de economische en sociale geschiedenis van het einde van het Ancien Regime.

Na het algemeen kader van de ontwikkeling in de zuidelijke Nederlanden en in de belangrijkste omringende Europese staten — waarbij wordt ingegaan op de toen gangbare, vaak concurrerende theorieën, (fysiocraten, protectionisme, vrijhandel) — te hebben besproken ontleedt de auteur de componenten van de voeding die meestal terzelfdertijd ook die zijn van het agrarisch bedrijf.

Het belangrijkste voedingsgewas blijft, ook in de 18e eeuw nog, het graan zodat de meeste interventies van het gezag op de graanproductie en vooral op de graanhandel betrekking hebben.

Toch werd de rol van de aardappel steeds belangrijker en woeden na 1740 de voedselcrises nooit met dezelfde intensiteit als voorheen. De veestapel was minder belangrijk omdat de voeding met dierlijke produkten pas uit de latere eeuwen (de twintigste!) dagtekent. Belangrijk in het totale voedselpakket zijn de dranken: de rol van de wijn vermindert meer en meer; naast bier wordt jenever steeds belangrijker.

Tenslotte heeft de auteur het nog over de koloniale produkten voor de handel waarvan men zich voor de tweede helft van de 18e

eeuw een goed beeld kan vormen aan de hand van de bewaarde douanestatistieken. Hoewel zij slechts onrechtstreeks met de voeding verband houden — in zoverre zij het areaal, dat met voedingsgewassen kon bezaaid worden, beperkten — behandelt de schrijver ook de nijverheidsgewassen die, op zichzelf genomen, vanzelfsprekend tot de landbouw behoren.

In een laatste hoofdstuk «benadert» de auteur de voedingssituatie op het einde van de 18de eeuw. Dit hoofdstuk tilt het werk van een uitstekend, maar tot dan toch hoofdzakelijk beschrijvend boek, op tot een werk met brede visie.

Er wordt vergeleken met de huidige voedingstoestanden in de ontwikkelingslanden. Op het einde van de 18e - begin 19e eeuw grijpt een pauperisatieproces plaats waarbij de slechte voedingsstoestanden en het gebrek aan lipiden en aan dierlijke proteïnen de ellende nog accentueerden en de kwetsbaarheid door ziekte en ondervoeding verhoogden.

Bij het overschouwen van voorliggend werk valt onmiddellijk op dat een opgave van bronnen en literatuur ontbreekt. Dit is betreurenswaardig en het drukken van de uitgavekosten lijkt ons voor dergelijk belangrijk werk een onvoldoende reden om deze weglating te verantwoorden. In deze context mocht men zeker geen, nochtans nuttige, index op personen, plaatsen en zaken verwachten.

Anderzijds had men papier kunnen sparen door de noten met enkelvoudige interlinie te laten zetten.

De legenden bij de kaartjes en grafieken — overigens zeer verzorgd — zijn niet steeds voldoende duidelijk. Waarom komen wij niet te weten welk gebied kaartjes V a - V c voorstellen? (cf. XV. «N.O. de l'Europe»). Op welke gegevens zijn de grafieken gebaseerd?

Bij dit deel ware een korte inleiding of presentatie, zoals de auteur geeft voor de overige bijlagen, zeker niet overbodig geweest.

Over enkele drukfouten (p. 9 *première* lieu i.p.v. *premier* lieu p. 33 *dan* i.p.v. *dans*, p. 89 *un fumage plus intensive* p. 90 *à travers* i.p.v. *a travers* p. 102 *platte* i.p.v. *plante* p. 380 *conjonctures* i.p.v. *conjectures* p. 567 *augmentées* i.p.v. *augmentés*) en taaleigenaardigheden (p. 237 *situables*, p. 385 *reproduction* procentuelle, p. 625 *insoutenable* e.a.) kunnen wij heenstappen.

Bij ons weten is p. 60 n. 64 P. Deprez, ed., *Mémoire Statistique du département de l'Escaut* par M. Faipoult niet verschenen in de

Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent maar geldt het hier een bijzondere uitgave van voornoemde maatschappij.

Op blz. 104 heeft de schrijver het over de analyse van de staten van goed, die toelaten het belang van de verschillende *culturen* te bepalen terwijl op blz. 107 blijkt dat het in de staten van goed gaat over de *reserves* bewaard bij de totale landelijke bevolking.

Mag men zich in dat geval niet afvragen of de statistiek aan de hand van de staten van goed hierdoor niet aan representativiteit m.b.t. het landbouwbedrijf inboet?

Een ander punt waarop wij het met de auteur oneens zijn tot nader bewijs van zijn stelling is waar hij het heeft over *la pratique de la jachère..... encore une «conditio sine qua non»* van de landbouw, in het begin van de 19e eeuw in onze streken. (blz. 369).

Een lapsus lijkt ons: blz. 519. Le «rouge» et le «blanc» de France y (= en Flandre) representaient respectivement 52 et 77 % des *importations*» vermits de cijfers voor de invoer 7,8 en 81,4 % zijn (blz. 518). 52 en 77 % hebben geen betrekking op de *invoer* maar op de in Vlaanderen gedistribueerde «rode» en «witte» wijn, zoals de auteur zelf aantoont in de tabel op blz. 518.

In zijn geheel is het werk opgevat in de geest van de Franse school van de *Annales*: het beschrijft en analyseert de structuren en hun werking en ziet verder dan (*au - delà*) de loutere feitengeschiedenis. Terecht werd het dan ook aanbevolen in de *pages bleues* van dit gezaghebbend tijdschrift.

J. MERTENS

J. GELDHOF, *Pelgrims, dulle lieden en vondelingen te Brugge 1275-1975*. Zeven eeuwen geschiedenis van het Sint-Juliaansgasthuis en van de Psychiatrische Kliniek O.-L.-Vrouw te Brugge-Sint-Michiels, Uitgave Psychiatrische Kliniek O.-L.-Vrouw, Brugge 1975 (356 p.).

Van de hand van J. Geldhof verscheen een geschiedenis van de Psychiatrische kliniek O.L.-Vrouw te Brugge-Sint-Michiels, waarvan de stedelijke instellingen Sint-Juliaans en Sint-Hubrechts als voorlopers worden beschouwd. Het Sint-Juliaansgasthuis was zeker vanaf 1305 een passantenhuis, d.w.z. een huis waar daklozen voor één nacht onderdak konden krijgen. Het ontstond in 1305 door de fusie van de Filles-de-Dieu en de gilde van Sint-Juliaan. In 1600 fuseerde het huis met het nabijgelegen Sint-Hubrechtshuis of

dulhuis, waar vanaf het einde van de XIVde eeuw krankzinnigen werden opgenomen. Bij die gelegenheid kreeg de meester van Sint-Juliaans tevens de zorg en de controle over de vondelingen. Deze verschillende elementen bestudeerde de auteur: het passantenhuis, het dullenliedenhuis en de vondelingen. Voor zover het mogelijk was werd het ziektebeeld van de Brugse krankzinnigen (in samenwerking met Dr. Ronse) nagegaan. Veel nieuwe gegevens over de krankzinnigenzorg te Brugge in de periode 1600-1798 werden aan het licht gebracht: het alimentatiegeld, de opname- en collocatieprocedure, de behandeling in Sint-Juliaans, de slaking van de patiënten, de opname van patiënten door privé-personen en in kloosters. Vanaf het einde van de XVIIIde eeuw begint dat wat de auteur noemt «Het nieuwe St.-Juliaans». Daarin onderscheidt hij de periode van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen, deze van kanunnik Maes (1842-1877) en tenslotte de periode na de dood van de stichter (1877-1975), wat dan enkel betrekking heeft op de psychiatrische kliniek O.-L.-Vrouw en de kongregatie van de Bermhertigheid Jesu. Uitgebreide noten, bijlagen, bibliografie, verklaring der herkomst van de foto's en een index sluiten het werk af.

Een dergelijk uitgebreid opzet konfronteerde de auteur met zeer uiteenlopende instellingen en problemen en dit doorheen een zeer lange periode. Zijn meeste aandacht ging uit naar personen die contact hadden met de onderscheiden instellingen, vandaar de vele lijsten met namen van meesters, broeders en zusters, voogden, geneesheren, directeuren, aalmoezeniers, vondelingen, geesteszieken tot uurwerkmakers en molenherstellers toe. Vele biografische gegevens werden verzameld. De auteur heeft heel wat bronnenmateriaal doorgenomen. Het werk bevat dan ook veel nieuwe gegevens o.m. over de weinig rooskleurige levensvoorwaarden van de geesteszieken, over de personen die privé-dulhuizen hielden, de zeldzame geneeskundige zorgen, over de vondelingen. Een uitgebreid deel betreft het kunstpatrimonium. Vele elementen kunnen de folklore en de kunstgeschiedenis nuttig zijn.

Toch moeten we enkele opmerkingen formuleren in verband met de inhoud. Ons grootste bezwaar is dat de feiten te zelden in hun context worden gesitueerd. Sint-Juliaans wordt bijna volledig gezien als een op zichzelf staande realiteit. De bredere samenhang met de algemene-, Brugse-, hospitaal-, sociaal-ekonomische of mentaliteitsgeschiedenis ontbreekt, zelfs deze met de geschiedenis van de geneeskunde en van de psychiatrie is zeldzaam.

Zo geeft de auteur op p. 45 te verstaan dat het omwille van hun lekenkarakter was dat Sint-Juliaan en de leprozerie op het einde

van de XVIde eeuw moesten fusioneren en dat ze de Franse omwenteling niet overleefden, dit in tegenstelling tot de hospitalen Sint-Jan en de Potterie. De noodzaak van fusie op het einde van de XVIde eeuw lag voor Sint-Juliaans echter in de maatregelen tegen het vagabonderen en het verbod voor passantenhuizen om nog vagebonden op te nemen. Enkel gelegitimeerde pelgrims waren nog toegelaten. Daardoor verloor Sint-Juliaans heel veel van zijn belang. De auteur maakt geen allusie op deze overheidsmaatregelen of op de strijd tegen de bedelarij en het vagabonderen, en dit terwijl een van zijn onderwerpen een passantenhuis is. Wat de leprozerie betreft is het de auteur ontgaan dat de officiële verordening tot afbraak van alle gebouwen (ook kloosters en kerken !) die buiten de Brugse vestingen lagen om militaire redenen aan de basis lag van de fusie met O.-L.-Vrouw van Nazareth. Bovendien werden in de loop van de XVIde eeuw (en ook al vroeger) vele leprozerieën opgeheven of werd hun functie gewijzigd wegens het afnemen van de lepra. Wat het overleven van de Franse omwenteling betreft vragen we ons af welk verschil er is tussen het lekenpersoneel van de XVIIIde eeuw en de directeur door de Fransen aangesteld ? Bovendien is deze bewering in tegenspraak met het verder betoog van de auteur (p. 221). Kortenberg zou faam verworven hebben dankzij Dr. E. De Greeff (p. 264-265). Naar we veronderstellen worden al zijn werken opgesomd, romans inclusief, maar naar zijn opvattingen en methodes hebben we te raden.

Ook de figuur van kanunnik Maes en hoe hij, die zijn ganse familie betrok in zijn stichtingen, ertoe kwam een kongregatie te stichten, Sint-Juliaans over te nemen, welke de druk was die hij daarbij kon uitoefenen, de konkurrentie met andere privékrankzinnigeninstellingen als Sint-Dominicus, de missioneringsarbeid in de richting van Engeland, de moeilijkheden met Burgess Hill, de verhouding tot het stadsbestuur, tot de Commissie der Burgerlijke Godshuizen, zijn relaties (ook financiële), zijn vrienden en tegenstanders, dit alles komt onvoldoende uit de verf en laat vele vraagtekens onopgelost.

Oorzaak hiervan is de eenzijdige beperking van zijn bronnen (archief van Sint-Juliaans op de C.O.O. en van de psychiatrische kliniek) en zijn blind geloof in die bronnen. Wat hij in die bronnen vindt is onvoorwaardelijk waar. Dat vangt reeds aan bij de stichtingsdatum. Eerst in een cartularium van 1393 wordt de datum 1275 vermeld. Gezien de onmiddellijke steun van de stad én voor hun huis (en niet gasthuis zoals de auteur beweert, zie p. 13 en 69) én voor hun levensonderhoud vanaf 1290 (zie de uitgegeven stadsrekeningen) ligt het voor de hand te veronderstellen dat ze

eerst dan te Brugge aankwamen en dit op verzoek van de schepenen. Om in dit verband reeds in 1275 te spreken van privaaf initiatief (p. 13 en herhaald in de slotbeschouwing) lijkt dan ook voorbarig.

Hetzelfde euvel laat zich sterk voelen rond kanunnik Maes. Volgens de auteur had de publieke opinie Maes aan de leiding gebracht, wou de publieke opinie de klerikalisering van de instelling (p. 227, 233). In de slotbeschouwing (p. 298 punt 8) wordt dit : «De benoeming van kanunnik Petrus Joannes Maes als directeur van Sint-Juliaans was vooral door de publieke opinie aan de besturende instanties opgedrongen». Uitleg over de achtergronden, vorming of manipuleren van die publieke opinie ontbreekt. Alle problemen in de XIXde eeuw worden al te gemakkelijk afgedaan met een enkel woord, «antiklerikalisme» (zie ook p. 268). Nochtans blijkt klerikalisme niet vreemd aan de ganse ontwikkeling van Sint-Juliaans. In 1842 was kanunnik Maes er immers in geslaagd de lekendirecteur te vervangen en een door hem opgerichte kommunauteit van zusters als personeelsleden in te voeren. Op dat ogenblik was de instelling nog steeds eigendom van de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen, voorloper van de latere C.O.O. Deze kommunauteit kocht een stuk grond van diezelfde commissie, bouwde daarop hetgeen later de psychiatrische kliniek O.-L.-Vrouw zou worden. De vrouwelijke krankzinnigen werden naar daar overgebracht. De achtergebleven mannelijke patiënten werden toen verzorgd door de Broeders van Liefde. Toen de mannelijke patiënten naar de nieuwe gebouwen van de Broeders van Liefde te Beernem werden overgebracht, betekende dit in 1931 het einde van een eeuwenoude openbare (stedelijke) instelling die opgedeeld werd in twee privé-instellingen. Ook de oude gebouwen werden toen verkocht aan een privé-instelling : de Vrije Beroepsschool van kanunnik Logghe werd er ondergebracht. Deze breuk accentueert de auteur echter niet. Hij heeft trouwens grote moeilijkheden in verband met klerikaal en anti-klerikaal, leek of kloosterlijk karakter van de instellingen.

Bij herhaling verklaart de auteur (p. 19, 44, 52, 53) dat het reglement van 1366 (dat feitelijk van 1367 maart 26 dateert) een eerste poging was om Sint-Juliaans onder een strikt kloosterstatuut te brengen een poging tot klerikalisering. Zoals de auteur zelf zegt is dit reglement opgesteld door de voogden (aangesteld door de stedelijke overheid) en door de gasthuismeester, die zoals het overige personeel een leek was. Er is geen enkel spoor van een kerkelijke instelling of van kerkelijke invloed. Integendeel wanneer we dit reglement zorgvuldig vergelijken met het voorgaande en het vol-

gende, blijkt dat de rol van de voorgden er sterker wordt beklemtoond. Gezien de betekenis van de voorgdij staat dit loodrecht tegenover de getrokken konklusie. Er is dan ook geen reden om te besluiten : «Een poging tot klerikalisering van Sint-Juliaan greep in de XIVde eeuw plaats...» (p. 44). Op p. 77 : «Toch wijst *alles* er op dat vanaf 1331 de broeders en zusters in hun nieuwe regel toenadering zoeken tot de instellingen die onder een eigenlijk kloosterstatuut leven». Op p. 88-89 lezen we dan : «Hoezeer Magdalena en St.-Juliaans tot in de XVIIde eeuw hun structuur en geest van *lekeninstelling* hadden behouden...», terwijl op p. 124 als een van de redenen van het groeiend aantal krankzinnigen onmiddellijk na de fusie in 1600 wordt opgegeven : «het groter vertrouwen... in het toezien personeel dat onder een *religieus statuut* leefde...». Terwijl het juist aan het lekenkarakter geweten wordt dat ze moesten fusioneren, cfr. hoger. In de slotbeschouwing wordt dit dan (p. 297 punt 1) : «Tegenover de kerkelijke hiërarchische overheid gedroeg het lekengezelschap van St.-Juliaans zich zeer onafhankelijk..., bleven de gezelschappen van St.-Juliaans en Magdalena zich aan hun *lekenstatuut* vastklampen. Deze Middeleeuwse structuur bleef aldus te Brugge in deze beide Brugse hospitalen nog het ganse Ancien Régime overeind. De grote Revolutie veegde ze allebei van de kaart der Brugse *kloostergemeenschappen*» (sic) en (blz. 298 punt 7) : «De Commissie der Burgerlijke Godshuizen, opgericht door het Frans bewind, heeft het bestuur van Sint-Juliaans *gelaïciseerd*». En was het niet omwille van hun lekenstatuut dat ze de Franse revolutie juist niet overleefden, cfr. hoger ? (cursivering van ons).

Een ander euvel is een niet geargumenteerde of te vlugge interpretatie. We geven enkele voorbeelden :

— «de gezonde XVde eeuw» (p. 80) : in 1438 sterft een vierde tot een derde van de Brugse bevolking aan de pest. En dit was niet de enige epidemie in de XVde eeuw.

— Sint-Juliaans had toezicht op Blindekens. Dit blijkt niet uit de bronnen die ter staving worden aangehaald (p. 15 en 51 en bijlage II). Dit toezicht gold trouwens enkel het realiseren van bepaalde stichtingen die Blindekens op zich had genomen.

— Op het Sint-Niklaashuis had Sint-Juliaans ook geen toezicht (in tegenstelling tot p. 51). Voor de effectieve stichting is er een ogenblik sprake geweest dat Sint-Juliaans toezicht zou uitoefenen samen met de gilde van de tafeletdraggers en de afstammelingen van de stichters. Wanneer Sint-Juliaans effectief van start ging was dit echter rechtstreeks onder het oppergezag van de magistraat.

— Een kerkelijke instantie te hulp roepen om ontvreemding tegen te gaan (i.c. de paus in 1365) (p. 19) mag ook niet geïnterpreteerd worden alsof men het beheer van de goederen onttrekt aan de stadsschepenen!

— Voor het begin van het derde punt in de slotbeschouwing ontbreekt elk bewijs in de loop van het betoog (p. 297).

Onnauwkeurigheden zijn er ook te betreuren. Bij zijn pogingen om de voogden enigszins te situeren ging de auteur soms te vlug te werk. Bouden van Bollenchi, voogd in de periode 1321-1327 (p. 26) wordt geïdentificeerd met de beurzenmaker Bouden de Bollenchi, waarvan in de stadsrekening van 1298-99 reeds de wezen worden vermeld. Gezien de positie van de voogden en het feit dat ze uit de leden van de magistraat gekozen werden is het onwaarschijnlijk dat men een niet-poorter zou aanduiden (Jacob van Maerc p. 26 en noot 14). De Sint-Andriesabdij staat vermeld onder de stedelijke godshuizen (p. 89). Is het «chekenkin» van meester G. Bertilden niet gewoon zijn «cuekenkin»? (p. 49), de aalmoezenophaler niet Coevelaers i.p.v. Coenelaers (p. 41), zuster Veursters i.p.v. Vensters (p. 63, zijn het 33e en 34e personeelslid niet dezelfde (p. 63), is het niet cuelcte (bedsprei) en niet cuevlete? (p. 70). Waarom spreken van de Hollandse steden Leye en Gauwe i.p.v. Leiden en Gouda? (p. 86). Voetnoot 48 op blz. 73 klopt helemaal niet met de bewering in de tekst. Heeft de auteur wel rekening gehouden met de paasstijl? De krankzinnigen werden vaak (niet altijd) geweigerd in de hospitalen, niet omdat men krankzinnigheid niet als een ziekte zou beschouwd hebben (p. 156) — de auteur geeft trouwens enkele bladzijden verder argumenten voor het tegenovergestelde (p. 163) — maar omwille van het ongeneeslijke van de kwaal.

Het is ook niet heel duidelijk wat de auteur bedoelt met private psychiatrische instelling. Soms wordt die term gebruikt om het verschijnsel aan te duiden van partikulieren die thuis tegen betaling zieken opnemen (p. 147-149), soms blijkt de term private instelling gebruikt te worden in tegenstelling tot deze groep en eerder betrekking te hebben op de kloosters die ook tegen (vrij hoge) betaling geesteszieken opnemen (bv. in de tabel op p. 192-193). Het is niet juist dat krankzinnigen en leprozen sedert 1179 kerkrechtelijk verwezen waren naar gespecialiseerde instellingen (p. 115). De verwijzing in noot naar H.H. Beek klopt ook niet. De auteur koestert valse hoop dat een onderzoek van de rekeningen van de leprozerie meer inlichtingen zouden geven over de dullen voor 1400 (ibidem). Een openslaan van de inventaris van de leprozerie bewaard op hetzelfde OCMW als het Sint-Juliaansfonds, had

volstaan om te weten dat ze pas vanaf 1450 aanvangen.

Indien de auteur de stadsrekeningen had nagezien, had hij de juiste datum van de aankoop van het dulhuis Sint-Hubrecht gevonden en was de studie van de periode 1400-1600 zowel voor de dullen als voor de vondelingen niet hoofdzakelijk beperkt geweest tot 1596-1600 (p. 116-117 en 195). Waarom de titel «St.-Jozef te Kortenberg : 1840-1975» (p. 263) als het gebouw pas in 1850 werd aangekocht ?

Alle lof verdient de illustratie (vaak originele en zeer mooie foto's) en de bladshikking. Toch zijn er op dit vlak ook enkele fouten aan de aandacht ontsnapt, bv. p. 68 onderzak i.p.v. onderdak, p. 89 noteerd er i.p.v. noteerde er, p. 100 nr. 58 VA i.p.v. VAN, p. 123 gashuisvoogden, i.p.v. gasthuisvoogden, p. 132 gecollociert i.p.v. gecollocieerd...

We kunnen ons dan ook niet van de spijtige indruk ontdoen dat de auteur, eens het vele archiefwerk achter de rug, niet de nodige tijd heeft genomen om zijn rijke materiaal grondig te verwerken en uit te diepen en dit ten koste van een breder inzicht. Ons inziens is dit zeer jammer en ten opzichte van de mogelijkheden die het materiaal bood en ten opzichte van het dan toch door de auteur gepresterde werk.

G. MARECHAL

F. DEWITTE. 500 jaar vrye archiers van mynheere sint sebastiaen te Sint-Kruis-Brugge. Brugge, Uitgeverij Orion, 1975, 4°, 249 blz., afbn.

Op 22 februari 1476 liep deze schuttersgilde te Sint-Kruis van stapel. Ter gelegenheid van de viering van de 500ste verjaring van dit feit werd de geschiedenis van deze vereniging te boek gesteld.

De auteur begint zijn werk met een overzicht van de geschiedenis van Sint-Kruis vanaf de 11de eeuw. Terecht, want zo wordt het mogelijk de volgende bladzijden waarin hij dan de geschiedenis van de schuttersgilde behandelt beter te begrijpen in de realiteit van de behandelde periode.

In bijlage worden interessante documenten gepubliceerd betreffende de schuttersgilde en de geschiedenis van Sint-Kruis. De gilde zelf bezit nog betrekkelijk veel, meestal modern archief. Fons Dewitte heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt om dit archief te inventariseren. Deze inventaris wordt eveneens in bijlage gepubliceerd. Wanneer wij het bronnenoverzicht overlopen, wordt het zeer duidelijk dat de auteur zeer veel bronnen bestudeerd heeft.

Daarenboven heeft hij heelwat iconografisch materiaal opgespoord en in de tekst verwerkt in verschillende foto's.

Over de manier waarop het onderwerp behandeld werd, moeten wij evenwel enkele minder lovende opmerkingen formuleren. Wij hebben de indruk dat de auteur er niet ten volle in geslaagd is zijn ontzaglijk bronnenmateriaal behoorlijk te verwerken en er een vlot leesbare historische monografie uit te distilleren. Wij krijgen vaak gewoonweg een opsomming van feiten voorgeschoteld waarbij te pas en te onpas aanhalingen uit de bronnen in de lopende tekst geschoven worden, hetgeen de leesbaarheid zeker niet ten goede komt. Het geheel wordt daarenboven ontsierd door talrijke taal- en stijlfouten. Wij moeten ook opmerken dat bij verschillende foto's van het zeer rijke iconografisch materiaal gewoon geen bronvermelding voorkomt.

Wij nemen aan dat deze schoonheidsfouten wellicht vooral te wijten zijn aan de té korte tijdspanne hem door de initiatiefnemers toegemeten.

Fons Dewitte laat, zoals elke goede historicus ten andere ongaarne een bron ongebruikt liggen. Wanneer dan in een té korte tijdspanne een overvloed aan bronnen moet verwerkt worden blijft men noodgedwongen in het beschrijvende stadium.

Niettemin is deze studie zeer waardevol in de eerste plaats door de grote hoeveelheid bronnenmateriaal erin verwerkt maar ook doordat ze ons een specifiek aspect van het verenigingsleven vanaf de 15de eeuw leert kennen.

Wijzen wij ten slotte nog op het zeer bruikbare glossarium betreffende de schutterrij. Deze verklarende woordenlijst is zeer nuttig bij de lectuur van het tekstgedeelte.

WILLY VANDERPIJPEN

Kroniek

PERSONALIA

Hulde prof. dr. J.A. van Houtte. — Naar aanleiding van het hem in het begin van het academiejaar 1976-1977 toegekende emeritaat, werd prof. dr. Jan A. van Houtte op 18 februari 1977 te Leuven gehuldigd voor alles wat hij gedurende zijn veertigjarig professoraat presteerde.

Te Brugge geboren in 1913, bezocht Van Houtte er het Sint-Lodewijkscollege. De invloed van zijn leraar Antoon Viaene heeft ongetwijfeld meegespeeld in zijn beslissing na de retorica naar Leuven te trekken om er geschiedenis te studeren. In 1936 promoveerde hij er op een proefschrift over *Makelaars en waarden te Brugge in de Middeleeuwen*. Naast de geschiedenis van zijn geboortestad, waarvan hij in 1967 een overzicht liet verschijnen, wijdde hij ook een aantal studies aan het verleden van Antwerpen. Bekendheid verwierf hij vooral door synthetisch werk, zoals zijn in 1964 verschenen *Economische en sociale geschiedenis van de Lage Landen*, een na-vrucht van zijn hoofdredacteurschap van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (1949-1958).

Zoals hij in 1936 de jongste professor was te Leuven, werd hij nu, als tweeënzestigjarige, de jongste emeritus van de Leuvense Universiteit. Dat dit emeritaat zijn loopbaan van historicus niet afsluit moge blijken uit zijn recente benoeming tot directeur van het Belgisch Historisch Instituut te Rome. De sprekers die op 18 februari in het Huis van Chièvres te Leuven het woord voerden, dankten Van Houtte voor de colleges die hij veertig jaar lang met zin voor humor wist te kruiden, voor zijn leiding van een groot aantal licentiaatsverhandelingen en doctoraten, alsook voor de manier waarop hij het Leuvense Departement Geschiedenis heeft geleid en vertegenwoordigd. Allen wensten hem een zeer vruchtbaar emeritaat toe. Tenslotte werd de gevierde een door de Universitaire Pers Leuven uitgegeven album aangeboden. Onder de titel *Essays on Medieval and Early Modern Economy and Society* zijn daarin een tiental van zijn opstellen gebundeld. Niet alleen komen de twee brandpunten van Van Houtte's onderzoek (Brugge en Antwerpen) erin aan bod, maar men merkt er ook zijn referentiekader bij uitstek: het specifieke van onze Nederlanden afgetekend tegen de ruimere West-Europese context.

P. Soetaert

Doctoraat T. Boterberge - Colom Aguilar. — Aan de universiteit van Barcelona promoveerde op 16 december 1976 Teresa Colom Aguilar, echtgenote van ons medelid lic. R. Boterberge, met de grootste onderscheiding «cum laude» tot doctor in de wijsbegeerte en letteren, afdeling Romaanse filologie.

Titel van het proefschrift luidde : «El escritor Don Francisco de Moncada, diplomático en Alemania y Flandes». Deze indrukwekkende verhandeling is een biografische studie over Francisco de Moncada, markies van Aytona, auteur en diplomaat, gebaseerd op zijn correspondentie met Olivares en Filips IV. Tussen 1629 en 1633 was deze merkwaardige figuur niet alleen ambassadeur in onze gewesten maar tevens militair bevelhebber. Op het einde van 1633, bij de dood van Isabella, bekleedde hij de post van gouverneur der Zuidelijke Nederlanden tot aan de komst van de kardinaal-infant in november 1634.

Belangrijk bij de studie van deze figuur bleek o.m. zijn objectieve benadering en analyse van de politieke en militaire situatie in onze gewesten tussen 1629 en 1635.

In verband met de geschiedenis van de Spaanse Nederlanden zijn van belang de hoofdstukken 3, 4 en 5 van het tweede deel nl. «Visión de Aytona sobre los problemas de Flandes» — «Aytona y el ejército» — «Aytona y Olivares». Hopelijk mogen we enkele publikaties uit deze verhandeling in de komende nummers van ons tijdschrift verwachten.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Fusies en namen. — In jg. 112 (1975), blz. 386-393 verscheen van dr. D. Dalle een uitvoerige bijdrage over de gemeentefusies in West-Vlaanderen. Onderhavige nota wil enkel sommige nieuwe namen onder de loep nemen.

In zitting van 13 februari 1975 werd door de Bestendige Deputatie een «commissie voor advies voor nieuwe gemeentenamen» ingesteld, die op 19 en 26 februari vergaderde en haar historisch-gefundeerde voorstellen formuleerde.

Adinkerke (nu De Panne). Adinkerke verdiende de voorkeur omdat deze naam herinnert aan de inpolderingsperiode na de Duinkerke-transgressies. Het gehucht De Panne (in de 18de eeuw, ten tijde van Jozef II, in de duinen als Jozefdorp ontstaan) werd maar in 1911 uit Adinkerke afgescheiden. Maar ja, La Panne klinkt zo Frans !

Snellegem (nu Jabbeke). De fiscus Snellegem was een Merovingisch kroondomein ; in de afgesplitste fiscus Weinebrugge lag de oudste Brugse kerk, de Sint-Salvatorskerk. De parochie Jabbeke werd in het begin van de 10de eeuw uit de fiscus Snellegem afgescheiden.

Wakken (nu Dentergem). Vanaf 1480 was Wakken residentie van een tak van de Bourgondiërs ; werd in 1614 baronie en in 1626 graafschap.

Rozebeke (blijft Oostrozebeke). De oorspronkelijke naam Rozebeke verdiende de voorkeur omdat geen verwarring meer mogelijk is met Westrozebeke die door Staden opgeslorpt wordt.

Kemmel (nu Heuvelland). Kemmel verdiende toeristisch en geografisch de voorkeur boven een nieuwe naam die eigenlijk een streeknaam is.

In het advies was ook sprake over de voorgestelde fusie Klemskerke-Vlissegem. Uiteindelijk werd ook Wenduine er bijgevoegd ; de nieuwe gemeente kreeg de naam De Haan, een 19de-eeuws gehucht van Klemskerke. Het is wel ergerlijk hoe een minister met één pennetrek drie namen die behoren tot de oudste bewoningsgeschiedenis van de kuststreek, van de kaart kan vegen. Of heeft uiteindelijk Le Cocq het gehaald ?

Michiel Sittow. — Het «Nationaal Centrum voor Navorsingen over de Vlaamse Primitieven» heeft in 1976 in reeks III «Bijdragen» een nieuw deel laten verschijnen ; het is van de hand van J. Trizna en getiteld : *Michel Sittow, peintre revalais de l'école brugeoise (1468-1525 / 1526)*.

Michiel Sittow werd in 1468 (?) in de Hanzestad Reval geboren ; zijn vader — een schilder — was waarschijnlijk afkomstig uit Mecklemburg. In die tijd was de Nederlandse schilderkunst in de Baltische Hanzesteden goed gekend, en te Reval zelf kon men Brugs werk bewonderen. De hoogstaande kwaliteit van deze schilderkunst zal wel de reden geweest zijn waarom de jonge Michiel in 1484 naar Brugge in de leer gezonden werd. Daar was toen Hans Memlinc de grote meester en het is niet onwaarschijnlijk dat Sittow bij hem in de leer kwam. Archivalisch kan dit echter niet bewezen worden.

Sittow staat in het register van het Brugse schildersambacht niet als leerling opgetekend, evenmin als meester. Of hij na zijn leertijd te Brugge gebleven is, weet men niet. Van 1492 tot 1504 is hij in Spanje in dienst van koningin Isabella van Castilië, daarna een korte tijd bij Philips de Schone († 1506). In 1506 ging de schilder

terug naar Reval om een erfeniskwestie te regelen ; hij bleef in zijn geboortestad tot in 1514 wanneer hij naar Denemarken, de Nederlanden en verder naar Spanje reisde teneinde er achterstallig loon te bekomen. In 1516 was hij terug in de Nederlanden — wellicht aan het hof van Margareta van Oostenrijk te Mechelen — om het jaar daarop naar Reval terug te keren, waar hij eind december 1525 of begin januari 1526 gestorven is.

Het oeuvre van een schilder als Sittow zou zeer interessant kunnen zijn : leertijd en beginjaren in een wereldcentrum als Brugge, opdrachten aan vorstenhoven, gevarieerde arbeid in een Hanze-stad. Helaas, er zijn zeer weinig werken van Sittow bewaard : drie gedokumenteerde werken (waaronder het portret van de Deense koning Christiaan II) en zes schilderijen die hem op goede gronden kunnen toegeschreven worden.

Kunstschilders uit West-Vlaanderen te Rome tussen 1700 en 1830. — In maart 1975 is Denis Coekelberghs aan de U.C. te Leuven gepromoveerd tot doctor in de kunstgeschiedenis op een proefschrift over de Belgische schilders te Rome tussen 1700 en 1830. Zijn promotor, wijlen professor Jacques Lavalleye, heeft de gedenkwaardige verdediging van de door hem aangebrachte thesis niet meer mogen beleven, uiteraard ook niet de fors en fraai opgezette uitgave ervan door het Belgisch Historisch Instituut te Rome eind vorig jaar*.

Wij maken op deze publicatie attent omdat de auteur tal van gegevens verschaft over een artistieke tijdspanne die wat in de achtergrond verzeild is geraakt, en niet het minst over een aantal schilders uit West-Vlaanderen met wie dat al evenzeer het geval is.

Het boek wordt hier niet nader besproken. Wij beperken ons ertoe volgende namen te signaleren die in het tweede gedeelte biografisch behandeld worden, zo dit al niet uitvoeriger gebeurd is in het eerste, met name voor figuren als J.B. Suvée en J.D. Odevaere :

- Barbiers, Antoine (Roeselare 1676 - Amsterdam 1726)
- Calis, Bernard (Brugge)
- Donckt, Joseph Ange van der (Aalst 1757 - Brugge 1821)
- Ducq, Joseph-François (Ledegem 1762 - Brugge 1829)
- Duvene(de), Marc van (Brugge ca. 1674 - Brugge 1730)
- Duvivier, Jean-Bernard (Brugge 1762 - Parijs 1837)
- God(d)yn, Pierre Mathieu (Brugge 1752 - 1811)
- Jonghe, Jean-Baptiste de (Kortrijk 1785 - Brussel 1844)
- Lauwers, Jacques-Jean (Brugge 1753 - Amsterdam 1800)
- Legillon, Jean-Baptiste (Brugge 1739 - Parijs 1797)

- Malfait, Eustache (Brugge 1740 - Brussel 1781)
 Malfait, Joseph (Brugge 17.. - 1797)
 Meulemeester, Joseph Charles de (Brugge 1771 - Antwerpen 1836)
 Muynck, Andre de (Brugge 1737 - Rome 1813)
 Odevaere, Joseph Désiré (Brugge 1776 - Brussel 1830)
 San, Gerard de (Brugge 1754 - Groningen 1830)
 Steene, Augustus van den (Brugge 1803 - Sint-Joost-ten-Node 1870)
 Suvée, Joseph Benoit (Brugge 1743 - Rome 1807)
 Valcke, Jacques (Ieper ? - Rome ca. 1770 ?)
 Verschoot, Bernard (Brugge 1728 - Brussel 1783)
 Visch, Mathieu de (Reninge 1702 - Brugge 1765)
 Wynckelman, François Jacques (Brugge 1762 - 1844)

Al deze kunstenaars komen aan bod vanwege het «Romeins» gedeelte in hun loopbaan. Daar zij ook voor de eigen streek niet zonder belang blijken te zijn, werden ze hier even uit de bredere samenhang van Coekelberghs indrukwekkende studie gelicht.

G.G.

* Denis Coekelberghs : *Les peintres belges à Rome de 1700 à 1830*. Etudes d'Histoire de l'Art, publiées par l'Institut Historique Belge de Rome, tome III, Rome, Academia Belgica & Brussel, 1976, 510 blz., geïll.

Windmolens. — Onlangs verschenen twee boeken over de windmolens in België. Het zijn beide fotoboeken met een korte inleiding en een summiere toelichting bij de afbeeldingen.

In het eerste boek «De Belgische windmolens» (Veys te Tielt, 1975, uitverkocht) worden 168 molens behandeld. De tekst is van C. Devyt, de foto's van G. Van Damme. In de al te beknopte onderschriften bij de foto's ontbreekt ieder gegeven i.v.m. de bouwtijd.

In 1976 verscheen van A. ver Elst «*De Belgische windmolens in beeld*» (Europese Bibliotheek te Zaltbommel, 425 fr.) waarin 175 molens afgebeeld zijn. Telkens worden naam, ligging, type en bouwjaar meegegeeld. Voor een heruitgave ware het wel nuttig een register met de oude dorpsnamen samen te stellen ; door de fusies wordt het opzoeken van een bepaalde molen dikwijls een langdurige karwei. Te vermelden is ook dat een doorsnede van een stenen en van een houten molen — met terminologie van de onderdelen — opgenomen is.

Molen te Geluveld

Verscheidene foto's (Leisele, Zarren, Geluvelde, Impe, Komen, Lissewege, e.a.) tonen de treurige toestand waarin vele — zelfs beschermde — molens verkeren. Meer en meer gemeente- en provinciebesturen zullen zich over de molens moeten ontfermen en door aankoop het molenbezit veilig stellen.

Kustvisserij. — In de reeks «in oude prentkaarten», uitgegeven door de Europese Bibliotheek te Zaltbommel verscheen een deeltje «De visserij langs Vlaanderens kust» (350 fr.). Uit de grote prentkaartenverzameling van J.-P. Braems worden hier 116 ex. samengebracht en van leerrijke kommentaar voorzien door J. Ballegeer. De foto's, die een grote documentaire waarde bezitten, geven op aanschouwelijke wijze een beeld van het vroegere vissersleven en van wat er mee samengaat.

De eerste foto's handelen over de verscheidene soorten schepen die thans alle verdwenen zijn, zodat het zelfs niet meer mogelijk is enkele typen in een museum samen te brengen. De verdwijning is totaal. Enkel foto's en maquettes kunnen nog iets redden, een beeld van wat was, niet meer het reële voorwerp.

Wat is er van de vissershuisjes in de steden en in de duinen overgebleven? De eerste afgebroken, de tweede op onkenlijke wijze tot kleine villa's omgebouwd. Ook hier werd veel te laat aan één of andere vorm van bescherming gedacht.

De vissers, het aan wal brengen van de vangst, de verkoop van de vangst, het breien van de netten: het zijn even zovele goed gedocumenteerde onderwerpen.

Wat we in het boekje wel missen zijn foto's van het eigenlijke vissersleven aan boord van de schepen. Of bestaan daar echt geen postkaarten van?

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

Rond de bibliotheek van Lodewijk van Gruuthuse (1402 - 1492). — In zijn *Recherches sur Louis de Bruges, seigneur de Gruuthuse* (de Bure, Parijs, 1831) heeft Joseph van Praet het uitgebreid gehad over de bibliotheek van deze Brugse patriciër. Na de dood van Lodewijk is de rijke verzameling overgegaan in handen van zijn zoon Jan. Vermoed wordt dat deze haar heeft overgebracht naar het herenhuis dat hij te Abbeville bewoonde. In moeilijk te achterhalen omstandigheden heeft hij de bibliotheek verkocht of althans overgedragen aan de Franse kroon. Van Praet meldt noch in

de archieven van de oude Rekenkamers noch in deze van de voormalige koninklijke bibliotheek enige inlichting nopens de verwerving te hebben teruggevonden. In elk geval heeft Louis XII de collectie van Gruuthuse laten integreren in de bibliotheek van zijn vader in het kasteel te Blois. François I liet ze overbrengen naar Fontainebleau, en uit de desbetreffende inventaris van 1544 blijkt dat men alsdan niet meer het onderscheid kon maken tussen wat ooit aan Lodewijk van Gruuthuse had toebehoord en het boekenbezit van Louis XI, Charles VIII en Louis XII. De nieuwe bezitter had trouwens zorg ervoor gedragen de emblemata van Lodewijk zoveel mogelijk te vervangen door deze van de Franse kroon. Van Praet is erin geslaagd een groot aantal titels terug op Lodewijks naam te boeken. Hij heeft de omstandige lijst ervan opgenomen in zijn *Recherches*, en komt daar tot een totaal van 106 manuskripten. Armand de Behault de Dornon van zijn kant komt in zijn boek *Bruges Séjour d'exil des rois d'Angleterre* (Soc. d'Emulation, Brugge, 1931) tot een totaal van 108.

Wij wensen hier alleen de aandacht te vestigen op nog twee andere banden, die namelijk niet in de *Bibliothèque Nationale* te Parijs doch wel te Genève terecht gekomen zijn! Het betreft twee franstalige manuskripten, beide verlicht en op de noodnaam gebracht van de Brugse Meester van 1482, m.n.: Gaston Phébus, comte de Foix: *Le Livre de la chasse*, en Frédéric II van Hohenstaufen: *De l'art de la chasse des oyseaux*, zijnde de Franse versie van *De Arte venandi cum avibus*, geschreven tussen 1244 en 1250 door keizer Frederic om zijn zoon Manfred in de vogeljacht te instrueren.

De twee handschriften behoren toe aan de *Bibliothèque publique et universitaire* te Genève, en werden er vorig jaar tentoongesteld in het Musée Rath, in het kader van het overzicht dat de instelling van haar bezit geboden heeft vanaf Karel de Grote tot François I. Beide hebben behoord tot de verzameling Petau, en maakten deel uit van het legaat Ami Lullin uit 1756. Deze Lullin, telg uit een oude Geneefse familie van magistraten en bankiers, was naar Parijs gaan studeren en kon er in februari 1720 een gans lot manuskripten en inkunabelen in de wacht slepen. Het bleek het restant te zijn van de verzameling van Paul en Alexandre Petau. De geschiedenis van de bibliotheek Petau is een kapittel apart. Onmisbaar voor de kennis ervan is de *Catalogue des manuscrits & miniatures de feu Monsieur Petau, conseiller à la Grand-Chambre du Parlement de Paris*, met 277 nummers. Lullin had het geluk vijftig jaar na datum nog 88 delen ervan te kunnen aankopen en naar Genève te zenden.

Vissershuisje, Blankenberge, Breidelstraat

In de twee hierboven genoemde handschriften zijn sporen terug te vinden van de oorspronkelijke bezitter Lodewijk van Gruuthuse. Onder het blazoen van Louis XII gaat inderdaad een ouder wapenschild schuil, — dat van zijn Brugse naamgenoot, — en verder zijn ook lettertekens aangetroffen uit de gekende wapenspreuk «Plus est en vous. Meer es in W». Gelijkwaardige mutaties komen ook voor in de banden die zich te Parijs bevinden. Dit bleek het geval met enkele werken die medio 1975 te Gent waren tentoongesteld in het kader van *Gent, Duizend Jaar Kunst en Cultuur* (katalogo Bijlokeemuseum II, nrs. 619, 620, 623 en 626).

De aldus ontrafelde bibliotheek van Lodewijk van Gruuthuse blijft een monument van betekenis voor de studie van het humanisme te Brugge in de tweede helft van de 15e eeuw. Het aandeel dat de miniaturisten — tijdgenoten van Hans Memling, — erin genomen hebben steekt nog vol vragen. Een tijdelijke rekonstruktie ervan in het raam van een wellicht breder op te zetten tentoonstelling zou de laat-Bourgondische tijd te Brugge schitterend helpen oproepen.

G. Gyselen

Kerk te Staden. — In de maand oktober 1976 is men tijdens de heraanleg van de parking vóór de kerk te Staden op de funderingen gestoten van twee koorpartijen : de eerste met driezijdig middenkoor en twee vlak gesloten zijkooren) werd in 1757 op de westzijde van de bestaande kerk uitgebouwd en in 1881 gesloopt met het oog op het verlengen van de koorpartij. Deze nieuwe koorpartij verdween op haar beurt in 1921, toen als gevolg van oorlogsomstandigheden de kerk afgebroken en oostwaarts van deze koorfunderingen herbouwd werd.

Herstelling van schuren. — In het voorjaar van 1977 werd in het Openluchtmuseum te Bokrijk begonnen met de heropbouw van de in 1965 aangekochte bergschuur van de hoeve «Groot Schoeringe» uit Zuienkerke.

In Vlissegem begon de restauratie van de beschermde schuur (1559) van de hoeve «Schamelweeken».

Beide boerderijen, die zeker in de 14de eeuw reeds bestonden, zijn eigendom van het Brugse OCMW ; eertijds behoorde Schoeringe tot het bezit van het Sint-Janshospitaal, de Schamelweeken tot het bezit van de Potterie.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*,
(vanaf 1926), per jaargang. 400 fr.
- H. Dussart, *Fragments inédits de Rombout de Doppere*,
Chronique brugeoise de 1491 à 1498. Brugge, 1893,
in 8°, 56 blz. 300 fr.
- A. Heyse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provin-*
ciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fra-
trum Minorum Recollectorum (1629-1796). Brugge,
1910, in 4°, XXV - 169 blz. 300 fr.
- A. De Poorter, *Un traité de théologie inédit de Gautier de*
Bruges : Instructiones circa divinum officium. Brugge,
1911, in 8°, XII - 44 blz. 150 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, Dl. II,
in 8°, 327 blz. 400 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteeekeningen van Jan*
Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825.
Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. 200 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te*
Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male, Brugge,
1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 400 fr.
- A. Van Walleghem. *De oorlog te Dickebusch en omstre-*
ken 1914-1918. Uitgegeven door J. Geldhof. Tweede
en derde deel, in 8°, 256, 213 blz., ill ; samen 400 fr.
- J. De Cuyper, *Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogs-*
dagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger.
Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in
8°, XXI + 242 blz. + 5 pl. 400 fr.
- L. Devliegher, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen Ij-*
zer en Leie. Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. 400 fr.
- J. Geldhof, *Het Handboek van P. Vandendorpe, pastoor*
van Nieuwkerke (1730-1806). Brugge, 1974, in 8°,
310 blz. 400 fr.
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge. Regesten op de*
oorkonden 1089-1300. Brugge, 1973, in 8°, 217 blz. 400 fr.